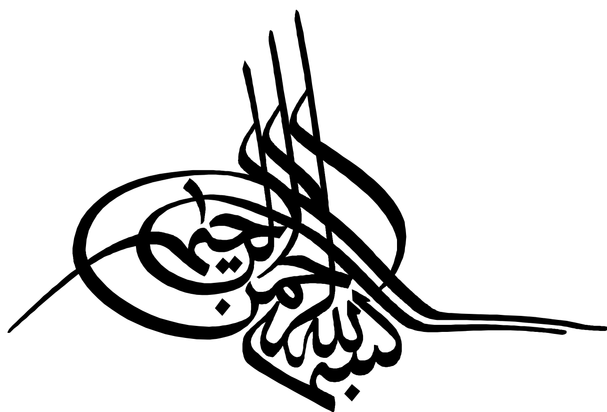

دیوانچه‌ی اشعار ترکی

عبدالله حبیبی

(ملک‌الشّعراء دربار شاه اسماعیل صفوی)

مقدمه، تصحیح، تحشیه: دکتر حسین محمّدزاده صدیق

۱۳۹۰

سرشناسه: محمدزاده صدیق، حسین، ۱۳۲۴ -
عنوان و نام پدیدآور: دیوانچه اشعار ترکی عبدالله حبیبی/ مقدمه، تصحیح، تحشیه حسین محمدزاده‌صدیق.
مشخصات نشر: تهران: تکدرخت، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری: ۱۸۲ص. شابک: ۸- ۷۹- ۵۵۵۹- ۶۰۰- ۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی: فیپا.
موضوع: حبیبی آذربایجانی -- نقد و تفسیر
موضوع: شعر ترکی -- ایران -- قرن ۱۰ق.
موضوع: شعر ترکی -- ایران -- قرن ۱۰ق. -- تاریخ و نقد
رده بندی کنگره: PL۳۱۴ /ح۲۷ی۱۳۸۹۵۸
رده بندی دیویی: ۳۹۴/۳۶۱۱
شماره کتابشناسی ملی: ۰۲۷۱۸۱۲

دیوانچه‌ی اشعار ترکی عبدالله حبیبی

(ملک‌الشّعراء دربار شاه اسماعیل صفوی)

مقدّمه، تصحیح و تحشیه: **دکتر حسین محمّدزاده صدیق**

محل نشر: تهران/ ناشر: تکدرخت/ سال نشر: ۱۳۹۰/ شمارگان: ۲۰۰۰ / چاپ: اول
شابک: ۸- ۷۹- ۵۵۵۹- ۶۰۰- ۹۷۸
نشانی: خیابان جمهوری، ابتدای نوفلاح، پلاک ۱ ، واحد ۴.
تلفن: ۶۶۵۶۵۱۳۲

اۉلدورور سلطان ایکی عالمده بس،

چۉن حبیبی هر کیم عبدالله اۉلا.

چند کلمه

عبدالله حبیبی، شاعر دربار *سلطان یعقوب آق‌قویونلو* (مقتـ. ۸۹۷ هـ.) و ملک‌الشّعراء دربار *شاه اسماعیل اوّل صفوی* متخلّص به *ختایی* (جلـ. ۹۰۷ هـ./ فـ. ۹۳۰ هـ.) بود. او در قصبه‌ی *برگشاد* متولّد شده، در عهد نوجوانی به *سلطان یقعوب* تقرّب یافت و مقیم *تبریز* شده است. وی در این شهر نزدیک چهل سال اقامت داشت و گروهی از شعرای روزگار خود را رهبری می‌کرد. دارای مذهب شیعه‌ی اثنی‌عشری و مبلّغِ معارف آن بود. در اواخر عمر مجبور به مهاجرت به شهر *اسلامبول* شده و در همان جا مدفون گشته است.

نسخه‌های خطی دیوان ترکی وی مانند آثار بسیاری از شعرای شیعی، مفقود شده است و تاکنون متن کامل دیوان وی به دست نیامده است. آنچه در این دفتر گرد آمده است، حاصل رنج کاوش‌ها و جستجوهای تنی چند از پژوهشگران سلف؛ مرحومان: *سلمان ممتاز*، *محمّدفؤاد کؤپرؤلؤ*، *عزیزآقا محمّدوف* است که از لابلای سفینه‌ها و جنگ‌ها، از جمله مجموعه‌ی *جامع‌النظائر* جمع کرده و انتشار داده‌اند.

تدوین و تبویب مجدّد دیوانچه‌ی وی به امید جلب توجّه جوانان به اهمیّت حفظ میراث فرهنگی گذشتگان خود انجام می‌پذیرد. این تمنّی برآورده و این آرزو پذیرفته باد!

دکتر ح. م. صدیق

تهران ـ آذرماه ۱۳۸۹

فهرست

بیرینجی بؤلۉم:

مقدّمه

۱. سندلر

ملک‌الشّعراء، عبدالله حبیبی برگشادی، ۱۰ ـ نجو *تبریز* مدنیّت مرکـزی‌نـین ان آدلېم و تأثیر بوراخان عالم شاعری اۇلموشدور. *تبریـزیـن* مـدنی حیـاتي‌نـېن تاریخېنده مهم ایز قویان بو شاعری، اؤز عصرینده یاشایان شاعرلر و تـاریخچیلر حرمت ایله یاد ائتمیشلر و لاکن سیاسی کشمکش‌لر و چالخانتېلار نتیجه‌سـینده، اۏدا باشقا علم و ادب آدملاري کیمی اؤزۆ دیده‌رگین دۆشمۆش و اثرلری ایتیـب باتمېشدېر. اۏنون حیاتی ایله علاقه‌دار، علم عالمېنه معلوم اۏلان تـاریخی ادبـی منبع‌لر و قایناقلار آراسېندان، الده ائده بیلدیگیمیز سندلری بورایا تۏپلاییرېق.

۱ ـ ۱. تحفه‌ی سامی[1]

عبدالله حبیبی برگشادی حقّینده الده اۏلان بیرینجـی سـند، **تحفـه‌ی سـامی** تذکره‌سی‌نین ۶ ـ نجی بؤلۆمۆدۆر. بو بؤلۆمۆن عنوانی بئله‌دیر: «در ذکر ترکان و شعرای مقرّر و معیّن ایشان.» بورادا *سام میرزا* ۲۹ تۆرک شاعرېني معرفی ائدیر. اۏ همین بؤلۆمده *حبیبی*‌دن بئله یاد ائدیر:

> «مولانا *حبیبـی برگـشادی* از *برگـشاد آذربایجـان* اسـت. اوّل در خـدمت *سلطان یعقوب* می‌بود، آخر به شرف ملازمت *حضرت صـاحبقرانِ* مغفـور سرافراز گشت. آن حضرت او را منصب ملک‌الشّعرایی داده؛ از روی هزل، *گرزالدین‌بیک* نام نهاد. در اوایل حال به واسطه‌ی فقر و پریشانی اوقـات به شبانی می‌گذرانید. گویند سبب تربیت او این شد که *سـلطان یعقـوب* روزی در شکارگاه او را دید که برّه‌ای چند می‌چراند. یکی از ملازمـان را

---

۱. سام میرزا صفوی. **تحفه‌ی سامی**، به تصحیح رکن‌الدین همایونفرخ، تهران، ص. ۳۶۵.

فرمود که: «از این پسر بپرس که این برّه‌ها از کیست؟» آن ترک نزدیک حبیبی آمد و پرسید. و او جواب داد که: «برّه‌ها از گوسفندان است.» ترک، دیگر بار پرسید که:«بزرگان ده شما کیان‌اند؟» گفت: «گاوان از همه بزرگترند.» بار دیگر گفت: «من آن‌هایی را می‌گویم که پیشواز مردم به دم در می‌آیند.» ترک در قهر شده، به ترکی گفت: «آی نه‌جاپایدیم سنی!» گفت: «چاپا گؤر که یولداشلارین گئتدی.»

آن ترک قیل و قال را به عرض پادشاه رسانید ... پادشاه را خوش آمد، او را تربیت فرمود و به واسطه‌ی لطف طبع، شاعر شد. این مطلع ترکی و بیت از اوست:

مطلع

گر سنین چون قیلماسم چاک ای بت نازک بدن!
گؤرۆم اۆلسون شۆل قبا اگنیمده پیراهن کفن.
چخمسا سودای زُلفۆن باشدان ای مه گر یۆز ایل،
استخوان کلّه‌م ایچره دوتسا عقرب‌لر وطن.»

۲ ـ ۱. روز روشن

روز روشن تذکره‌سی‌نین مؤلّفی ایسه حبیبی سؤزۆنۆ «جیشی» تلفّظ ائده‌رک یازیر:

«*جیشی آذربایجانی*، ترکی‌نژادی بود که به تربیت *سلطان یعقوب* استعدادی حاصل نمود و *شاه اسماعیل صفوی* او را به رتبه‌ی ملک‌الشعرایی رسانید. بیت:

مرا تو دیده و از دیده هم عزیزتری،
چه دیده‌ای که بر احوال من نمی‌نگری؟»[1]

---

۱. مظفر، محمّد (صبا)، **روز روشن**، هوپال، ۱۹۲۷، ص. ۱۸۷.

۳ ـ ۱.تذکره‌ی قینالی‌زاده[1]

باشقا تذکره‌لرده حبیبی باره‌سینده توتارلی بیر بیلگی یوْخدور. بونلارین آراسیندان نمونه اوْچوْن *قینالی‌زاده* تذکره‌سینده وئریلن یازینی درج ائدیریک:

«دیار عجمدن *سلطان بایزید* زمانیندا روما گلمیش پرگاروار نقطه‌ی جهانی آیاغی آلتینا آلمیش عالمی سیاحت ائیله‌میش، اهل علم و معرفت کیمسنه ایدی. اگرچه اداسی عجمانه، لاکن شعری عاشقانه و کندی‌نین طرز مخصوصی واردیر کی آندا یگانه ایدی. *سلطان سلیم‌خان* دؤرۆنده وداع سرای جهان ائتمیش ایدی.

بو مسدّس مشهور آنا اسناد اوْلونور:

دوْن گؤردۆم اول نگار طربناک و ارجمند،
کافور الیله دسته‌له‌میش عنبرین کمند.[2]

وَ لَهُ:

باخدیم شکنج طرّه‌سینه زار و مستمند،
بیر شخص ناتوان اوتورور گردنینده بند.
«ـ کیمدیر بو مسکین، اول نه رسندیر؟» ـ دئدیم دئدی:
«ـ زُلفۆم کمندی توتساغی جانیندیریر سنین!»

وَ لَهُ:

گر سنین چوْن قیلمایام چاک، ای بت نازک بدن!
گؤرۆم اوْلسون بو قبا، اگنیمده پیراهن کفن.»

---

۱. قینالی‌زاده، **تذکره**، ج. ۱، صص. ۲۷۹ ـ ۲۸۰.

۲. تذکره‌ده مسدّسدن بیر بند ذکر اوْلموشدور، ص. ۲۳.

۴ ـ ۱. اولیا چلبی

اولیا چلبی اؤز **سیاحت‌نامه** اثریندەده، *حبیبی‌*نین مزارینا اشاره ائدرک یازیر:

«**زیارتگاه سلطان‌الشعراء حبیبی**

کندیسی عجمدیر ... حقّا پاکیزه اشعاری واردیر. بو، سؤدلؤجه‌ده، *جعفرآباد* تکیه‌سینده مدفوندور. «*جعفری* مذهبینده اؤلدوغوندان، *جعفرآباد*، تکیه‌سینده دفن اؤلونماغی وصیّت ائتدی.» دئیه مشارالیهه بعض اسناداتدا بولونان اؤلدو.[1]»

۵ ـ ۱. الذریعه

شیخ آغا بزرگ تهرانی **الذریعه** کتابیندا یازیر:

«**دیوان حبیبی آذربایجانی او شعرُه**

مِنْ قصبَةِ *برکشاد* مِنْ نَواحی چای بآذربایجان. خَدمَ السُّلطانَ **یعقوبَ** آق‌قویونلو، ثُمَّ لقب منْ الشاه *اسماعیلَ الصَّفَوی* بملک‌الشّعراء و «*گرزالدین*» أورَدَ شعرَهُ التُّرکیَّ وَ ترجمَتَهُ فی (دجا ـ ص ۱۱۲) عَنْ *تحفةُ سامی*، ولکنّی لَمْ أرَهُ فی الْمَطبوعِ منه. ثُمَّ نَقَلَ قصَّةَ ملاقاةِ السُّلطانِ **یعقوبَ** لَهُ؛ حینَ کانَ المَلکُ مشغولاً بالصِّید و حبیبی یَشتَغلُ برَعْیِ الْأَغْنام و ما دَارَ بَینَهُما مِنَ الْکَلِمات. و نَقَلَ عَن تَذکرَةِ *حسن چلبی* أنَّ حبیبی سافَرَ إلی *ترکیة* فی عَهد السُّلطان *بایزید الثّانی* وَ ماتَ هُناک فی عَهد السُّلطان *سلیم* (۹۲۶ ـ ۹۱۸) وَ قَد صَحَّفَهُ فی (*روشن*) به جیشی کَما مرَّ فی (ص. ۲۱۳).»[2]

---

۱. اولیا چلبی. **سیاحت‌نامه**، اسلامبول: چاپ سنگی ، ص. ۴۱۱.

۲. آقابزرگ الطهرانی. **الذریعه الی تصانیف الشیعه**، القسم الأوّل مِن الجزء التاسع، طهران: الطبعة الأولی، ص. ۲۳۱ ـ ۲۱۳.

شیخ *آغابزرگ* بیر دفعه‌ده «*جیشی*» ماده‌سینده حبیبی‌دن یار ائدیر:[۱]

«۱۳۰۹: *دیوان جیشی* او شعرُهُ: وَ هُوَ مِن تراکمه *آذربایجان* رباهُ السّلطانُ *یعقوب آق‌قویونلو* و صارَ ملکُ‌الشّعراء *لِلشّاه اسماعیل*. کذا فی (روشن ـ ص. ۱۵۹)، و تذکرة *یوسف علیخان* و عَنهُما فی (دجا ـ ص. ۱۰۲). و احْتَملَ اتّحادُهُ معَ حبیبی.»

۶ ـ ۱. لغت‌نامه‌ی دهخدا

شمس‌الدین سامی **قاموس‌الأعلام** اثرینده حبیبی‌دن آد آپاریر! *علی‌اکبر دهخدا* اؤنون سؤزلرینی فارسجایا ترجمه ائدیب **لغت‌نامه** کتابینا داخل ائدیر:

«حبیبی، وی اصلاً ایرانی بود و در دوره‌ی *سلطان بایزیدخان ثانی* به *اسلامبول* رفته و به زمان یاوز *سلطان سلیم‌خان* وفات کرده است. او، عالم متفتنی بوده و سیاحت‌های بسیار کرده، و شیوه‌ی ایرانی داشت. اشعار او عاشقانه و صاحب سبکی خاص است و بیت ذیل از اوست:

گر سنین‌چین ائتمیه‌م چاک ای بت نازک‌بدن،
قبریم اؤلسون اؤل قبا اگنمده پیراهن کفن.» [۲]

۷ ـ ۱. دانشمندان آذربایجان

مرحوم *محمّدعلی تربیت* ایسه، **دانشمندان آذربایجان** کتابیندا حبیبی باره‌سینده دئییلن سؤزلری تکرار ائدیر و یازیر:

«*حبیبی*، از قصبه‌ی *برگشاد* (در *گوی چای*) *آذربایجان* است. اوّل به خدمت *سلطان یعقوب* می‌بود؛ آخر، به خدمت صاحبقران مغفور (*شاه*

---

۱. همان، ص. ۲۱۳.

۲. دهخدا، علی‌اکبر. **لغت‌نامه‌ی دهخدا**، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران،۱۳۷۷، ج.۶، ص. ۸۶۷۴، ماده‌ی حبیبی.

اسماعیل) افتاد. او را منصب ملک‌الشّعرایی داد و از روی هزل *گرزالدین‌بیک* نام نهاد. و در اوائل حال به واسطه‌ی فقر به شبانی اوقات می‌گذرانید. گویند سبب تربیت او...

حسن *چلبی* در تذکره‌ی خود گوید: «حبیبی شاعر در عهد *سلطان بایزیدخان ثانی* به مملکت عثمانی آمده و پس از سیر و سیاحت بسیار در عصر *سلطان سلیم‌خان* (۹۲۶ـ ۹۱۸) وفات کرده است.»[۱]

---

۱. تربیت، محمّدعلی. **دانشمندان آذربایجان**، تهران، ۱۳۱۴، ص. ۱۱۲.

۲. گؤرۆشلر و نظرلر

ملک‌الشعراء عبدالله حبیبی کیمی بیر شخصیّت باره‌سینده، تـدقیقاتچیلارین گؤرۆشلری و نظرلری نشر اۏلموشدور. گرچه اۏنون دیوانی و اثرلری تام اۏلاراق هله‌ده تاپیلمامیشدیر، و لاکین آراشدیرماچیلار الده اۏلان آتارینی تدقیق و تحلیل ائتمیشلر. بورادا مهمّ نظرلر و گؤرۆشلری قایناقلارین عنـوانلاری ایلـه بیـر یئـره گتیریریک:

۱ ـ ۲. مختصر آذربایجان ادبیاتی تاریخی

حبیبی، باره‌سینده یئنی و معاصر آراشـدیرمالار، *سـلمان ممتـاز* و *اسـماعیل حکمـت* ارطـیلان ــ یـن یـازدیقلاری مقالـه‌لـر ایلـه باشـلاییر. *سـلمان ممتـاز* «**سلطان‌الشعراء حبیبی**» عنوانلی مقاله‌ده و *اسماعیل* حکمـت «**آذربایجـان ادبیـاتی تاریخی**» کتابیندا و «**حیات**» مجلّه‌سـینده اۏنـون الـده ائـدیلن شـعرلرینی تقـدیم ائتدیلر.

و لاکین یئنی گؤرۆشلر و نظرلر، رحمتلی حمیـد *آراسـلی* ایلـه باشـلاییر. اۏ **مختصر آذربایجان ادبیاتی تاریخی** کتابیندا *حبیبی* ایله علاقه‌دار یازیر:

> «... *حبیبی*‌نین الده اۏلان اثرلری، غـزل و مـسدّس‌لـردن عبارتـدیر. بـو شعرلرده‌کی صنعت‌کارلیق، یئنی اسلوب، اؤزۆنه مخصوص افـاده طـرزی، اۏنون میلادی ۱۶ عصر *آذربایجان* شعرینه اسـتقامت وئـرن صـنعت‌کـار شاعر اۏلدوغونو آچیق گؤستریر:
>
> *دۆن گؤردۆم اول نگار طربناک و ارجمند،*
>
> *کافور الیله دسته‌له‌میش عنبرین کمند...*

شاعرین بو بند ایله باشلایان مسدّس ـ ینده‌کی خاص قورولوش شعرین عصرلرجه تقلید اؤلوناماسینا سبب اؤلموشدور. سؤن بیتین دیالوگ فؤرماسیندا بیتمه‌سی و ایلک دؤرد مصراعین منطقی نتیجه‌سینی افاده ائتمه‌سی شعرین موفقیّت‌لی جهتی‌دیر.

حبیبی‌نین موفقیّت‌لی غزللری‌ده اوزون مدّت یاخین شرق شاعرلری اؤچؤن نمونه اؤلموشدور. شاعرین *فضولی* طرفیندن تخمیس اؤلونموش آشاغیداکی غزلی، بو جهتدن ماراقلیدیر:

سندن اؤزگه یاریم اؤلسا ای بت نازک‌بدن

محبته صادق شاعرین اضطرابلارینی افاده ائدن بو غزلده‌کی لیریکا (= تغزّل)، حبیبی‌نی، *فضولی*‌نین اؤستاد حساب ائتمه‌گه حق وئریر.

حبیبی‌نین ملک‌الشّعراء اؤلدوغو ایللرده، اؤنون ادبی مجلس‌لرینده اشتراک ائدن و اؤنون باشچیلیق ائتدیگی ادبی جریانا داها بیر چوخ شاعرلر گؤرؤرؤک.

دلا مقیّد اؤل عنبرین کمند اؤلا گؤر،
غریب سلسله‌دیر، زلف یار بند اؤلا گؤر.

بیتی ایله باشلایان غزلین مؤلّفی *بدیعی*:

گؤزؤمده سیم اشک و سینه‌م اؤزره تازه داغیم‌وار،
گدای کوی عشقم، سیم ایله زردن فراغیم‌وار.

جنونوم مبتلای زلف جانان اؤلمایان بیلمز،
پریشان خاطرین حالین پریشان اؤلمایان بیلمز.

بیتلری ایله باشلایان غزللری یازان صاحبی:

تعجیل ائدیب هلاکیمه قصد ائتمه، ای اجل!
شاید وصال یارا ایرم، احتمالدیر.

مصراعلارینی یارادان *بیداری، صلاح، کرامی، رستم‌بیگ، قیلیچ‌بیگ* و اؤنلارجا شاعرلر بونلارین سیراسینا داخل ائدیله بیلرلر...»[1]

۲ ـ ۲. رسیملی تؤرک ادبیات تاریخی

سامی بانارلی **رسیملی تؤرک ادبیات تاریخی** کتابیندا، یئرینده *حبیبی*‌نین حال ترجمه‌سی و شعرلری‌نین تحلیلینی گتیریر و یازیر:

«*حبیبی*، آذری ادبیاتیندا م. ۱۴ عصر شاعری *نسیمی*‌نی م. ۱۶ عصرین بؤیؤک شاعری *فضولی*‌یه باغلایان بیر کئچیده دورینی، صنعتی و شخصیّتی ایله دؤلدورموش، اؤلدوقجا قدرتلی بیر شاعردیر. داها چوخ موفّق اؤلدوغو ساحه، غزل طرزیدیر. غزللری عاشقانه و صوفیانه بیر ادا ایله و یئر ـ یئر تمیز بیر تؤرکجه ایله سؤیلنمیشدیر. بیر طریقته منسوب اؤلدوغو کسین اؤلاراق بیلینمه‌مکله برابر، اؤندا هضم ائدیلمیش بیر تصوّف دویغوسو واردیر ... شیعی اؤلدوغو قدەر حروفی اؤلدوغودا دقّتی چکن *حبیبی*‌نین، جانلی و آهنگلی بیر اؤسلوبو واردیر. *نسیمی* قدەر جؤشغون اؤلماماقلا برابر *حبیبی*، صنعت قدرتی باخیمیندان اؤز عصرینده‌کی آذری شعرینی تمثیل ائده‌بیله‌جک بیر قدرت‌دیر...

آذری ادبیاتیندا *نسیمی*‌دن *فضولی*‌یه قدەر بیر تکامل خطّی گؤسترن، ساده، صمیمی و عاشقانه سؤیله‌ییش، *فضولی*‌یه *حبیبی*‌نین شعریندن کئچه‌رک اولاشمیشدیر. اساساً اؤنون صنعت دگری‌نین ان آچیق دلیلی،

---

۱. آراسلی، حمید. **مختصر آذربایجان ادبیاتی تاریخی ـ ۱**، باکی: ۱۹۴۳، صص. ۱۸۸ ـ ۱۸۶.

بۆتۆن تۆرک شعری‌نین ان قدرتلی شاعرې *فضولی* طرفیندن تسدیس و تنظیر ائدیلمه‌گه دگر بولونموش اۏلماسېدېر.»[۱]

۳ ـ ۲. قدیم و اۏرتا عصر آذربایجان ادبیاتې

داها جامع و یئترلی بیر نظر و گؤرۆش. *علیار صفرلی* و *خلیل یوسف اۏغلونون* مشترک یازدېقلارې **قدیم و اۏرتا عصرلر آذربایجان ادبیاتې** کتابېندا دقّتی جلب ائدیر. همین یازېدان پارچالار نقل ائدیریک:

«*حبیبی* آرتېق ۱۵ ـ نجی عصرده *حامدی*‌نین یارادېجېلېغېندا اۏزۆنۆ آیدېن حس ائتدیرن، ۱۶ ـ نجی عصرین اوّللرینده *سروری* و *شاهی* یارادیجېلېغېندا داهادا گۆجله‌نن، *فضولی* شعرینده کمالا چاتان یئنی شعریّت اۏسلوبون ان گؤرکملی نماینده‌لریندن بیریدیر. ۱۵ ـ نجی عصرین آخرلارېندا ۱۶ ـ نجی عصرین اوّللرینده یاشایېب یارادان بو قدرت‌لی صنعتکارېن گؤزه‌ل شعر دیلی، اۏسلوبو، شعرلرینده‌کی ساده‌لیک و الوانلېق، صمیمی حس‌لری اعجازکار بیر شکلده افاده ائتمک قابلیّتی اۏنا *آذربایجان* ادبیاتی تاریخېنده آیرېجا بیر موقع قازاندېرمېشدېر...

... شعرلریندن الده اۏلان نمونه کر گؤستریرکی، حبیبی دنیا گؤرۆشۆ اعتباری ایله وحدت وجودی بیر شاعردیر. انتباه دؤورۆنون بیر چوخ صنعتکارلارې کیمی *حبیبی*‌نین وحدت وجودی اۏلماسې، مترقی بیر حادثه ایدی. بو وحدت وجودی لیکده، فئودال دنیا گؤرۆشۆنۆن آیدېن بیر انکارې واردېر.

---

۱. نهاد سامی بانارلی. **رسیملی تۆرک ادبیاتې تاریخی**، اسلامبول: ۱۹۷۱، ج. ۱، ص. ۴۳۶.

حبیبی‌نین وحدت وجـودی شخـصیّت کیمـی، صـوفی، یؤخـسا حروفـی اۏلماسینی الده اۏلان شعرلره گؤره تام آیدینلاشدیرماق بیر قدەر چتیندیر. صوفی‌لیک و حروفی‌لیک آراسیندا بیـر سـیرا اسـاس مـسأله‌لـرده اۏلان یاخینلیق‌دا بونا مانع اۏلور. آنجاق، اونـون بعـضی شـعرلری، او جملـه‌دن «خرابات» ردیفلی پارچا شعرین حروفی‌لیگه و *نسیمی*‌یه یاخین اۏلـدوغونو آیدینلاشدیریر.

«خرابات» شعرینده‌کی سادالامالار، فضل دئیه، *فضل‌الله نعیمی*‌یـه اشـاره ائدیلمه‌سی[۱] گؤستریرکی، حبیبـی‌نـین وحـدت وجـودو، حروفـی وحـدت وجولوغونا داها یاخین اۏلموشدور...

حبیبی‌نین غنـایی شـعرلرینده، یئنـی تیپلـی خیرخـواه انـسانین صـورتی یارادیلیر. اونون دۆشۆنجه سربست‌لیگـی، زمانـه‌یـه قارشـی لاقیـدلیگی، ساقی‌یه و پیرِ مغانا مراجعت‌لری شکلینده وئریلیر.

شاعرین تغزّل قهرمانی معناً آزاد اۏلموش انساندیر. حقیقتی درک ائتمک، معنوی اوجالیق، زمانه‌سی‌نین محافظه‌کار و زاهد طبیعت‌لی آداملاریـندان سئچیلمک، رومانتیک خیـاللارین قانادینـدا دهـر و زمـانین غـصّه‌سـینی اونودماق، اونون اساس کیفیّتلریدیر:

ساقی! سحردیر، سون بری، جام جمی نوش ائده‌لیم،
بو سنگسار اۏلموش سری اۏل جاملا سرخوش ائده‌لیم.
روح ایله عقلی راه ایله لا یَعقَل و مست ائیله‌ییب.
دهر زمانین غصه‌سین بیر دم فراموش ائده‌لیم.

۱. کؤنۆل چیرکین یو گئتسین فضل الیله!

بو پارچادا تغزّلی قهرمانىن رومانتیک تمثالي دؤورۆن حاکم ایدئولوژیسینی تمثیل ائدن زاهـده قارشـي قۏیولـور. اۏنـون حیاتـا، انـسانا، گـؤزه‌للیگـه مناسبتینده، گۆجلۆ بیر سئوینج واردىر. کدرلی دنیانىن کدرلرینه سئوینجلی بیر رومانتیسم ایله جواب وئرمک قدرتی واردىر. لاکىن قهرمانی عصرین آداملارىندان سئچن بیر کیفیّت‌ده اۏدور کی، اۏنلار وعده‌لر ایله یاشایىر... تغزّلی قهرمان ایسه انسانی، سئودیگی گؤزه‌لی هر شئیه قارشي قۏیور، هر نه‌دن اۆستۆن توتور:

سنه ای زاهد! بهشت و حور و رضوانی، منه،
اۏل بت زیبا نگارىمىن لقاسي خوش گلیر.

و یا:

حور عینه دعوت ائتمه منی، واعظ! وارمازام،
حسن ایچینده چۆن کی شۏل بی‌مثل و بی‌همتا گلیر.

شـاعرین بـو جـسارتلی حُکـم‌لرینـی، اۏنـون صـوفی ـ حروفـی وحـدت وجودلوغوندان آیري دۆشۆنمک، اۏندان کناردا آختارماق دۆزگۆن دِگیلدیر. اۏنداکی بو جسارت محض وحدت وجود اینانجىندان گلن، اۏنـونلا بـاغلي اۏلان آزاد فکـرلیلیگین نتیجـه‌سـیدیر. حبیبـی‌نـین اثرلرینـده انـسان گؤزه‌للیگی‌نین ترنّم ائدیلمه‌سی‌نین‌ده کؤکۆنۆ بورادا آختارماق لازمدىر. حبیبی‌نین الده اۏلان اثرلری ایچه‌ریسینده، انسان گؤزه‌للیگی‌نین ترنّمـۆنه و عاشقانه دۏیغولارىن افاده‌سینه حصر ائدیلمیش شـعرلر داهـا چۏخـدور. بورادا حبیبی داها قادردىر، اۏنون اۆسلوبو داها پارلاق و آیـدىن گؤرۆنـۆر. شاعر، انساندان گؤزل و اۏجا هئچ نه تانىمىر. انسانىن سیماسىندا یئر ایلـه گؤیۆ بیرلشدیریر، اۏنو «آی اۆزلۆ گۆنش» دئیه اۏیۆر. بونـا، کئچیجـی بیـر

حال کیمی یوْخ، شاعرین ایدئولوژیک موقعیّتی، انسانا مناسـبتده هانـسی جبهه‌ده دایانماسی‌نین نتیجه‌سی کیمی باخماق لازمدیر. انسانی، «حوری ملک سیما بشر»، «جان گؤیۆنده دوْغان قمـر اۆزلـۆ گـۆنش» آدلانـدیران حبیبی‌نین فکرلری و حسلری حاکم ایدئولوژیه ضدّدیر. شـاعر حـسلرینی افاده اۆچۆن، زنگین شعر دیلینه، قانادلی رومانتیـک اۆسـلوبا مالـک‌دیـر. اوْنون قناعتلرینی افاده طرزینده آرخایینلیق و گۆجلۆ اینام دویولور. انسانی، دنیانی ایشیقلاندیران گۆنش سایماق آنجاق شاعرانه تشبیه دگیل، انسانین یئر اۆزۆنده‌کی موقعینه وئریلن قطعی قیمت‌دیر. حبیبـی‌نـین شـعرلرینده ترنّم ائدیلن تکجه گؤزل قیز، سئوگیلی دگیل، همده عمومیّتده انساندیر... انسان گؤزه‌للیگی‌نین تصدیقی و رنگارنگ بوْیالار ایله وصفی باخیمینـدان «دئدیم ـ دئدی» مسدّسی، حبیبی یارادیجیلیغی‌نین ذروه‌سی سایيلا بیلـر. غنائی عنصرلر ایله حماسی واسطه‌لـرین، جـدّی‌لیـک ایلـه شـوخلوغون، الوانلیق ایله ساده‌لیگین غریبه شکلده بیرلـشدیگی بـو اثـر، دوْغـرودان‌دا، تکجه *حبیبی* یـارادیجیلیغی‌نین دگیـل، بۆتۆنلۆکلـه *آذربایجـان* کلاسـیک شعری‌نین گؤزه‌ل نمونه‌لریندندیر. بورادا، **مدائن خرابه‌لـری، انـیس‌القلـب و گؤرمه‌دیم** کیمی شعرلرده اوْلان درین اجتماعی مضمون یوْخـدور. زمـان ایله دؤیۆش، اوْنون اجتماعی اساسلارینی گۆلجۆ شکلده انکار *حبیبی‌*نـین الده اوْلان بۆتۆن شعرلری اۆچۆن یاددیر. لاکـین زمـانین ایدئولوژیـسینه قارشی چیخماق، اوْنون انسانا مناسـبتینی ردّ ائـدیب انـسانا محبّتـی اوْنـا قارشـی قوْیمـاق حبیبـی شـعری‌نـین، اوْ جملـه‌دن «دئـدیم ـ دئـدی» مسدّسی‌نین سجیه‌وی جهتی‌دیر. بؤیۆک انسان سئوه‌ر حبیبی‌نین انـسان گؤزه‌للیگیندن دویدوغو چوْخ جهتلی ذوق، شـعرین اسـاس موضـوعودور. اوْنون دوروشو، باخیشی، دانیشیغی، زینتی، گئییمـی، حرکتـی، الـی، اۆزۆ،

ساچې، خالې، دیشی، دوٛداغې الهام ایله ترنّم ائدیلمیشدیر. بنزه‌تمه‌لرده‌کی یئنی‌لیک و آردیجېللېق خصوصیله دقّتی جلب ائدیر:

دوٛن گؤردوٛم اول نگار طربناک و ارجمند،
کافور الیله دسته‌له‌میش عنبرین کمند.
باخدېم شکنج طرّه‌سینه زار و مستمند،
بیر شخص ناتوان اوٛتورور گردنینده بند.
«ـ کیمدیر بو مسکین، اول نه رسندیر؟» ـ دئدیم، دئدی:
«ـ زُلفوٛم کمندی توتساغی جانېندېر‌ېر سنین!»

چکمیش جماله فرّ و دم و عزّ و جاهېنې،
عنبرله دوٛلدوروب، باشا اگمیش کلاهېنې.
ابرین یوٛزوٛندن آلدې و عرض ائتدی ماهېنې،
گؤردوم یوٛزوٛنده دانه‌ی خال سیاهېنې.
«ـ شول مشک لاله اوٛزره ندندیر؟» ـ دئدیم، دئدی:
«ـ جانېندا عکس داغ نهانېندېر‌ېر سنین.»

ایستر یارادېلان تمثالّلار، ایستر بو مناسبت ایله ائدیلن سؤال ـــ جواب، مرکّب، زنگین، عین زماندا شن، شوخ حسلری افاده ائدیر. حبیبی‌نین استفاده ائتدیگی «دئدیم ـ دئدی» اصولونون اؤزؤده یئنی‌دیر. باشقا سؤال ـــ جوابلارا بنزه‌میر. بورادا دئدیم ـــ دئدیلرین مصراعلاردا یئرلشدیریلمه‌سینده ده اؤزؤنه مخصوصلوق واردېر.

حبیبی‌نین یارادیجېلېغېندا غنایی قهرمانېن داخلی عالمې‌نېن، زنگین دوٛیغولارې‌نېن، سئوینج و کدری‌نین افاده‌سې‌ده اوٛستوٛن یئر توتور. اونون بیر سېرا شعرلرینده داها چوٛخ گؤزه‌ل وصف ائدیلیرسه، بیر قسمینده عاشقېن حسلری عکس ائتدیریلیر. اونون سئودیگی گؤزه‌له اوٛلان گوٛجلوٛ

میلی، اۆره‌ک یانغېلارې واردېر. بو باخېمدان کلاسیک شعریمیزده بؤیۆک عکس صدا اۆیادان آشاغېداکی غزل داها سجیه‌دیدیر:

گرچی شاد اۆلمان دخی، ای دل! بوندان بؤیله کیم،

چۆن منه همدم اۆلان سنسن، نه سن اۆلگیل، نه من.

شعر، دنیوی حسلرین حرارتلی افاده‌سې و تـصدیقیدیر. عاشـقېن معنـوی عالمې‌نېن، سئوگیسی‌نین، صداقتی‌نین بۆتۆولۆگۆ، گـؤزه‌للیگـی طبیعـی و ایناندېرېجې سسله‌نیر. اوّللر عـشق اهلینـه گـۆلن عاشـقېن سـئومه‌سـی، محبّت آلوولارېندا یانماسې اۆنون اۆزۆنۆده اۆخوجونودا ایناندېرېر کـی بـو سئوگی ابدی و دَگیشمزدیر. عاشقېن اۆلۆمۆندن یۆز ایللـر کئچـسه، کلّـه سۆمۆگۆنده عقربلر وطن توتسادا، سئودیگی گۆزه‌لین زلفۆنـۆن سئوداسـې اۆنـــون باشـــېندان چېخمایاجاقـــدېر. حروفـــی شـــعرلرینده انـــسانی الاهیلشدیرمکله اۆجالدان شاعر، بورادا اۆنو معنـوی گـۆزه‌للیگـی، انـسانی صفتلری ایله گۆیلره قالدېرېر، یۆکسک و تمیز گۆستریر. *فضولی* و *ختایی* کیمی صنعتکارلارېن بو غزله تخمیس و جواب یازمـاقلارېدا تـصادفی دگیلدیر. یوخارېدا قید ائدیلدیگی کیمی، *حبیبی*‌نین بو غزلی *کـشوری* بـه جواب یازدېغې داها ایناندېرېجې گۆزۆنۆر.

هر حالدا، *حبیبی*‌نین شعری صمیمی‌لیگی، عاشقېن معنوی عالمېنې داهـا قاباېق چیزگیلر ایله عکس ائتدیردیگی شعر *فضولی*‌نین شعر اۆسلوبونا داها داخل اۆلدوغو اۆچۆن *فضولی*، کشوری یوخ، *حبیبی‌نین* شعرینی تخمیس ائتمیشدیر.

حبیبی شعری‌نین اۆیره نیلمه‌سی گۆسـتریرکی، او، ۱۵ ــ نجـی عـصرین سونو و ۱۶ ـ نجی عصرین ایلک یارېسېندا یاشامېش اۆزۆنـه خـاص بیـر

صنعتکاردیر. او، آذربایجان شعرینه یئنی شعر فورماسي و تمثاللی افاده‌لـر گتیرمیش، اؤزؤندن سؤنرا کی شعره معین تأثیر گؤسترمیشدیر.»[۱]

۴ ـ ۲. دیانت وقفی اسلام آنسیکلوپدیسی

ملک‌الشّعراء *عبدالله حبیبی* ایله علاقه‌دار ان سؤن یـازیلان ییغجـام علمـی مقاله، «*ساسـانی، چنگیـز صـادق اوغلـو*» امـضاسي ایلـه دیانـت وقفـی اسـلام آنسیکلوپدیسینده نشر اؤلان «حبیبی» ماده‌سي مقاله‌سـي‌دیـر. همـین مقالـه‌دن بعضی پارچالار نقل ائدیریک:

«... آذری آراشدیرماچیلار، خلق شعرینه ایلگـی دویـان *حبیبـی*‌نـین بـو قایناقدان آلدیقلاري ایله کلاسیک تـؤرک شـعرینه یئنـی بیـر دویـارلیق گتیردیگینی قبول ائدرلر. آذری تؤرکجه‌سی ایله یازیلدیغي اؤچؤن تـذکره یازارلاري‌نین «عجمانه اؤسلوبو» دئیه تعریف‌له‌دیکلری شـعرلری سـاده و صمیمی بیر افاده داشیماقدادیر. جانلي و پارلاق مجازلار ایلـه عاشـقانه و تصوّفی ـ فلسفی منظومه‌لرده یازان *حبیبـی*‌نـین شـعرلرینده یئـر ـــ یئـر حروفی‌لیـک ایلـه ایلگیلـی مـضمونلارادا راسـتلانماقدادیر. *محمّـد فـؤاد کؤپرؤلؤ* ، *نسیمی*، *ختایی* و *فضولی* آراسـیندا بیـر کئچمـیش دؤنـه‌مینـی تمثیل ائدن *حبیبی*‌نی یاشادیغي دؤنمـین ان اؤنملـی آذری شـاعرلریندن بیری اؤلاراق قبول ائدر. *حبیبی*، گنْنیش اؤلچوده *نـسیمی*‌نـین تأثیرینـده قالمیش، *شیخی*‌دن و بیر اؤلچؤده *احمـد پاشـا*دان‌دا تأثیرلنمیـشدیر. هـم

---

۱. صفرلی، علیار./ خ. یوسفاوف. **قدیم و اؤرتا عصرلر آذربایجان ادبیاتی**، بـاکو: معـارف نـشریانی، ۱۹۸۲، صص. ۲۱۵ ـ ۲۱۰.

آذری، هم عثمانلی شعر گله‌نگینه باغلی اولان م. ۱۵ عصر شاعرلریندن *خلیلی*‌نین‌ده شاعر اۆزرینده اؤنملی تأثیری واردیر.

حبیبی، آذری ساحه‌سینده یئتیشن شاعرلره، *نسیمی*‌دن سونرا ان چوخ تأثیر قویانلاردان بیریدیر. اونون شعرینده‌کی ان اؤنملی عنصرلر، عشق، معشوق، خرابات، میخانه، جام، حضرت آدم، سجده، وحدت، ائرمه کیمی تصوّفی مفهوملاردیر ...»[1]

۵ ـ ۲. حبیبی شعرلر

عزیز آقا محمّدوف حبیبی‌نین شعرلرینی توپلامیش و ایلک دفعه اؤلاراق کتاب حالیندا نشر ائتمیشدیر. بو کتابا یازدیغی اؤن سؤزۆن بیر نئچه پارچا نقل ائدیریک:

«حبیبی م. ۱۴ عصر گؤرکملی *آذربایجان* شاعری *نسیمی* ایله م. ۱۶ عصرده یاشامیش بؤیۆک *فضولی* آراسیندا یتئیشن قدرتلی بیر شاعردیر... م. ۱۵ عصرده نسیمی‌دن سونرا، اونون قوّتلی ادبی تأثیرینه معروض قالان بیر چوخ *آذربایجان* شاعرلری کیمی، حبیبی‌نین یارادیجیلیغیندادا حروفی‌لیک اؤزۆنۆ آیدین گؤسترمیشدیر. بوندان باشقا ۱۵ عصر آق قویونلولارین و شیروان شاهلارین حاکمیّتی زمانی، وحدت وجود دنیا گؤرۆشۆ قوّتلنمیشدی. بو دؤورۆن شاعرلرینده خرافه‌چیلیگه قارشی مبارزه عمومی بیر حال آلمیشدیر. ائله‌جه‌ده بو آیینلرده صوفی‌لیکله هئچ بیر علاقه‌سی اولمایان حسّلر، دۆشۆنجه‌لر وحدت وجود آنلاییمیشی ایله اؤرتۆلۆب، اونا مخصوص اصطلاحلار ایله اجرا اولونوردو.

---

۱. صادق اوغلو، چنگیز. **حبیبی (دیانت وقفی اسلام انسیکلوپدیسی)**، ج. ۱۴، صص. ۳۷۵ ـ ۳۷۴.

بو دؤوروْن باشقا *آذربایجان* شاعرلری کیمی حبیبی‌نین‌ده اسـلوبوندا بیـر ساده‌لیک، صمیمی‌لیک اؤزۆنۆ گؤستریردی. *شاه اسماعیل ختـایی* کیمـی شاعرلر خلق روحونا یاخېن هجا وزنـی ایلـه شـعرلر یـازېردې. اۏدورکـی حبیبی‌نین ادبی شخصیّت کیمی تشکّل ـ ۆنده *آذربایجان* ادبیاتې‌نـېن بـو عمومی جهتینی آیدېن گؤرۆرۆک. لاکېن شاعره *نسیمی*‌نین تأثیری داهـا قوّتلی اۏلموشدور.

حبیبی‌نین الیمیزده اۏلان شعرلرینده صوفی تعبیرلری ـ اصطلاحلارې تئز ـ تئز گؤزه چارپېر. بورادا اۏلان عشق، عاشق، معشوق، میخانـه، خرابـات، جام جم، واعظ و اۏنون مرشدی‌نین تنقیدی شاعرېن وحدت وجودی دنیـا گؤرۆشۆ ایله باغلې اۏلوبدور... آزاد دۆشۆنن بۆتۆن ادبی سـیمالار کیمـی، حبیبی‌ده اؤز شعرلرینده انسان لیاقتېنې و معنوی گؤزه‌للیگینی ترنّم ائدیر. حبیبی اۏرتا عصر علملرینی، شـرق ادبیـاتې‌نـېن بؤیـۆک نمونـه‌لرینـی و ائله‌جه‌ده شاهمات اۏیونونو یاخشې بیلیردی. بو جهتلر، اۏنون شـعرینده‌ده عکس اۏلونموشدور.

حبیبی یالنېز *آذربایجان*‌دا دگیل، *عراق*‌دا یارانان شعره، عثمانلې ادبیاتېنـادا گۆجلۆ تأثیر گؤسترمیشدیر.

آذربایجان ادبیاتېندا حبیبی شعرلری‌نین *شاه اسماعیل ختایی*، *فـضولی*، م. ۱۶ عصرده یاشامېش روحی بغدادی و م. ۱۹ عصرده *اسماعیل بیگ* ناکام ـ ېن یارادیجېلېغېنا مثبت تأثیر گؤستردیگینی‌ده قید ائتمه‌لی‌ییک ...

حبیبی ائله‌جه‌ده *آذربایجان* و یاخېن شرق خلقلری‌نین زنگین ادبـی ارثـی ایله تربیه‌لنمیشدیر...

حبیبی‌نین دیلی، اکثر حالدا خلق افاده طرزینـه یـاخېن، سـاده و بـدیعی، اکثرتین آنلایا بیله‌جگی شعر دیلیدیر. بـورادا چتـین آنلاشـېلان عـرب و

فارس ترکیبلری آزدیر، شعرلرینده ان ضروری حاللاردا آغیر ترکیبلره یول وئرمیر. *حبیبی* شعرلرینده دیلین طبیعی‌لیگینه، جانلیلیغینا، ساده و آیـدین یازیلماسینا میل گؤسترمیشدیر.»[1]

۶ ـ ۲. دانشنامه‌ی ادب فارسی

اؤلکه‌میزده یاخین ایللرده نشر اؤلان: **سرایندگان شعر پارسی در قفقاز،**[2] **زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی،**[3] **دانشنامه‌ی ادب فارسی ـ ادب فارسی در قفقـاز**[4] و بـو کیمی کتابلاردان ایسه، اوخوجو هئچ بیر فایدا آپارا بیلمیر. بونلاردا یالنیز تکـرار، تحریف و لؤغالانمالارا راست گلمک اؤلار. نمونـه اۆچـۆن تکـرار و تحریفلـری حذف ائدرک، **دانشنامه‌ی ادب فارسـی** ده یـازیلان *حبیبـی* مـاده‌سـیندن بعـضی پارچالار نقل ائدیریک:

«**حبیبی آذربایجانی:** *برگشاد* از توابع *گؤک‌چـای* (*قرابـاغ* ۹۴۹ ـ *اسـتانبول* ۹۹۹ قـ.) شاعر ایرانی. وی تا ده دوازده سالگی شبانی می‌کرد.
پس از فروپاشی دولت *آق‌قویونلو*، *حبیبی* به خدمت *اسماعیل یکم صفوی* (۹۰۶ ـ ۹۳۰ قـ.) درآمد و به منصب ملک‌الشّعرایی سرافراز گشت. افزون بر این، میان او و شاه روابط صمیمانه‌ای برقرار بوده اسـت. وی پـس از تصرّف *تبریز* به دست نیروهای عثمانی و شاید پـیش از آن بـه عثمـانی کوچید. *حسن چلبی* در تذکره‌ی خود آورده که *حبیبی* در پادشاهی *بایزید دوّم* (۸۸۶ ـ ۹۱۸ قـ.) به عثمانی رفت و پس از گشت و گذارهایی در آن

---

۱. محمّدوف، عزیزآقا. **حبیبی شعرلر**، باکی: یازیچی، ۱۹۸۰، مقدمه، صص. ۱۰ ـ ۷.
۲. دولت‌آبادی، عزیز. **سرایندگان شعر پارسی در قفقاز**، تهران: بنیاد موقوفات افشار، ۱۳۷۰، ص. ۱۷۶.
۳. امین ریاحی، محمّد. **زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی**، تهران: پاژنگ، ۱۳۶۹، ص. ۱۶۹.
۴. انوشه، حسن. **دانشنامه‌ی ادب فارسی ـ ادب فارسی در قفقاز**، تهران: ۱۳۸۲.

سامان، در پادشاهی *سلیم یکم عثمانی* (۹۱۸ ـ ۹۲۶ ق.) درگذشت. از چند و چون زندگی وی در عثمانی چیزی دانسته نیست، امّا می‌توان گفت مقام ادبی و شاعری او را در آن دیار نیز می‌شناختند؛ چه، شماری از اشعار او در **جامع‌النظائر** که در آن سال‌ها تألیف شده، آمده است. وی مذهب شیعه داشت و از پیروان حروفیّه و به قولی حلقه‌ی اتّصال میان *نسیمی* (ـ ۸۲۰ ق.) و *فضولی* (ـ ۹۶۳ ق.) بود.

پس از درگذشت حبیبی، پیکرش را در خانقاه *جعفرآباد استانبول* به خاک سپردند. در **صحف ابراهیم** و **دانشمندان آذربایجان** از شاعری متخلّص به *جیشی* یاد شده که گزارش زندگی او نزدیک به شرح حال *حبیبی* است و چنین می‌نماید که *جیشی* تحریفی از حبیبی است. از اشعار او است: «مرا تو دیده و از دیده هم عزیزتری ـ چه دیده‌ای که بر احوال من نمی‌نگری؟!»[1]

---

۱. همان، ص. ۲۰۹.

۳. یاشاییشي

الده توتارلې و گئنیش بیلگـی اؤلمایـان ملـک‌الـشّعراء *عبـدالله* حبیبـی‌نـین یاشاییشي باره‌سینده، مکمل بیر بحث ائتمک ممکن دگیلدیر. هله‌لیک سندلره و گؤرۆشلره، همده الده اؤلان شعرلرینه دایاناراق، امکـان داخلینـده اؤنـون حیـات ماجرالارېنې تدوین ائتمگه چالېشېرېق. البتّه کی کامل دیوانې تاپېلاندان سـؤنرا، گله‌جکده یاشاییشینین‌دا شرحی مفصّل یازېلاجاقدېر، إنْ شاءَ الله.

۱ ـ ۳. دؤغوم ایلی

عبدالله حبیبی، ظنّ ائدیلیر ۸۷۰ ـ ۸۶۵ هـ. ایللری آراسېندا دنیایا گلمیشدیر. اؤنو یئنـی یئتمـه گنج ایکن، ۸۸۳ ـ نجو ایلدن سؤنرا *سلطان یعقوب* اؤز دربارېنا آپارمېشدې. اؤنون دؤغوم تـاریخېنې، همین تاریخده ۱۲ ـ ۷ یاشلارې آراسېندا اؤلدوغونو ظنّ ائتمکله، چېخارماق اؤلور.

۲ ـ ۳. دؤغوم یئری

دؤغوم یئری سندلرده «*برگۆشاد*» کنـدی آدلاندېرېلمېـشدېر. بـو کنـد، اینـدی *آذربایجـان* جمهوریسینده، *اوجار* منطقه‌سینده *گؤی‌چای* یانېندا یئرلشیر. ۱۹۷۶ م. ایلی‌نـین بـاش سـاییمېنا گؤره ۴۰۱۷ نفر اهالیسې‌وار ایدی.[۱]

۳ ـ ۳. آدې

حبیبی بیر یئرده دئییر:

اؤلدورور سلطان ایکی عالمده بس،

---

۱. **آذربایجان ساوت انسیکلوپدیسی**، ج. ۲، ص. ۱۵۰.

چۆن حبیبی هر کیم عبدالله اولا.

بورادا *عبدالله* کلمه‌سینده ایهام واردیر. بیر طرفدن «سلطان نؤکری» اولماغی، الله عبدی و بنده‌سی اولماق ایله مقایسه ائدیر و باشقا طرفدن‌ده اؤز آدینا ظریف بیر اشاره ائله‌ییر؛ یعنی دئمک ایسته‌ییرم کی اونون بورادا اؤز آدینا رمزلی بیر اشاره‌سی واردیر. باشقا بیر سند و آیری بیر تصریح تاپیلانا قده‌ر، بیز اونون آدینی *عبدالله* تانییریق.

۴ ـ ۳. تخلّصۆ

شاعرین تخلّصو *حبیبی*‌دیر کی بۆتۆن سندلر و قایناقلاردا اونا تصریح اولونور. بیر تذکره، یانلیش اولاراق اونون آدینی «جیشی» اوخوموشدور و سونرادان گلن تاریخچیلر، او جمله‌دن *محمّدعلی تربیت* همین ماده‌نی‌ده ضبط ائتمیشلر. رحمتلی *عبدالرسول خیّام‌پور*، **فرهنگ سخنوران** اثرینده هر ایکی تخلّصی ماده باشی ائتمیشدیر.[۱]

۵ ـ ۳. عائله‌سی

عبدالله حبیبی یوخسول بیر کندلی عائله‌سینده دنیایا گلمیشدیر. اونون عائله‌سی‌نین یوخسوللوق ایله ال به یاخا اولماسینا، *سام میرزا* اؤز تذکره‌سینده تأکید ائدیر.

---

۱. خیّام‌پور، عبدالرّسول. **فرهنگ سخنوران**، تبریز: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۲، حبیبی و جیشی ماده‌ی باشلاری.

۶ ـ ۳. اوشاقلېق و گنجلیگی

*حبیبی*نین اوشاقلېق و یئنی یئتمه‌لیگی *برگۆشاد* قصبه‌سینده کئچمیشدیر. او اوشاقلېقدان چۆبانلېق ایله مشغول ایدی. او، کیچیک ایکن قابلیّت‌لی بیر چۆبـان ایمیش و بؤیۆک بیر سۆرۆ اداره ائده‌رمیش. ذکاوتلی و هوشـلو باشـلې‌بیـر گـنج ایمیش.

۷ ـ ۳. سلطان یعقوب ایله گؤرۆشۆ

بیر گۆن چۆبانلېق ائده‌رکن، سـۆرۆدن قېـراق، یۆلـدان *اوزون حـسن اوغلـو سلطان یعقـوب* کئچیـرمیش. آغېـر سـۆرۆنۆ گـؤرۆرکن، آداملارېنـدان بیرینـی، چۆبانېن یانېنا گؤنده‌ریر کی سۆرۆ صاحبې‌نېن آدېن سورو‌شسون.

اۏ آدام *عبدالله*‌دان سۏروشور:

ـ بو قوزولار کیملریندیر؟

عبدالله دئییر:

ـ قۏیونلارېندېر!

سلطانېن ملازمی بو جوابدان ناراحت اۏلوب سۏروشور:

ـ کندینیزین بؤیۆکلری کیملردیر؟

عبدالله دئییر:

ـ اۏکۆزلرلاپ بؤیۆکدۆرلر.

ملازم دئییر:

ـ اۏنو دئمیرم، کنده گلنلری کیملر قارشېلایاجاقلار؟

عبدالله دئییر:

ـ اوّل ایتلر قاباغا چیخارلار.

ملازم بو جوابدان چوْخ قیزاراق دئییر:

ـ آی سنی نه چاپایدیم، سنی!

عبدالله جوابدا قالمیر و دئییر:

ـ چاپ کی یوْلداشلارین گئتدیلر.

اوْ آدام بو جوابلاری *سلطان یعقوبا* چاتدیرارکن، سلطانین اوْندان خوْشو گلیر و اوْنو اوْز دربارینا آپارتدیریر.[1]

*سلطان یعقوب آق‌قوْیونلو*لار سلسله‌سی‌نین شاهلاری‌نین بیریسی ساییلیر.

۸ ـ ۳. آق‌قوْیونلولار و حسن پادشاه

بیر بؤیۆک تۆرکمن خاندانی اوْلان *آق‌قوْیونلو*لار حاققیندا ان اوّلکی و مهم قایناق، حسن پادشاهین یانیندا تربیت تاپان *ابوبکر طهرانی*‌نین **دیار بکریه** کتابیدیر. او، بو کتابدا حسن پادشاهین. ۵۲ جدّینی سایاراق، اوْنون سوْیونو *اوْغوزخانا* چاتدیریر و نتیجه کیمی دئییر کی *آق‌قوْیونلو*لار، اوْغوزلارین بیر گئنیش شاخه‌سی کیمی *تۆرکستان*، *قیپچاق* و *آذربایجان* ولایتلرینده تاپیلمیشلار و اصلاً *آذربایجان*‌لی سایبلیرلار.

*آق‌قوْیونلو*لارین ایلک پادشاهی *بایوندورخان* اوْلموشدورکی *دده‌قورقود* حماسه‌لرینده‌ده اوْنون آدینا بوْی واردیر.

*آق‌قوْیونلو*لارین سوْنرالار ظهور ائدن ان بؤیۆک پادشاهی، حسن پادشاهدیر.

---

۱. بو روایتین قایناغی «تحفه‌ی سامی»دیر.

سلطان یعقوب ـون آتاسې *ابوالنصر صاحبقران حسن پادشاه (اوزون حسن)* اؤز عصری‌نین چۆخ گۆجلۆ و لیاقتلې فاتح و پادشاهی ایدی. اونون پایتختی *تبریز* ایدی. اونون زمانېندا بیر چۆخ کتابلار تۆرکجه‌یه ترجمه ائدیلدی. حتّی اونون فرمانی ایله **قرآن مجیدین** تۆرکجه ترجمه‌لری حاضېرلاندې.[1]

حسن پادشاه ۸۸۲ ـ ۸۵۷ هـ. ق. ایللری آراسېندا شاهلېق ائتمیشدیر. او دین، معارف، علم، مدنیّت و شاعرلیگه چۆخ اهمیّت وئرن دیندار بیر شخصیّت ایدی. *تبریز*ده حلـه‌ده برپا اولان «حسن پادشاه مسجدی» اونون یادگارلارېندانډېر.

جلال‌الدین دوانی اونو هجری ۹ـ نجو عصرین سئچگین انسانی سایېر و حتّی سعی ائتمیشدیرکی **قرآن**دان اونون عدالتلی حکومتی ایله علاقه‌دار بیر سند چېخارتسېن و *روم* (۳۰) سوره‌سینده‌کی «بضع» کلمه‌سینی تاپمېشدېر کی جمل حسابی ایله ۸۷۲ هـ. ق.، یعنی: *حسن پادشاه*ېن حکم رانلېق ایلی ایله مقارن گۆرۆنۆر.[2]

۹ ـ ۳. سلطان یعقوب

*حسن پادشاه*دان سونرا، *سلطان یعقوب بیک* (د ۸۹۶) شاهلېغا یئتیشمیشدیر. *فضل بن روزبهان خنجی*، **تاریخ عالم‌آرای** *امینی* کتابېندا دئییر کی *سلطان یعقوب*، *حسن پادشاه*ېن ان لیاقتلی جانشینی‌دیر.[3]

---

۱. **دائرةالمعارف بزرگ اسلامی**، زیر نظرِ کاظم موسوی بجنوردی، تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۷. ج. ۱، ص. ۵۰۶.

۲. همان یئر.

۳. همان یئر، ص. ۵۱۵.

سلطان یعقوب ۱۲ ایل پادشاهلیق ائتمیشدیر و وبا خسته‌لیگینه دچار اولـوب وفات ائتمیشدیر.

*آق‌قویونلو*لار (۹۰۸ ـ ۷۸۰ هـ. قـ.) ایللری آراسیندا *آذربایجـان* و *دیـار بکـر* ولایتلرینه حکم رانلیق ائدیردیلر. *شاه اسماعیل ختایی* ۹۰۷ هـ. ایلینده «شـرور» ساواشیندا اونلاری مغلوب ائتدی.

قارایولوق عث*مان بیگ*، *علی بیگ*، *حمـزه بیـگ*، *جهـانگیر بیـگ*، *ابوالنـصر صاحبقران اوزون حسن* (*حسن پادشاه*) *سلطان خلیل*، *سلطان یعقـوب* ، *بایـسنقر میـرزا*، *رسـتم میـرزا*، *احمـد میـرزا*، *مـراد میـرزا*، *الونـد میـرزا* *آق‌قویونلـو*لاریـن پادشاهلاری سایلیر.

آق‌قویونلو حکمداری *سلطان یعقوب بیگ*، شعر و مدنیّته چوخ اهمیّت وئـرن بیر پادشاه ایدی. او، *حسن پادشاهـ*ـین اوغلو، و *آق‌قویونلو*لارین اوچونجو گوجلو پادشاهی ایدی. آتاسی دیری ایکن *دیار بکـر* والیـسی ایـدی. آتاسـیندان سـونرا *سلماس* یاخینلیغیندا *سلطان خلیل* ایلـه ساواشـدی و اونـا غلبـه چالیـب *تبریـزه* گئتدی و *تبریز*ده تخت و تاجی اله کئچیرتدی. او، اون ایکی ایل شاهلیق ائتدی و ۸۹۶ هـ. ایلینده دنیایا گوز یومدو.

سلطان یعقوب دانشمند و عالم بیر پادشاه ایدی. اونون فارسـجا و تورکجـه شعر دیوانلاری‌دا واردیر. بیر چـوخ عـالیملر اوز کتـابلارینی اونـون تربیـه‌سـی و حمایه‌سی ایله تألیف ائتمیشلر. او جملـه‌دن *محمّـدبن موسـی ثـالثی* کـه **شـرح حکمة‌العین** اثرینی اونون آدینا یازمیشدیر. فارسجا تذکره‌لرده *سـلطان یعقوبـ*ـون بعضی شعرلرینی ذکر ائتمیشلر. مثال اولاراق اوندان آشاغیداکی شعری بیر چوخ تذکره‌لر نقل ائتمیشلر:

دنیا که در او ثبات کم می‌بینم،
در هر ضرحش هزار غم می‌بینم.
چون کهنه رباطی‌ست که از هر طرفش،
راهی به بیابان عدم می‌بینم.

۱۰ ـ ۳. تبریزه ادبیات و مدنیّت پایتختی

سلطان یعقوب زمانېندا، اؤنون آتاسې *حسن پادشاه*ېن زمانی کیمی، *تبریز*ده علم و ادب چؤخ ترقّی ائتمیشدیر. اؤنون عصرینده، *علی بن محمّد قوشچی*، *کمال‌الدین شیرعلی بنایی*، *جلال‌الدین دوانی*، *نورالدین عبدالرحمان جامی*، *فضل‌بن روزبهان خنجی*، *مولا محمّد شُرَیحی*، *عبدالحیّ نیشابوری* و سائره ظهور ائتمیش و فراوان یاشامېشلار. اؤ *ملاعبدالرحمان جامی* اؤچؤن معاش تعیین ائتمیشدیر.

*سلطان یعقوب*ون تؤرکجه دیوانېندان الیازمالا موجوددور. اؤنون زمانېندا *تبریز*ده مینیاتور مکتبی‌ده یارانمېشدېر. اسلامی اینجه صنعت تاریخی ایله مشغول اؤلانلار، بونا «تبریزین تؤرکمن مینیاتور مکتبی» آدې وئریرلر کی صفوی مینیاتور مکتبینه تأثیر قؤیموشدور.

*سلطان یعقوب تبریز*ده چؤخلو بنالار، مسجد، مدرسه، کاروانسرا، خسته‌خانه و زاویه‌لر ایله بیرلیکده بیرده سارای‌دا **دؤزه‌لتدیرمیشدیر**. بو سارایدان *تبریز*ه گلن **ونیزلی** تاجرلر اؤز **سفرنامه**لرینده آد آپارمېشلار.

۱۱ ـ ۳. تبریز، شاعرلر مرکزی

سلطان یعقوب ـون دربارېندا *شاعرلر مجلسی* تشکیل ائدیلیردی. بورادا **تحفه‌ی سامی**‌ده آدلارې چکیلن بو شاعرلری آشاغېدا معرّفی ائدیریک:

۱. *سلطان یعقوب* ـون دربارېندا یاشایان شاعرلر آراسېندان، *اسفراین*‌لی *میر همایون* آدلې شاعری آد آپارماق اۏلار. *سام میرزا* یازېر:

«... در اوایل جوانی به *عراق* آمده، به واسطه‌ی لطف طبع بـه مجلـس *سلطان یعقوب* افتاد، ترقّـی کلّـی، او را دسـت داد. پادشـاه او را خـسرو *کوچک* می‌خواند.»[۱]

۲. باشقاسې *ملک محمودجان دیلمی* ایدی. *سلطان یعقوب* اونـو اؤزۆنـه وزیر ائتمیشدی.[۲]

۳. باشقاسې *قاضی عسکر* آدلې ادیب و شاعر، همده *اوزون حسن زمانی*، *سلطان یعقوب* ـون معلّمی‌ده اۏلموشدور.[۳]

۴. باشقاسې *مولانا انیسی*، هم شاعر و هم نستعلیق یازان خطّاط ایدی.[۴]

۵. باشقاسې *سلطان یعقوب* آدېنا **بهرام و بهروز** آدلې مثنوی یازان *مولانا بنایی* ایدی.[۵]

۶. باشقاسې *بابافغانی شیرازی*‌دیر. *سام میرزا* یازېر:

---

۱. تحفه‌ی سامی، ص. ۴۳.

۲. همان یئر، ص. ۹۱.

۳. همان یئر، ص. ۱۱۷.

۴. همان یئر، ص. ۱۳۴.

۵. همان یئر، ص. ۱۶۷.

«آن زمان‌که به خدمت *سلطان یعقوب* افتـاد، ترقّـی کلـی کـرد و در آن زمان او را *باباشاعر* می‌گفتند.»[۱]

۷. باشقاسى *مولانـا شـهید قمـی* ایـدی کـی *سـلطان یعقـوب* اوْنـا «ملک‌الشّعراء» لقبی‌ده وئرمیشدی.[۲]

۸. باشقاسى *درویش دهکی*‌دیر. *سام میرزا*نىن دیلیجـه دئـسک. *سـلطان یعقوب* ـون خدمتینده ترقّی ائتدی و پایتختین آدلىم شاعرلریندن اوْلدو.[۳]

۹. باشقاسى *بابا نصیبی گیلانی* ایـدی کـی *بابافغـانی* واسـطه‌سـی ایلـه *سلطان یعقوب*ــون دربارىنا یوْل تاپمىشدىر. بـو شـاعر *تبریـز*ده وفـات ائتمیشدیر.[۴]

۱۰. باشقاسى الف ابدال آدلى طنز و هزل یازان بیـر شـاعر. *سـام میـرزا* دئییر:

«... ظرافت او با *سلطان یعقوب* در *آذربایجان* شهرت دارد. گوینـد روزی از پادشاه مذکور برّه پوستینی صوف طلبیده بود. پادشاه گفت:

ـ می‌دهم، به شرط آن‌که بانگ گوسفند کنی!

او گفته بود:

ـ مگر آن‌که مربع باشد!

و مربع را کشیده و گفته بود:

ـ این مربع به طریق آواز گوسفند است.»[۵]

---

۱. همان یئر. ص. ۱۷۶.
۲. همان یئر، ص. ۱۸۴.
۳. همان یئر، ص. ۱۸۶.
۴. همان یئر، ص. ۱۹۳.
۵. همان یئر، ص. ۱۹۵.

۱۱. باشقاسې *مولانا حیرانی* ایدی. *سام میرزا* یازېر:

«... سخنوری شیرین‌کلام بود و قوّت حافظه‌اش بـه مرتبـه‌ای بـود کـه صدهزار بیت به خاطر داشت. در زمان *سلطان یعقوب* از جمله‌ی ندما بود و در جمیع اصناف سخن، شعر گفته [بود.] از مثنویّـات او کتابـ[ــهای] **بهرام و ناهید، مناظره‌ی آسمان و زمین، سـیخ و مـرغ، و منـاظره‌ی شـمع و پروانه** است.»[1]

۱۲. باشقاسې *انصاری قمی*، گؤزەل شعرلر صاحبی‌دیر:

گفتی به داغ هجر بسوزانمت جگر،
صد داغ بر دل است مرا این یکی دگر.[2]

باشقاسې *میرمقبول قمی* کی گنجلیگینده *سلطان یعقوب* ـ ون قوْشونوندا منصب صاحبی ایدی.[3]

سلطان یعقوب زمانی *تبریـز*ده ۷۰۰ نفـره یـاخېن جـدّی و فعّـال شـاعر یاشایېردېلار. اوْنلارا باشچېلېق و رئیسلیک ائـدن ملـک‌الـشّعراء *عبـدالله حبیبی* ایدی.

۱۲ ـ ۳. شاه اسماعیل دربارېندا

۸۹۰ هـ. ایلینده *سـلطان یعقـوب* اؤلدۆکـدن سـوْنرا، *عبـدالله حبیبـی شـاه اسماعیل ختایی*‌نین دربارېنا آپارېلېر و اوْنون یانېندا قالېر.

---

۱. همان یئر، ص. ۱۹۸.
۲. همان یئر، ص. ۲۵۹.
۳. همان یئر، ص. ۳۴۹.

ظنّ ائدیریک کی *شاه اسـماعیل*ــیـن درباریېنـا گئتـدیگی ایـل، ۲۵ ـــ ۲۰ یاشلاریېندا ایمیش و گنج اؤلماسېنا باخمایاراق اۆستاد بیر شاعر کیمی تانېنېردی.

۱۳ ـ ۳. شاه اسماعیلین ادبی و علمی مقامی

شاه اسماعیل ختایی اؤزۆ آدلېم شاعر اؤلموش تاریخی قایناقلاریېن یازدېغېنـا گؤره، *اونون* درباری عالملر و شاعرلر ایله دؤلـو ایـدی. *سـام میـرزا* صـفوی‌نـین یادېغېنا گؤره، شاه اسماعیل ختایی‌نین زمانېندا یاشایان ائله بیـر فـارس شـاعری تاپماق اؤلماز کی اونون شأنینده کتاب باغلاماسېن و مدح یازماسېن. **اقتباسات** و **مختارالأخبار** آدلې کتابلاریېن مؤلفی اؤلان *هرات* قاضی‌القضاتی *قاضی اختیار*، *شاه اسماعیل* مدحینده یازېر:

شه خضر رای سکندر ضمیر،
فریدون علم، خسرو جم سریر.
نکرد، آنچه او کرد در عزم و حزم،
نه حاتم به بزم و نه رستم به رزم.[۱]

مولانا قاضی شمس‌الدین محمّد تبریزی، *ملـک محمودجـان دیلمـی*، *شـاه میردیلمی*، *خواجه محمّد کرمانی*، *مولانا عبـدالله هـاتفی*، *مولانـا بنـایی هـروی*، *مولانا امیدی تهرانی*، *مولانا مانی شیرازی*، *فتحی تبریزی*، *امیر نجـم ثـانی* بیـر چؤخ فارس شاعری، *شاه اسماعیل* اۆچۆن مدحیه‌لر و تعریف‌نامه‌لر یازمېشلار.

مولانا عبدالله هاتفی دئییر:

---

۱. سام میرزا، **تحفه‌ی سامی**، ص. ۴۹.

بر او ختم شد منصب سروری،

چو بر جدّش آئین پیغمبری.

مثل در زمانه به فرزانگی،

سرشته به مردی و مردانگی.

چه مردی که هر کس که نامش شنود،

دگر زن نیامد از او در وجود.

نمی‌آورد تاب بذلش درم،

درم منتهی بی‌نهایت کرم.

همه پادشاهان شده پست او،

چو شاهان شطرنج در پست او.

میرزا قاسم گنابادی اوْنون آدینا بیر **شاهنامه** و بیر **کارنامه** یازمیشدیر. **شاهنامه**‌ده *شاه اسماعیل*ین ساواشلارینی تعریف ائدیر و **کارنامه**‌ده اوْنون گوی و چوگان اوْیناماغینی وصف ائدیر.

بونلاردان علاوه، او، *شاه اسماعیل* آدینا بیر **لیلی و مجنون** مثنویسی‌ده یازمیشدیر.

کارنامه‌ده دئییر:

چوگان به کفش چو بر ستور است،

موسی و عصا و کوه طور است.

هر گوی زری، چنان‌که خواهی،

از ضربت صولجان شاهی.

در مرکز ماه رفته، آن سان،
چون زرده درون بیضه پنهان.

شاهنامهده، اوْنون ساواشېنې وصف ائده‌رکن، یازېر:

غبار آن‌چنان در هوا شد حجاب،
که ره بست بر دعوت مستجاب.
ز والای گلگون سنان بهره‌مند،
شفق از زمین نیزه‌داری بلند.
یلان غرق آهن زِ سر تا به پای،
چو صورت که گیرد در آئینه جای.
نهان در زره مهوشان زمان،
چو در حلقه‌ی دیده‌ها مردمان.
یلان از تبرزین فتاده نگون،
چو از تیشه‌ی کوهکن، بیستون.
فرومانده اسبان زِجولان همه،
چو اسبان شطرنج بی‌جان همه.

بو شاعرلره باشچېلېق ائدن *عبدالله حبیبی* ایدی. اوْ، فارسجا و توْرکجه یازان شاعرلر آراسېندا «ملک‌الشّعراء» آدلاندېرېلمېشدېر.

۱۴ ـ ۳. حبیبی‌نین آنا دولویا مهاجرت

مرحوم حمید *آراسلې* یازېرکی یاووز *سلطان سلیم تبریـزه* گلدیکـدن سـؤنرا، *تبریزین* ۱۷۰۰ نفر ادیب، شاعر، عالم و صـنعتکارلارېنې آنـا دؤلویـا کؤچؤرتـدؤ. *عبدالله حبیبی*‌ده بو جمعیتین ایچینده *تبریز*دن استانبولا مهاجرت ائتمیشدی.

ها بئله، تذکره‌لرده قید ائدیلیر کی *حبیبی*، *یاووز سلطان سلیم زمـانی* وفـات ائتمیشدیر.[1] و گؤرؤنؤر کی اؤ، *اسـتانبول*دا چـوْخ قالامېـشدېر. بئلـه‌لیکلـه ظـنّ ائتمک اؤلار کی ملک‌الشّعراء *عبـدالله* حبیبـی یـالنېز عُمرؤنـؤن سـؤن ایللرینـی *استانبول*دا کئچیرتمیشدیر.[2]

قېنالې‌زاده‌نین یازدېغېنا گؤره حبیبی ۹۰۷ هـ. ایلینده آنادؤلویا گئتمیشدیر.

۱۵ ـ ۲. اؤلؤمؤ

دئدیگمیز کیمی، تذکره‌لرده وئریلن معلوماتـا گـؤره، *عبـدالله* حبیبـی، یـاووز *سلطان سلیمـــ*ین حکومتی‌نـین سـؤن ایللرینـده *اسـتانبول*دا وفـات ائتمیـشدیر. *سلطان سلیمـــ*ین هـ. ۹۲۶ ـ نجی ایلده وفـات ائتـدیگینی نظـره آلـساق، دئیـه بیله‌ریک کی ملک‌الشّعراء *عبدالله* حبیبی هـ. ۹۲۶ـ نجی ایلدن قاباق *استانبول*دا دنیایا گؤز یوممؤشدور.

---

۱. لطیفی، ص. ۱۲۷/ قېنالې‌زاده، ج. ۱، ص. ۲۸.

۲. قېنالې‌زاده، ج.۱، ص. ۲۷۹.

۱۶ ـ ۳. مزاری

اولیا چلبی، *حبیبی*نین سؤتلؤجه‌ده *جعفرآباد* تکیه‌سینده دفن ائدیلدیگینه اشاره ائـدیر. و اونـون شـیعه‌ی جعفـری اثنـی‌عـشری اولـدوغو اوچـون، بـورادا دفـن ائدیلمه‌سینه و صوت ائتدیگینه تأکید ائدیر.

۴. چاغې و چاغداشلارې

*آق‌قویونلو*لار دولتی‌نین حکومت سۆردۆگۆ ایللـر و صـفوی سلـسله‌سـی‌نـین قورولوشونون ایللک ایللرینده، *تبریز*، دنیانېن چۏخ مهم شهرلریندن بیری ایـدی. اۏن ایللر بۏیونجا پایتخت اۏلان بو شهر، قاباقجېل مدنیّت مرکزی سایېلېردی. اۏ ایللر *تبریزه* گلن سیّاحلار، بو شهرین بیر میلیونا یاخېن فعّال جمعیّتی اۏلماسـېنې ذکر ائدیرلر. بو شهر هم تجارت مرکزی و همده اینجه صنعت و مدنیّت مرکزی حساب اولونوردو. جلاللی مسجدلر و مدرسه‌لره صاحبی ایدی.

آق‌قویونلو سلاله‌سی‌نین سۏن ایللری و صـفوی دولتـی‌نـین ایلـک ایللـری *عبدالله حبیبی*‌نین ظهور ائتدیگی و پارلادیغې زمانه حساب اۏلونور.

حبیبی‌نین یاشادېغې زمانه *آذربایجان* ادبیـاتې‌نـېن ان چیچکلـی و وئریملـی دورانی ایدی. او دوراندا تۆرکجه یازان یۆزلر شاعر ظهـور ائتمـیش و سایـسېز ـــ حسابسېز ادبی اثرلر یارانمېشدېر. علم، مدنیّت و ادبیات گئنیش بیـر سـاحه‌لـرده ترقّی و انکشاف ائتمیشدیر. بونا گۏره بیز بیر کیچیک اۏن سۆزده *حبیبی* چاغې و چاغداشلارې باره‌سینده یئترینجه دانېشما امکانی تاپا بیلمـه‌ریـک. بـورادا یـالنېز دیوانچاسېنې نشره حاضرلادېغېمېز ملک‌الشّعراء *عبدالله حبیبی*‌نـین یـارادیجېلېغې ایله ایلگیلی بعض چاغداشلارېندان آد آپارېرېق.

هر حالدا بونو قید ائتمه‌لییک کی *تبریز* شهری‌نین پایتخـت اۏلـدوغو دوران، اسلام عالمې‌نېن بۏیۆک بیر مدنیّت و ادبیات دورانې حساب اۏلـور. بـو دورانـېن ادبیات تاریخی یازېلماسې تعهّدی بۏرجو هله‌ده بۏینوموزدادېر.

۱ ـ ۴. طفیلی اردبیلی

طفیلـی اردبیلـی ختـایی سـاراییندا جـدّی فعّالیـت ائـدن شـاعر ایـدی. او حروفی‌لیگی تبلیغ ائتمـه‌سـینه باخمایـاراق «صـفیّه» طریقتینـه منـسوب ایـدی. *حضرت علی* (ع) باره‌سینده چوْخلو منقبه‌لری و مدحیه‌لری واردیـر. او صـمیمی و جدّی بیر شیعی شاعریدیر:

ای طفیلی! مهدی صاحب زمان (عج) دورانیدیر،
اهل فضله وعده‌ی جور جنان دورانیدیر.
اسم اعظم ظاهر اوْلموش جاودان دورانیدیر،
لا فَتَی الّا علی، لاَ سَیف الّا ذُوالفَقار.

«صفیّه» طرقتینه باغلې *طفیلـی*، *شـیخ صـفی شـاه اسماعیلـــــین* مـذهبی قیامیندان بئله استقبال ائدیر:

نقد حیدر، خسرو صاحب‌قران اوْلدو عیان،
سر به سر توتدو جهانې غازیان شیخ *صفی*.
قالمادې کثرت جهاندا، وحدتین دورانیدیر،
شاد و خرّم اوْلدو جمله دوستان شیخ *صفی*.
ذوالفقارین هیبتیندن تیتره‌دی ارض و سما،
گیردیلر قعر زمینه دشمنان شیخ *صفی*.
دردی اوْلان شاها گلسین، دردینه درمان بولار،
اردبیل شهرینده آچیلمیش دکان شیخ *صفی*.

طفیلی اردبیلی شاه اسماعیل صفوینی «تُرک تاجدار» آدلاندیریر و دئییر:

قاوسالار ائلدن اولوسدان قوم ایله قارداشلار،
دوستلار دشمن اۇلوبان مین آتارسا داشلار.
حق بیلیر بودور سؤزۆم: «گر یۆز گئدرسه یاشلار،
قېلمازام واللهی تُرک تاجدارېن ترکینی!»

اۇل کلام‌الله ایله سبع‌الْمثانی حقّیچۆن،
«بیس و هشت» و «سی و دو» حرف معانی حقّیچۆن.
تا ابد *فضل* قدیمین *جاودان* ــ ی حقّیچۆن،
قېلمازام واللهی تُرک تاجدارېن ترکینی.

ای طفیلی! عشق اۇدونا یانه گۆر پروانه‌وار،
هر طرف یۆزمین سنین تک یانماغا پروا نه‌وار؟
سؤیله بو گفتارې‌سن، میدانلارا مردانه‌وار.
قېلمازام واللهی تُرک تاجدارېن ترکینی.

بو شاعر، *نسیمی*‌دن تأثیر آلمېشدېر. آشاغېداکی غزلی *نسیمی*‌نین:
بیر عجایب شاها دۆشدۆ کؤنلۆمۆز،
بدر یۆزلۆ ماها دۆشدۆ کؤنلۆمۆز.

بیتی ایله باشلایان رباعی‌سینه نظیره اۇلاراق یازمېشدېر:
شکرلله کیم طریق شاها دۆشدۆ کؤنلۆمۆز،
ذکر و فکر حضرت آللاها دۆشدۆ کؤنلۆمۆز.
قبله‌ی حاجاتېمېزدېر خاندان شیخ *صفی*،

خوش سعادتلې اولو درگاها دۆشدۆ کؤنلۆمۆز.

طفیلی، *حبیبی*‌نین باشچېلېق ائتدیگی ادبی مجلسده جدّی اشتراک ائدن شاعر ایدی.

۲ ـ ۴. کشوری دیلمقانی

نعمت‌الله کشوری دیلمقانی، حبیبی ایله چاغداش و اونونلا دوست اولموشدور. او، *حبیبی* کیمی اؤنجه *سلطان یعقوب* زمانېندا پارلامېشدېر. یارادیجېلېغېندا *نوایی*‌دن تأثیر آلمېش و چاغاتای ادبیاتی تأثیری آلتېندا شعرلر یازمېشدېر:

کشوری‌نین غزللری چوخ صمیمی و ساده بیر دیلده یازېلمېشدېر:

ای کؤنۆل! هر کیمسه‌یه یار اولماگیل، یار اؤزگه‌دیر،

یار اولور هر کیم، ولی یار وفادار اؤزگه‌دیر.

سۆرمه قاپېندان منِ بی‌خانمانی، کیم سنه،

بولونور عاشق، و لاکن عاشق زار اؤزگه‌دیر.

حُسنۆنه من جان وئریرم، خلق اونا نظّاره کی،

اؤزگه‌دیر اهل تماشا و خریدار اؤزگه‌دیر.

«عاشقم» دئر زاهد، امّا جانا قېیماز وقت کار،

ائو خیالې اؤزگه و سودای بازار اؤزگه‌دیر.

بت‌پرستی قېناما ای پاکدامن شیخ، کیم،

ذکر و تسبیح اؤزگه و ناقوس و زنّار اؤزگه‌دیر.

باده ایچمک یار ایلن خلوتده خوشدور *کشوری*،

لیک اگر بؤلسا میسّر، گشت گلزار اؤزگه‌دیر.

کشوری، عُمرؤنؤن سؤنلارېندا *سلطان یعقوب* دورانېنې آرزولایېردې:

طالع برگشته بیر داهې قېلایدې سروری،

کیم جلا تاپسایدې اؤل آئینه‌ی اسکندری.

شعله چکسئیدی چراغ توده‌ی بایندری،

وه نه لذّت تاپغای اؤل ساعت قلندر *کشوری*

کیم گؤرؤنه رأیت *یعقوب* خانی بیر داها.

بیر یئرده اؤز دؤستو *حبیبی*‌دن گلایه ائدرک دئییر:

نه من نالانا همدمدیر حبیبی،

نه من بیمارا مشفق بیر طبیبی!

نه من مهجورا وصلیندن نصیبی،

حبیبی، وا حبیبی، وا حبیبی!

اگر گؤرسن صبا اؤل بی‌وفانې،

اؤ شؤل بیگانه‌ی نا آشنانې.

دئگیل اونوتماگیل من بی‌نوانی،

حبیبی، وا حبیبی، وا حبیبی!

۳ ـ ۴. احمدی تبریزی

آق‌قویونلو سلطانی، *سلطان خلیل زمانی*، *تبریز* شهرینده *احمدی* آدلې کۆجلۆ بیر شاعرده یاشارمېش. او، همین دورده *شیخ عطّار نیشابوری‌*نین **اسرارنامه** مثنویسینی تۆرکجه‌میز ترجمه ائتمیشدیر. کتابېن سۆنوندا دئییر:

چۆن کی عطّارېن سؤزۆ اۆلدو تمام،
*احمدی‌*یه دۆشدۆ نوبت، ای همام...
فارسېدان تۆرکی‌یه قېلدېم ترجمه،
یادگار اۆلماق اۆچۆن هر انجمه.
اۆن ایکی یئددی مگر ماه صفر،
گلدی ختمه بو کتاب معتبر.
شهر *تبریز* ایچره در وقت بهار،
موسم گۆل ایرمیش ایدی لاله‌زار.
تاریخ ایرمیشدی سکیز یۆز سکسنه،
داهې دۆرد ایله هجری *احمد*دن یئنه (۸۸۴ هـ.).
پنجشینه گۆنۆ اۆلدو بو تمام،
تاریخ ایله اختتامی، والسّلام.

باشقا بیر یئرده *سلطان خلیل آق‌قویونلونو* اۆیرکن دئییر:

اۆل *خلیل‌الله*امیر معتبر،
دشمنی *نمرود* و *شداد*، ای پسر!
شاه دوران، اۆل مبارز، شیردل،

حق قاتېندا اۉلماسېن هرگز خجل.

اسرارنامه مترجمی *احمدی* حاققېندا ائله چۉخ بیلگی یۉخدور. اما هـر حالـدا *تاج‌الـدین احمـدی*دن باشـقا بیـر شـاعر اۉلمالېـدېر و حبیبـی زمانېنـدا *تبریـز*ده یاشایېرمېش.

۴ ـ ۴. ختایی

شاه اسماعیل ختایی اۉزۆ جدی بیر شـاعر ایـدی. اۉنـون اسـاس مقـصدی شعردن، دشمنلره قارشې سلاح کیمی استفاده ائتمکله، جوان صفوی حکـومتینی محکم‌لندیرمک ایدی. او، اۉز زمانـه‌سـینده بـاطنی بیـر غـلات فرقـه‌سـی‌نـین باشچېسې سایېلېردې. ایندی‌ده *آذربایجان*دا *اهل حق* آدلانان طایفالار و آنادولودا *علوی*لـر و *بکتاشـی*لـر آراسـېندا مقـدّس مظهرلـردن بیـری سـایېلېر و منظـوم *کلام*لاری خاص آئینی مراسمده اۉخونور.

*ختایی*نین *آذربایجان* ادبیاتېنا ان بۉیۆک خدمتی *حبیبی* کیمی مثل‌سیز ادبـی استعدادلارېن فعالیت‌لرینه میدان آچماق ایدی.

او، اۉز سارای شاعرلری اۉچۉن ملک‌الشّعراء سئچدیگی *حبیبی*نین بیر نئچـه شعرینه نظیره یازمېشدېر:

ختایی‌نېن نظیره‌سی:	بو عالم حُسنۉنه حیراندېر، ای دوست! سنه بو غنچه لب خنداندېر، ای دوست!
حبیبی‌نین شعری:	گۉره‌لدن زلف عنبر بارېن ای دوست! پریشاندېر بو دل‌افگارېن ای دوست!

ختاییٔ‌نېن نظیره‌سی: سندن اؤزگه یارېم اؤلسا، ای پری‌وش سیمتن،
آستانېن چئوره‌سینده قوی کی خاک اؤلسون بدن.

حبیبی‌نین شعری: گر سنین چؤن قېلمایام چاک، ای بت نازک بدن!
گؤرؤم اؤلسون بو قبا، اگنیمده پیراهن کفن.

۵ ـ ۴. حامدی

حامدی تۆرکجه و فارسجا ایکی دیوان یادگار قویوب گئتمیشدیر. تذکره‌لرین یادېغېنا گؤره، او ۳۰ ایل سیاحت ائدیب، اسلام عالمېنې گزمیشدیر. گرچه مدحیه قصیده‌لری چۆخدور، و لاکن دیلی سارایلاردا ایشلنن دبدبه‌لی و طنطنه‌لی دیل دگیلدیر، بلکه چۆخ ساده و روان دیلدیر:

نئچۆن ای مه! جنّت کویوندا بار اؤلماز منه،
نئچۆن اوّلکی کیمی هئچ اعتبار اؤلماز منه؟
درد هجرینده منه بیر اؤلمادې صبر و قرار،
سن منه یار اؤلمایېنجا، کیمسه یار اؤلماز منه.

اؤنون حبیبی سایاغې عارفانه غزللری‌ده واردېر. عمده شعرلرینده شیعه‌لیگینه تأکید ائدیر:

آی اؤزۆن آیینه‌ی صورت جاندېر بیلیرم،
اؤندا نقش رخ دلدار عیاندېر بیلیرم.
اؤل عیان نورکی مطلوبودور اهل نظرین،
دل هر ذرّه‌نین ایچینده نهاندېر بیلیرم.

بو کی آرام ائده‌مز سیر و سلوکوندا فلک،
غرض تربیت حسن بیاندیر، بیلیرم.
اۇل کی آلیر دل و صبر و خردی غارت ائدیر،
مظهر صورت زیبای فلاندیر، بیلیرم.
اۇل شکر لب گتیرر *حامدی* نی میکده‌یه،
گؤسترن یۆل منه *مهدی زمان* (عج) دیر بیلیرم.

۶ ـ ۴. بصیری

بو شاعری **تذکره‌ی** *لطیفی* بئله تعریف ائدیر: «چرب‌زبان، عذبْ‌لسان، خندانْ روی، بذله‌گوی، ندیمْ‌شیوه، شوخ‌طبع کیشی ایدی جُنگ‌لرده و جریده‌لرده ثبت اۇلوناجاق رنگین لطائفی و لطائفه متعلّق معارفی چۆخدور.»

اۆنون غزللری دانیشیق دیلینه چۆخ یاخیندیر:
ماهین اۇل یۆزۆمۆ وار اؤیۆنه اۇل رخسارینا؟
آفتابین جانیمې وار کیم، گله قارشې سنه؟
ائتمیشم مجنون کیمی کوه ایله صحرانې وطن،
تا گرفتار اۇلموشام، ای گؤزلری آهو سنه!

بصیری، *حبیبی*‌نین تأثیری آلتیندا عارفانه شعرلرده یازمیشدیر:
عارفه دولتدن استغنا کیمی دولتمی‌وار؟
ترک لذّات جهان ائتمک قدر لذّتمی‌وار؟

و یا:

او آشنا کی دل زارېم آشنادېر اۏنا،
بلانې گۆر کی گۆزللرده مبتلادېر اۏنا.
حکایت ائتمه منه حور عینی،ای واعظ!
کی دوست تشنه‌سی‌ام، رغبتیم اۏنادېر، اۏنا.
یاخېب یېخسارسا دل و جانېم اعتراض ائتمم،
نه سؤیله‌ییم، بیری قربان، بیری فدادېر اۏنا.

۷ ـ ۴. سروری

شاه اسماعیل ختایی سارایېندا یاشایان شاعرلرېن بیریسی‌ده *سروری* ایدی‌کی حروفی‌لیک دۆشۆنجه‌لرینی سربست‌جه‌سینه تبلیغ ائدیردی. او، همده اۆستاد شاعر ایدی. *حبیبی* ایله دۏستلوق ائتمیش و *فضولی*‌یه تأثیر قۏیان بیر شاعر ایمیش. اۏنون:

تا معنبر کاکلېن خورشیده سالمېشدېر کمند،
باغلامېشدېر بۏینومو زنجیر زلفۆن بند ـ بند!
قد دلجویون نهالېن گۆردۆ چۆن گۆلزاردا،
دوردو آیاق اۆستۆنه تعظیم ائدیب سرو بلند.
عنبرافشان زلف ایله ایرمک دیلر جانه کؤنۆل،
الله الله نه اوزاق سورایا دۆشمۆش دردمند.
ناصحا! پند ائتمه‌گیل مهریندن اۏل مه‌پاره‌تین،
اۏیله دۏلموشدور کؤنۆل کیم قالمامېشدېر جای پند.
ای *سروری*! خط سئوداسېندن آنېن باش چکن،

پاره‌لنسین تیغِ محنت‌له قلم‌تک بند ـ بند.

مصراعلارِي ایله باشلایان غزلینه بیر چۏخ تۆرکجه یازان شاعرلرِیمِز نظیره یازمِشلار. اۏ جمله‌دن *فضولی*، کی یۏخاریداکِي غزلدن علاوه آشاغِداکی بیتلـر ایله باشلایان غزللرِه‌ده نظیره یازمِشدِیر:

کۏنلۆمۆ زُلفۆنه چک زنجیره، شیدالانماسِین،
سینه‌می چاک ائت کی سندن اۏزگه مأوالانماسِین.

و یا:

بیستون غمده برگ لاله‌ی حمرایا باخ،
پرده‌های دیده‌ی *فرهاد* غم‌فرسایا باخ.

۸ ـ ۴. شاهی

شاه اسماعیل ختایی سارایِندا یاشایان شاعرلرین بیریسی‌ده *شـاهی* تخلّـص ائدن و سۏنرالار *حبیبی* ایله بیرگه عثمانلِي تۏرپاقلارِنا کۏچن و اۏرادا فوت ائدن شاعردیر. اۏنون آشاغِداکی غزلی مشهوردور:

غنچه‌ی گۆل بۆلبۆلۆن قصدینه پیکان ائیله‌میش،
غنچه آچِلغان گۆلۆ اۆزۆنه قالخان ائیله‌میش.
غنچه‌نین پیکانِنِي تیز ائتمک اۆچۆن شاخِ گۆل،
جسمینی باشدان آیاغا شکلِ سوهان گۆل.
گۆل عروسون صُبحدن بۆلبۆل نگاه ائتمیش مگر،
کیم اۆزۆن یاشِل دوواق آلتِندا پنهان مگر.

دهر آرا هر بیر پوزوق دیوار گؤرسن، ائیله بیل،
بیر *سلیمان* مُلکۆدۆر، چرخ اؤنو ویران ائیله بیل.
مهرینه آلدانما *شاهی* بو فلگین کیم گۆنۆ،
گؤیه یئتگۆرمۆش، یئنه خاک ایله یکسان گۆنۆ.

۹ ـ ۴. حقیری تبریزی

اوزمانکې *تبریزلی* شاعرلردن اؤلان *حقیری تبریزی*، *امام رضا* (ع) زیارتینه گئدرکن *کاشان* شهرینده بیر نئچه ایل اقامت ائتمیشدیر. **خلاصةالأخبار** تذکره‌سی‌نین مؤلفی *تقی‌الدین کاشی*، اؤنو «صوفی مسلک» شاعر آذلاندېرېر. *تبریز*ده وفات ائدن *حقیری*‌نین **لیلی و مجنون** مثنویسی و دیوانې واردېر:

سندن آیرې زار قالدېم، ای حبیب!
درد ایلن بیمار قالدېم، ای حبیب!
حسرتیندن گئجه‌لر کوکب کیمی،
تا صباح بیدار قالدېم، ای حبیب!
وصلتیندن نؤلا گر قېلسان دوا،
فکر ایلن افگار قالدېم، ای حبیب!
ایندی اؤل گۆلگۆن جمالېندان جدا،
بندده و زار قالدېم، ای حبیب!
عشق ایلن عالملره پنهان ایکن،
سنسیزین اظهار قالدېم، ای حبیب!

۱۰ ـ ۴. فضولی

مولانا حکیم *ملامحمّـد فـضولی* اۏنونجـو عـصرده ظهـور ائتمـیش ادبیـات تاریخیمیزین ان مشهور شاعری، حکیم، طبیب، فلسفه‌چـی، کـلام‌چـی، ادیـب، لغت‌شناس و عارفی ساییلیر. اۏ، تۆرکجه‌میزدن عـلاوه عربجـه و فارسـجا اثرلـر صاحبی‌ده اۏلموشـدور. تۆرکجـه،[1] فارسـجا،[2] عربجـه اۆچ دیـوان صـاحبی‌دیـر. **مطلع‌الإعتقاد**[3] آدلی عربجه فلسفی ـ کلامی اثری واردیر. **رند و زاهد**[4] و **سفرنامه‌ی روح**[5] عنوانلی فارسجا عرفانی اثر یادگار قۏیوب گئتمیشدیر. **حدیقةالـسّعدا**[6] آدلـی مرثیه اثری **لیلی و مجنون**[7] و **بنگ و باده**[8] عنوانلی مثنویلری واردیر.

---

۱. فضولی بیاتلی، محمّدبن سلیمان، **دیوان اشعار ترکی،** تصحیح، تدوین و مقدمه: حسین محمّدزاده صدیق، تبریز: اختر: ۱۳۸۴.

۲. فضولی بیاتلی، محمّدبن سلیمان. **دیوان اشعار فارسی،** مقدمـه، تـصحیح و تحـشیه: حـسین محمّـدزاده صدیق، تبریز: یاران، ۱۳۸۷.

۳. فضولی بغدادی، محمّدبن سلیمان. **مطلع‌الإعتقاد فی معرفةالمبـدإ و المعـاد؛** مقدمـه، ترجمـه و تعلیقـات: حسین محمّدزاده صدیق؛ تهران: راه کمال، ۱۳۸۵.

۴. فضولی بغدادی، محمّدبن سلیمان. **رند و زاهد،** مقدمه، تصحیح و تحـشیه: حـسین محمّـدزاده صـدیق، مریم شیخ‌پور جلالی، تهران: تکدرخت، ۱۳۸۹.

۵. فضولی بغدادی، محمّدبن سلیمان. **سفرنامه‌ی روح،** مقدمه، تصحیح و تحشیه: حسین محمّدزاده صدیق، شایسته ابراهیمی، تهران: تکدرخت، ۱۳۸۹.

۶. فضولی بغدادی، محمّدبن سلیمان. **حدیقةالسُّعداء،** به کوشش حسن مجیدزاده، قم، ۱۳۸۱.

۷. فضولی بغدادی، محمّدبن سلیمان. **لیلی و مجنون،** تصحیح، تدوین و مقدمه: حسین محمّـدزاده صـدیق، تبریز: اختر، ۱۳۸۸.

۸. فضولی بغدادی، محمّدبن سلیمان. **بنگ و باده،** تصحیح و حاشـیه: حـسین محمّـدزاده صـدیق، تهـران: تکدرخت، ۱۳۸۹.

فضولی حبیبـی قارشېـسېندا چـوْخ متواضـع تـرپنن بیـر شخـصیّت ایـدی. *حبیبی*نی اؤزۆنه اۆستاد کیمی حساب ائدیردی. اوْنون شعرینه اعتناسې و اوْنـدان اؤیرنمه‌سی بیزه آیدېندېر. حله‌لیک *حبیبی*نین ایکی غزلینه یـازدېغې تخمـیس و تنظیر الیمیزده‌دیر:

الف. *حبیبی*نین بیر غزلینه *فضولی* قلمی ایله یازېلان تنظیر و تسدیس:

دون سایه سالدې باشېما بیر سرو سربلند،
کیم، قَدّی دلربا ایدی، رفتاری دلپسند.
گفتارا گَلدی تا کی آچېب لعلِ نوشخند،
بیر پسته گؤردۆم آندا تؤکَر ریزه ـ ریزه قند.
سوردوم مگر بو دُرجِ دهن‌دیر دئدیم، دئدی،
یوْخ ـ یوْخ، دوای درد نهانېن دیریر سنین.

اگمیش هلال اۆستۆنه طَرْفِ کلاهینی،
چوْخ دلشکسته‌نین گؤیه یئتیرمیش آهینی.
زۆلفۆن داغېتدې، گیزله‌دی ابر ایچره ماهینی،
گؤردۆم اۆزۆن‌ده حلقه‌ی زۆلفِ سیاهینی.
اۆل پیچ و تابی چوْخ، نه رَسَن‌دیر دئدیم، دئدی،
دؤور رخوم‌دا، رشته‌ی جانېن دیریر سنین.

وئرمیش فروغ، شمعِ روخو گۆن چیراغینا،
سالمېش شکست، سروِ قَدی گۆل بوداغېنا،
دۆن سرو تک باسان‌دا قَدَم گؤز بولاغېنا،

بیر نئچه خاردان الَم ائرمیش آیاغېنا.

گؤل برگینه باتان نه دیکَن دیر دئدیم، دئدی،

مؤژگان چشمِ اشک فشانېن دیریر سنین.

سیر ایله سالدې باغا گذر اؤل سمن عذار،

انواعِ زیب و زینت ایله فصلِ نوبهار.

تؤکمؤش گؤل اؤزره سنبلِ گیسوی مشکبار،

یاخمېش آیاغېنا یئنه گؤلبرگ تک نیگار.

نسرینه رنگِ لاله نه‌دن‌دیر دئدیم، دئدی،

غمزه‌ن خدنگی تؤکدؤگؤ قانېن دیریر سنین.

سیلِ سرشکیم اؤلدو روان خاکِ کؤیؤنا،

جان واله اؤلدو شهد لب و گفتگویونا،

دل دؤشدؤ دامِ سلسله‌ی مشکبویونا،

اؤل لحظه کیم ساتاشدې گؤزؤم زؤلف و رویونا.

عقربِ مهِ مُنیره وطن‌دیر دئدیم، دئدی،

وهم ایله کیم، خطرلی قِرانېن دیریر سنین.

دؤشمؤش عذاری اؤزره مُعنبر سَلاسلی،

آشفته حال ائدیب نئچه بی‌صبر و بی‌دلی،

عقلیمی واله ائیله‌دی شکل و شمایلی،

گؤز گؤردؤ قامتین، دل و جان اؤلدو مایلی.

وه بو نه طۆرفه سروِ چمن‌دیر دئدیم، دئدی،
منظورِ دیده‌ی نگرانې‌دیریر سنین.

دون صبح‌دم کی لاله و نسرین سالېب نقاب،
گۆل چهره‌سین‌دن آلدې صبا، پرده و حجاب،
گۆلزاره چېخدې سئیر ائده اوْل رشکِ آفتاب،
شبنم نثار ائتدی گۆنش لؤلؤ خوشاب.
لؤلؤ می، یوْخسا دُرِّ عدن‌دیر دئدیم، دئدی،
آبْسَم *فضولی*، اشکِ روانې‌دیریر سنین.

ب. *حبیبی*نین بیر غزلینه *فضولی* قلمی ایله یازېلان تخمیس:
تا جنون رختین گئییب توتدوم فنا مۆلکۆن وطن،
اهلِ تجریدم، قبول ائتمه‌م قبا و پیرهن.
هر قبا و پیرهن گئیسه‌م مثالِ غنچه من،
گر سنین چون قېلماسام چاک ای بتِ نازک بدن،
گؤرۆم اوْلسون اوْل قبا پیراهن آگنیمده کفن.

گرچه سودای سرِ زۆلفۆن‌ده‌یم زار و ذلیل،
کئچمن اوْل سودادان اوْلدوقجا منه عؤمرِ طویل.
سانما ترک ائده‌م بو سودایی، گر اوْلسام من قتیل،
چېخمایا سودای زۆلفۆن باشدان ای مه، گر یۆز ایل.
استخوانِ کلّه‌م ایچره توتسا عقرب‌لر وطن.

غالب اؤلموش صؤبح‌دم شؤوق گؤل رویین بنا،
سئیر باغ ائتدیم کی بوی گؤل وئره تسکین آنا،
گؤل گؤرؤب یادىن له دُرِّ اشک ساچدىم هر یانا،
دؤشدؤ شبنم باغا گیر تا گؤل نثار ائتسین سانا.
سبزه‌نین هر برگینه بیز دُرّ تاپشىرمىش چمن.

دئر ایدیم ای دل گتیرمه هیچ درد اهلینه شک،
تا سنی هم سالمایا بیر درده دؤورانِ فلک،
آلمادىن پند، ایندی عاشق‌سن، ایشین آه ائیله‌مک،
ای کؤنؤل! عشق اهلینه هر دم گؤلَردین شمع تک،
بن دئمزمی‌دیم کی بیرگؤن آغلایاسىدىر گؤلَن؟

خواه سنجاب ائیله‌سن فرشین *فضولی*، خواه گؤل،
هیجردن مطلق یؤخو گؤرمز گؤز، آگَله‌نمز کؤنؤل.
یارسیز عشق اهلی‌نین دینله‌نمگی ممکؤن دگیل.
نئجه دینله‌ن سین حبیبی سن سیز ای اندامی گؤل؟
چون باتار جیسمینه تن‌ده هر توک اؤلموش بیر دیکَن.

۵. اعتنا ائتدیگی شاعرلر

ملک‌الشّعراء *عبدالله حبیبی*، گنج ایکن اؤزۆندن قاباق گلن آدلېم شاعرلرین اثرلرین اۇخوموش و اۇنلارا رغبت بسله‌میشدیر. الده اۇلان شعرلری گؤستریرکی، بیر نئچه تۆرکجه یازان شاعرلرین یارادیجېلېقلارېنا اعتنا ائتمیش و حتّی اۇنلارېن شعرلرینه نظیره‌لر یازمېشدېر. **جامع‌النظائر** آدلمه، کتابدا *حبیبی‌*نین بیر نئچه شعری نقل ائدیلیر. مؤلّف قید ائدیر کی *حبیبی* بو شعرلری، *مصطفی صفایی*، *سنان‌الدین شیخی*، *عمادالدین نسیمی*، *احمد پاشا*، *مصطفی صافی*، *حمدی*، *خلیلی*، *ابراهیم بیگ*، *عدنی* و *جلالی* آدلې آذری و بعضا عثمانی شاعرلرېنېن شعرلرینه نظیر اۇلاراق قۇشموشدور.[1]

بیز بورادا اۇنون اعتنا ائتدیگی بو شاعرلرین بیر نئچه‌سینی قېسسادا اۇلسا معرّفی ائدیریک:

---

۱. **جامع‌النظائر** کتابی، اؤزۆده شاعر اۇلان حاج کمال اغریدیرلی طرفیندن یازېلمېشدېر. ۴۹۸ ورق توتارېنداکی بو مجموعه‌ده ۲۶۶ شاعردن سئچیلمیش شعرلر واردېر. شعرلرین توتارې ۲۹۴۶۱ بیتدیر. مؤلف مقدّمه‌ده یازېر.

«... المینی **جامع‌النظائر** قۆیدوم. بو جمعیّتین ایکی یۆز اۇتوز ایکیسی قصیده‌دیر و بو قصیده‌لرین اۇتوز اۆچۆ توحیددیر و اۇن بئشی نعت‌دیر و داهې اۇن ایکیسی ترجیع‌بنددیر و دؤردۆ مرثیه و ایکیسی فلکنامه‌دیر و داهی اۇتوز دؤردۆ مربع‌دیر و دۆققوزو مخمّس‌دیر و اۇن اۆچۆ مستزاددېر دؤردۆ بحر طویل‌دیر و ایکیسی معشردیر و اۇن اۆچۆ مناجات‌دیر و ایکی‌مین سکگیز یۆز اۇتوز ایکیسی غزلدیر.»

بو مجموعه‌ده شعرلری یازېلان شاعرلرېن آدلارېنې محمّد فؤاد کؤپرۆلۆ استخراج ائتمیشدیر. (← کؤپرۆلۆ، محمّد فؤاد. ملّی ادبیات جریانې‌نېن ایلک مبشّرلری، استانبول، ۱۹۲۸، ص. ۶۱)

۱ ـ ۵. خلیلی

شاه ختایی زمانېندا یاشایان *خلیلی*، *آذربایجان*ـــ ېـن گؤجلـؤو آدلـېم عـارف شاعرلریندن اۆلموشدور. *خلیلی* دیوانېنـدا *نـسیمی*‌نـین تـأثیری آلتېنـدا یـازېلان شعرلره چۏخ راست گلمک اۏلار. او مکمّل عقیل آلمېش عالیم شاعر ایدی. اۏدا *حبیبی* کیمی عُمرۆنۆن سۏن ایللرینی *استانبول*دا کئچیرمیشدیر.

خلیلی‌نین «**فراق‌نامه**» آدلې عرفانې بیر مثنویسی واردېر. بو مثنوی تحمیدیّـه و نعتدن سۏنرا بئله دوام ائدیر:

عجم ملکۆنده ایدیم علمه مشغول،
اۏخوردوم گه نجوم و گاه معقول.
یئریم گه مدرسه، گه جامع ایدی،
دیلیمده نور قدرت لامع ایدی.

منیم وار ایدی بیر یار انیسیم،
اۏل ایدی کنجِ خلوتده جلیسیم.
آنېنلا بیله اۏخوردوم علومو،
گهی معقولو گاهی‌ده نجومو.

بو مثنوی عرفانی ماهیّت داشېیېر و وحدت وجودی آنلاما مالکدېر.

خلیلی حروفی شعری‌نین دوامچېسې سایېلېردې و بعضی شعرلرینی *اوحـدی مراغه‌ای*‌نین شعرلرینه نظیره اۏلاراق یازمېشدېر. او جمله‌دن آشـاغېداکی غزلـی اۏنون «چیست» ردیفلی قصیده‌سینه جواب اۏلاراق یازېلمېشدېر:

ای بیلن حقین صفاتېن، سرِّ اسماسې نه‌دیر؟

یا بو اسمادان مراد اوْلان مسمّاسې نه‌دیر؟
چون عبادت حقّه‌دیر، معبود بیر حقدیر همان،
مسلمانېن مسجدی، گبرین کلیساسې نه‌دیر؟
ظاهر و باطنده چون موجود حقّدن اوْزگه یوْخ،
گل بو موجوداتېن آرا یئرده غوغاسې نه‌دیر؟
چوْن که حقّین ذاتېن اثبات ائده‌مز ارباب عقل،
عاشق حق بین ایله هر دمده غوغاسې نه‌دیر.

و یا آشاغېداکی غزلی‌ده اوْندان الهام آلارام قلمه گتیرمیشدیر:

من که درویشم، گدایام، پادشاه عالمم،
روح بی‌رنگم، اگرچه رنگه گلمیش آدمم!
شش جهتله چار عنصردوْر منی فاش ائیله‌ین،
یوْخسا من گنجینه‌ی وحدتده ماء مبهمم.
امّهات ایله چهار آبایه توتدومسا خلف،
عالم تحقیقه باخسان، جمله‌سیندن اقدمم.
سؤیله‌ین حقدیر منیم دیلیمده حرفی، یوْخسامن،
چار عنصردن مرکّب بی‌لباس و ابکمم.
ای *خلیلی*! چون هرایش تقدیر الیندن ایشله‌نیر،
فارغم دنیا و عقبانېن غمیندن، بی‌غمم!

۲ ـ ۵. حمدی

هـ. ۱۰ ـ نجو عصر شـاعرلرینه‌ن اۆلان، **یوسـف و زلیخـا**، **لیلـی و مجنـون** و **تحفةالعشّاق** مثنویلری صاحبی *حمدالله* حمـدی‌نـین دیـوانی، حبیبـی‌نـین دقّـت مرکزینده اۆلموشدور. *حبیبی* اۆنون غزللرینه نظیره یازمیشدیر:

اۆنون غزللری اۆیناق و چۏخ رواندیر:

صبریم لباسینی یئنه صد پاره ائیله‌دین،

تیر غمینله باغریمی پرپاره ائیله‌دین.

سالدین دلیمه زلفِ پریشان خیالینی،

کویِ حضوردان منی آواره خیالینی،

من چاره بولماق ایستر ایدیم خسته کؤنلۆمه،

دردینله سن منی یئنه بیچاره خیالینی.

۳ ـ ۵. احمد پاشا

احمد پاشا عثمانلی ادبیاتی تاریخینده، اسلامی مدنیّتی تمثیل ائدن ان ممتاز سیمالاردان بیریسی‌دیر.

احمد پاشا قصیده طرزینه اهمیّت وئریردی. اۆنون قصیده‌لری، چۏخ سـلیس و جزالتلی قصیده‌لر حساب اۆلور. اۆنـون ترکیـب‌بنـد شـکلینده «یـازدیغی» شـه *مصطفی* مرثیه‌سی ادبیات تاریخی‌نین مشهور ترکیب‌بندلردن حساب اۆلونور:

اۆل برج دولت اختری شه *مصطفی* هانی؟

اۆل تخت و تاج زیوری شه *مصطفی* هانی؟

خاک قفسدن اینجینیب افلاکه میل ائدن،

قصر ارم کبوتری *شه مصطفی* هانی؟
ای لاله! قان اۏلا جگرین کیم اۏتانمادان،
آلدېن الینه ساغری، *شه مصطفی* هانی؟
ویران اۏل ای فلک نه بزه‌رسن دۆنه ـ دۆنه،
بو زرنگار چادری، *شه مصطفی* هانی؟
ای بحر! نئجه گیزله‌دین اۏل بحرِ جودی کیم،
موجیله دۏلموش ایدی زمین و زمان داهې.

*احمد پاشا*نېن خلفلری اۏنو «اۏستاد» بیلمیشلر و اۏندان تقلید ائتمیشلر.
احمد پاشا، *امیرعلیشیر نوایی* و *سنان‌الدین شیخی*‌نین شعرلرینه‌ده نظیره‌لـر یازمېشدېر.

اۏنون غزللری تام دانېشېق دیلینده یازېلمېشدېر:
ای فتنه‌سی چۏخ، قۏولو یالان، یاندېم الیندن،
بیر ناز ایله مین کۆنلۆم آلان، یاندېم الیندن!
سن جمع کیمی غیر ایله مجلسده گۆله‌سن،
من آخېدېرام یاش ایله قان، گۆله‌سن!
هر خار ایله‌سن صحبت ائدرسن دۏن و گۆن، من،
دردین ائدرم مونس جان، دۏن و گۆن، من!
احمد چکه جورینی، گۆره لطفۆنۆ اغیار،
ای شفقتی آز، شوخ جنان، لطفونۆ اغیار!

ایا پری! نئجه‌سن، خۏشموسان، صفاجامېسان؟

گلن بری نئجه‌سن، خوْشموسان، صفاجامیسان؟
شکر دوْداقلی، قمر اۆزلۆ، سرو بوْیلولاریِن،
سمن بری نئجه‌سن، خوْشموسان، صفاجامیسان؟
بیزیمله بیر نفس انسانلیق ائیله سوْرو شالیم،
گل این پری! نئجه‌سن، خوْشموسان، صفاجامیسان؟
سحر قیلیب گلیر *احمد* کی دئیه شهریمیزین،
گؤزللری نئجه‌سن، خوْشموسان، صفاجامیسان؟

۴ ـ ۵. شیخی

حکیم *سنان‌الدین یوسف شیخی* عثمانلی ادبیـات تاریخینـده هــ. ۹ ـ نجـو عصرین ان آدلیم شاعرلریندندیر. همده طبیب اوْلدوغو اۆچۆن اوْنا «حکیم» لقبی وئریلمیشدیر. طبّه عائد اثرلری، دیوانی، **خسرو و شیرین** عنوانلی مثنویسی واردیر.

*شیخی‌*نین گنجلیگی و تحصیل ایللری *ایران‌*دا کئچمیشدیر. دیوانیندا *حـافظ* و *سلمان ساوجی‌*نین شعرلرینه یازدیغی تۆرکجه نظیره‌لر واردیر.

اوْنون غزللری چوْخ روان و سلیس‌دیر:

نه خبر وئردی صبا زُلفِ پریشانین اۆچۆن،
کی بنفشه قازا یاسلی گؤرۆنۆر آنین اۆچۆن؟
نه اۆچۆن باش آچلیبان ال گؤتۆرۆر سرو و چنار،
کی دعا ائیلیه‌لر قدّ خرامانین اۆچۆن؟
لاله چاک ائتدی اۆزۆن، گۆل یاناغین رشکیندن،
غنچه چاک ائتدی قبا، لعلِ درافشانین اۆچۆن.

گرچه لایق دگیلم شیخینه ای کان کرم!
حسناتىم گۆنۆدۆر، خیر ائده گؤر جانىم اۆچۆن.
درّ و گوهر ساچىلىر، نازک و تر سؤز یازىلىر،
شیخی انشا قىلىماق شؤل لب و دندانىن اۆچۆن.

عبدالله حبیبی، اۆستاد سایدىغى *سنان‌الدین شیخی*‌نین غزللرینه نظیره یازمىشدىر

۵ ـ ۵. احمدی

تاج‌الدین ابراهیم احمدی اصلی تبریزلی اؤلوب مصرده تحصیل آلمىشدىر، سؤنرا عثمانلی سلطان و بیگ‌لری ایله دؤستلوق قوروب، اؤنلارىن حمایه‌سینده یاشامىشدىر.

مرقاة‌الأدب آدلى عربجه ـ فارسجا منظوم لغت کتابی، **اسکندرنامه**، **جمشید و خورشید** آدلى مثنویلری و **ترویح‌الأرواح** عنوانلی طبّی کتابی واردىر:

سانما منیم ایشیم کی کؤنلۆم رضاسىدىر،
بیلگیل آنى کی بو فلگین اقتضاسىدىر.
کیدیر کئده رضا ایله یار و دیاری ترک،
لیکن چاره چۆن کی حقّین اؤل قضاسىدىر.
یانلىش خیال ایله وطنین ترک ائدن کیشی،
نه دۆرلۆ کیم جفا گؤرۆر ایسه جزاسىدىر.
اؤل کیم وطن وار ایسه ائده غربته هوس،
نه دۆرکۆ کیم بلا کؤره اؤنون سزاسىدىر.

غربتده زهر اؤلور کیشی‌یه آب حیات لیک،
خاک وطن بولونا گؤزؤن توتیاسیدیر.
ایّوب محنتی ایله *یعقوب* غصّه‌سی،
سؤرار ایسن یقین های غربت بلاسیدیر.
رجعت یؤلو چو باغلیدیر، چاره یوخ آنا،
وار ایسه صبردیر کی بو دردین دواسیدیر.
غربت اؤدونا صبر نئجه اؤلسون کی کیشی‌نین،
جسمینده جان کی وار وطنی‌نین هواسیدیر.

ملک‌الشعراء *عبدالله حبیبی برگشادی*، اؤزؤندن قاباق گلن فارسجا و تۆرکجه یازان شاعرلرین اثرلری ایله تانیش ایدی و طبیعی اؤلاراق اؤنلارین شعرلریندن آز ـ چوخ تأثیر آلمیشدیر. آشاغیدا بو شاعرلر آراسیندان ایکیسیندن آد آپاریریریق:

۶ ـ ۵. سعدی

نظره بئله گلیر کی *سعدی*‌نین آشاغیداکی بیتلری ایله:
این مدّعیان در طلبش بی‌خبرانند،
آن را که خبر شد، خبری باز نیامد

عاشقان کشتگان معشوق‌اند،
برنیاید زِ کشتگان آواز.

حبیبی‌نین آشاغیداکی بیتی آراسیندا معنا بیرلیگی واردیر:
معشوق‌دن خبر کیم بیلمک دیلرسه، یانسین،

عشق اؤدونا کی عاشق بودور اصح روایت.

۷ ـ ۵. نسیمی

سید عمادالدین نسیمی تبریزی، *آذربایجان*ـ‌ین تانینمیش شـهید شـاعری و شیعی مسلک‌لریندن اؤلان حروفیّه مـسلکی‌نـین آدلـیم باشـچیلاریندان بیـری، شعرلری‌نین چؤخونو حروفی‌لیک مرامی و آماللاری‌نین تبلیغینه حصر ائتمـیش و هـ. ۸۱۱ ـ نجی ایلده *ملک‌المؤید سیف‌الدین*ـیـن امـری ایلـه *حلـب* شـهرینده بدنی‌نین دریسی سؤیولاراق اؤلدؤرؤلمؤشدؤر.

آذربایجان ادبیات تاریخینده *نسیمی*‌دن سؤنرا ظهور ائدن هر بیر عرفانی شعر بایراقداری، اؤنون مستقیم تأثیری آلتیندا قالمیشدیر. *عبدالله حبیبی*‌ده بو تأثیردن البتّه کی قیراقدا قالانمازدی.

بورادا وئردیگیمیز دیوانچانین ایکی غزلی *نسیمی*‌نین تأثیری آلتیندا و نظیـره اؤلاراق یازیلمیشدیر:

نسیمی: یؤزؤن بدری جهانین دانه‌سیدیر،
یئرو گؤی، آیلا گؤن پروانه‌سیدیر.

حبیبی: تاپین کیم، جانلارین جانانه‌سیدیر،
بو عاشق جان آنین جانانه‌سیدیر؟

نسیمی: ساقیا ماه صیام اؤلدو تمام،
گل بری، سؤن ساغر می، والسَّلام!

حبیبی: فضل فیّاض ازل چؤن ائیله‌دی فیضینی عام،

ساقیا! دور جام جم سۆن، صبحدۆرۆر، والسَّلام!

۸ ـ ۵. حافظ

*حبیبی*نین آشاغیداکی بیتی:

«میکده ایچره مقیم اوٛل» دئر ایسه پیر مغان،

سن آنین دُر کیمی سؤزۆن سیما قیل آل اله جام.

*حافظ*ـین آشاغیداکی بیتینه اوٛخشاییر:

به می سجاده رنگین کن، گرت پیر مغان گوید:

که سالک بی‌خبر نبود زِ راه و رسم منزل‌ها.

۶. حبیبی‌نین یارادیجیلیغی

ملک‌الشّعراء *عبدالله حبیبی‌*نین تۆرکجه و فارسجا دیوانلارینین تام متنی تاپیلمایانا قده‌ر، اونون ادبی ــ بدیعی یارادیجیلیغینی هر طرفلی آراشدیرماق اولماز. هله‌لیک الیمیزده اولان شعرلره استناد ائدرک، بو باره‌ده بعضی ملاحظه‌لر یۆرۆدۆرۆک. آشاغیدا شعرلرینده گئدن بعضی مضمونلاری قیسساجادا اولسا ایضاح ائدیریک.

۱ ـ ۶. حبیبی و قرآن

*حبیبی‌*نین شعرلری‌نین اساس مضمونلاری **قرآن مجید**دن آلینمیشدیر. او هر بیر شیعی ـ حروفی شاعر کیمی آیه‌لره اشاره ائده‌رک تفسیر و تأویله چالیشیر و دینی عقیده‌لری ادبی و بزه‌کلی دیل ایله بیان ائدیر. بو دیوانچادا قرآنی اصطلاحلار و سۆزجۆکلره بول ـ بول راست گلمک اولار. مثال اولاراق:

کُنْ فَیَکون، روح‌القُدُس، صِراط مستَقیم، حسبتاً لله، سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا و ...

بونلاردان علاوه، *حبیبی* قرآنی قصّه‌لره‌ده چوخلو تلمیح‌لر یارادیبدیر. او جمله‌دن *حضرت موسی* (ع) و *فرعون*؛ *حضرت عیسی* (ع)؛ *حضرت یوسف* (ع) قصّه‌لرینه اشاره ائتمک اولار. آشاغیداکی مصراعدا:

وَ هِیَ رَمیم اولانلار یُحیِی العِظام.

یاسین سوره‌سی‌نین ۷۸ ـ نجی آیه‌سینه صریح اشاره‌سی واردیر.[1]

---

۱. «وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِیَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ یُحْیِی الْعِظَامَ وَهِیَ رَمِیمٌ.»

۲ ـ ۶. نعت

حبیبی‌نین بو دیوانچا گئدن شعرلری آراسېندان بیـر غزلـی حـضرت *رسـول اکرم* (ص) مدحینده‌دیر و نعت ماهیّتی داشـېیېر. حبیبـی بـو نعتـده ایلـک اؤنجـه پیغمبرین ذاتېن مبارک سایاراق اونا ثنا ائتمگی اؤزۆنه فخر سایېر، لَوْلَاکَ لَماخَلَقْتُ الأفلاک حدیثینه اشاره ائدیر و غزلین سۏن بیتینده حـضرت پیغمبـرین حَبیـبُ‌الله لقبینه اشاره ائدرک اؤز آدې ایله اۏنون آراسېندا بیر ایهام یارادېر:

بو حبیبی خسته‌یه قېلغېل شفاعت روز حشر،
چۆن کی اصلینده سنین له آشنادېر یانبی.

۳ ـ ۶. حروفی اصطلاحلارې

حبیبی‌نین دیوانچاسېندا بۏل ـ بۏل حروفـی اصـطلاحلارېنا راسـت گلمـک اۏلار:

وجه آدمدیر صراطِ مستقیم،
آنا دوٖغرو گئتمه‌ین بی‌راه اۏلا.

بوندان علاوه، سایلار و عددلره‌ده حروفی آنلایېشې ایله راست گلمک اۏلور. خصوصیله: چهار (عناصر اربعه)، پنج (پنج تن آل عبا)، شش (جهات ستّه) هشت و چهار (۱۴ معصوم) و سائره‌نی دیواندا گؤرمک اۏلور.

حروفیلـر بـو عـصرده عمومیّتلـه وارلېـق بیرلیگـی (= وحـدت وجـود) دۏشۆنجه‌لرینی تبلیغ ائدیردیلر. گرچه اۏنلار *تناسخیه* دسته‌لرینه تابع دگیلـدیرلر، ولی هرحالـدا «تجلّـی» و حتّـی دۏن بـا دۏن (= جـسد بـه جـسد) ایـده‌یاسـېنا

باغلانمیشدیلار. تجلّی‌نی *فضل‌الله نعیمی استرآبادی*‌ده گؤرن *عمادالدین نسیمی* کیمی، *عبدالله حبیبی*‌ده دئییر:

وجودی کایناتین جمله سنسن،
آی جودی بی‌نهایت، فضل مولا.

کلکِ قدرت آلنینا چون *فضل* بسم‌الله یازار،
یعنی رحمان صورتین *شیطان*‌ی گؤزدن دور ائده‌ر.

هر کیمه همراه، *فضل‌الله* اولا،
آنا *فضل* فیض اول الله اولا.

۴ ـ ۶. موسیقی

حبیبی اون بیتلیک بیر غزلینی تام موسیقی اصطلاحلارینی ایشلتمک اوچون یازمیشدیر:

شو کافر چشمی گؤردوم استفاده،
علومی آندان ائتدیم استفاده.

مطلعلی بو غزلده رباب، چنگ، عراق، اصفهان، نوا، راست، مطرب سؤزلرینی ایشلتمیشدیر:

دور، ای مرغ سحر! بالله، آغاز ائت،
سراغازین اودونو جانگداز ائت.

مطلعلی غزلده صفاهان، حجاز، زنگوله، رودساز سؤزلرینی ایشلتمیشدیر.

بوندان باشقا، حبیبی‌نین تقدیم ائتدیگیمیز دیوانچاسېندا «خرابات» ردیفلی گئدن بیر قصیده‌ده بیر چۏخ موسیقی اصطلاحلارې گلیر. مثال اۆچۆن:

دف و نی و عود و ششتا چنگ و بربط،
منیم تصنیف ادوارېم، خرابات.

بیتینه گؤره احتمال وئرمک اۏلارکی او «ادوار» علمینده‌ده کتاب تصنیف ائتمیشدیر. بونلارېن هامېسې گؤستریر کی حبیبی شعر و عروض اۆستادی اۏلدوغو کیمی موسیقی و ایقاعات علمینه‌ده مسلّط ایدی.

۵ ـ ۶. شطرنج

حبیبی بیر غزلینده شاهمات، فرس، فرزین، سور، رخ، شاه و فیل اصطلاحلارېنې، چۏخ اینجه‌لیکله ایشلتمیشدیر. بو غزل بئله باشلایېر:

قامو شاهمات اۏلور شاه ا فرس فیلیله فرزین سور،
قاچان کیم بایداق خالین رُخون نعتینده شاه ائیلر.

همین غزل گؤستریر کی شاعر شطرنج اۏیونو ایله‌ده مشغول اۏلارمېش.

۷. حبیبی دیوانچاسېندا شعر بیچیملری و دیل

الیمیزده اؤلان شعرلری، آشاغېداکی نوعلارا بؤلدۆک:

۱ ـ ۷. قصیده

*حبیبی*نین الیمیزده اؤلان ایکی قصیده‌سی واردېر کی عمومیّتله عرفانی قصیده‌لردیرلر. بیر بورادا غزل فورماسېندا یازېلان ۱۳ بیتدن زیاده اؤلان شعرلری قصیده آدلاندېردېق ـ قصیده‌لردن بیریسی تحمیدیه‌دیر و بئله باشلایېر:

معاون مانا اول سبحان اؤلورسا،
بدنده روح قدسی جان اؤلورسا.

هر ایکی قصیده‌نی شاعر تشبیب ایله باشلایېر و سوْن بیتلرده تخلّصه قاچېشې گؤزلجه‌سینه ترسیم ائدیر.

۲ ـ ۷. غزل

*حبیبی*نین غزللری عمومیتله بئش بیت ایله یئددی بیت آراسېندادېر. بعضاً داها چوْخ بیتلی غزللره‌ده راست گلیریک. غزللرین مضمونلارې وارلېق بیرلیگی (= وحدت وجود) دۆشۆنجه‌سینه دایانېر.

۳ ـ ۷. ترکیب‌بند

شاعرین الیمیزه بیر ترکیب‌بندی یئتیشمیشدیر. شاعرېن بو ترکیب‌بند آلتېلېغې (مسدّسی)، *آذربایجان* کلاسیک شعری‌نین ان گؤزه‌ل و مشهور شعر

پارچالاریندان اوْلموشدور. حبیبی‌دن بیزیم زمانیمیزا قده‌ر گلیب کوْچن شاعرلرین چوْخو بو آلتیلیغا نظیره یازماق ایله فخر ائتمیشلر.

۴ ـ ۷. قوْشا بیت

تۆرکجه‌میزده قوْشابیت، اوْلچۆسۆ آزاد اوْلان دوْرد مصراعدان عبارت شعردیر. شاعرین هله‌لیک بیر قوْشا بیتی‌نی اله گتیرمیشیک.

۵ ـ ۷. ادبی صنعت‌لر

حبیبی بدیع، قافیه و عروض فنلرینه چوْخ یاخیندان بلد ایدی. شعرلرینده ائله بیت تاپیلمازکی بدیعی بیر صنعت اونَدا ایشلنمه‌سین. مثال اۆچۆن آشاغیداکی ایکی بیتده «لف و نشر» صنعتی ایشله‌دیبدیر:

سن ای ساقی الیمه سوْن سحر دور،
سبو، ساغر، پیاله، جام باده.

دۆز ای مطرب! رباب و چنگینی راست،
عراق و اصفهان ایله نواده.

و یا:
بالله ای سرو روان دور گیل سحر گۆل شن، دهٔ، گۆل،
گۆل یۆزۆن شمعی اوْنوْنده تا گۆله گۆلشنده گۆل.

بیتی ایله باشلایان غزلین ردیفینی دوْرد هجا اوْلاراق آشاغیداکی:
گۆل شن ده گۆل

کلمه‌لرینی سئچمیش و اوْنلاري آیري ـ آیري و یا یاپېشېق یازاراق، هجالار ایله اوْینامېش و هر بیتده باشقا ـ باشقا معنا چېخارتمېشدېر. عرب الفبالي کلاسیک املامېزدا «دگیل» (= نیست) لفظینی «ده گوْل» شکلینده یازېلېرمېش. او، همین املا قایداسېندان استفاده ائتمیش و یوخارېداکي دؤرد هجایا سککگیز معنا وئرمیشدیر.

۶ ـ ۷. دیل اؤزه‌للیگی

حبیبی‌نین دیلی، چوخ ساده، اوْیناق و آهنگلی بیر لهجه‌دیر. اوْنون دیوانچاسېندا گئدن بعض مصراعلار، ضرب‌المثل حالېنا گلمیشدیر. باکی چاپېنا اؤن سؤز یازان *عزیز آقا محمّدوف* آشاغېداکی مصراعلاري سئچیب، حقلی اوْلاراق اوْنون اوْیناق دیلیندن نمونه گتیرمیشدیر:

سعادتلی آیاغي‌نېن توزو هر باشا کیم قوْنسا،
الینی ائردیریر عرشه، آدېن صاحب کلاه ائیلر.

جان وئریب بیر جان اوْچوْن یانسا **حبیبی**، غم دگیل،
ماسَوادان فارغ اولدو وصل دلدار ایسته‌ین.

عاشقېن یانماقدان اؤزگه دردینه درمانی یوخ،
یانماغا پروانه بولسون شمعِ رخسار ایسته‌ین.

من کی، لعلین جان یئرینده گؤرمؤشم،
دردینی درمان یئرینده گؤرمؤشم.

آل الیندن آیاغیٖ، قوی آیاغیٖنا باشیٖنیٖ،
ساقیِ زُهره جبین، گوٚن یوٚزلی مه سیما گلیر.

توتام عُمروٚم کیمی زُلفوٚن اوجون برک،
نگارا! وصلینه درمان اوٚلورسا.

ای کوٚنوٚل، عشق اهلینه هر دم گوٚلردین شمع‌تک،
من دئمزمییدیم کی، بیر گوٚن آغلیٖیاسیٖدیٖر گوٚلن؟

۷ ـ ۷. شهرتی

تذکره‌لرین اوٚنون حاققیٖندا یازدیٖقلاریٖ یازیٖلار و **جامع‌النظائر** کتابیٖندا وئریلن شعر نمونه‌لریندن آیدیٖن اوٚلور کی *حبیبی* اوٚز زمانه‌سینده شهرت صاحبی ایمیش. بو کتابیٖنیٖن مؤلفی هـ. ۱۰ ـ نجو عصر شاعرلریندن *نشانجی جعفر*، *چاکری*، *صفایی نشانجی*، *حیاتی*، توتماجی آدلیٖ شاعرلرین اوٚنون شعرلرینه یازدیٖقلاریٖ نظیره‌لری گتیرمیشدیر.

تذکره‌لرین مؤلف‌لری

گر سنین‌چین قیلمایام چاک ای بت سیمین بدن

مصراعیٖ ایله باشلایان غزلی و «دئدیم ـ دئدی» عنوانلیٖ ترکیب‌بنددن نمونه گتیریب، یازیٖرلار بیر چوخ شاعرلر بو غزل و ترکیب‌بنده نظیره‌لر یازمیٖشلار.

۸ ـ ۷. دیوانچا

*حبیبی*نین کلیات و دیوانىٖ ایندیه قدەر مکمّل شکلده علـم عالمىنـه معلـوم اؤلمامىشدىر. بیلیریک کی او، *شاه اسماعیل* دربارىنـدا **دیـوان** *صـاحبی* ایمـیش. اغری‌دیرلی *حاجی کمال*، *حبیبی*نین **جـامع‌النظـائر**ده نقـل ائتـدیگی شـعرلری‌ده همین دیواندان گؤتۆرمۆشدۆر.

بو کتابدا *حبیبی*نین ۳۸ غزلی وئریلمیشدیر. بو غزللری ایلک اؤنجه مرحـوم *محمّد فؤاد کؤپرۆلۆ* نشر ائتمیشدیر.

محمّد فؤاد کؤپرۆلۆ ۱۹۳۲ م. ایلینده *استانبول*دا نشر اؤلان *دارالفنون* ادبیات فاکولته‌سی مجموعه‌سینده *حبیبی*نـین اثرلرینـدن الـده ائـده بیلـدیگی ۴۲ شـعر نمونه‌سی درج ائتدیرمیشدیر.[۱]

مرحوم *اسماعیل* حکمت *ارطیلان* ایسه *حبیبی*نین «دئدیم ـ دئدی» عنوانلىٖ مسدّس ترکیب‌بندین و عثمانلىٖ شاعرلرىٖنـىن دیـوانىٖنـىن الیازماسـىٖ سـؤنوندا یئرلشن بیر غزلینی نشر ائتمیشدیر.

عزیز آقا محمّدوف ایسه بو شعرلره بئش شـعر داهـا آرتىـرمىش و ۱۹۸۰ ـــ نجی ایلده *حبیبی*نین کیچیک دیوانىنىٖ نشر ائتمیشدیر.[۲]

۹ ـ ۷. دیوانچانىن ترتیب ائدیلمه‌سی

الده ائدیلن بو شعرلرین تۆپلانىلماسىٖ و ایلک اؤنجه یایىلماسىٖ اصلینده *عزیز آقا محمّداوف* عائددیر. او، همین شعرلرین قایناقلارىنىٖ بئله گؤستریر:

---

۱. کؤپرۆلۆ، محمّدفؤاد، همان.

۲. محمّداوف، عزیزآقا. **حبیبی، شعرلر**، باکی، ۱۹۸۰.

۱. یئددی بنددن عبارت اوْلان مسدّس (آلتیلیق)، *روسیه* علملر آکادمیسی *سنت پترزبورگ* بؤلمه‌سی الیازمالار شعبه‌سینده (عنوان L.۳۴ N۵۰)

۲. اوْچ غزل *آذربایجان* ملّی علملر آکادمیسی‌نین *محمّد فضولی* آدینا الیازمالار انستیتوندا (۱ ـ ۱۱۹۱۸/۳۴۰) میلادی ۱۶۳۶ ـ نجی ایلده ترتیب ائدیلمیش جُنگوْن ۵۴ الف، ۵۹ ب، ۱۱۲ الف، ورقه‌لرینده ساخلانیلیر. بونلاردان آشاغیداکی مطلع ایله باشلایان ایکی غزل باشقا منبعلرده یوْخدور:

خواب غفلتدن اوْیانسون عشق دلدار ایسته‌ین،
بوْلبوْل شوریده اوْلسون وصل گلزار ایسته‌ین. (ص. ۵۴ الف)

شوْل مبارک ذاتینا ایشیم ثنادیر، یا نبی!
عاصیلیک بیمارینا آدین شفادیر، یا نبی! (ص. ۱۱۲ الف)

۳. *سلمان ممتاز* فوْندوندا دوْرد غزل.

۴. *علی عباس مذنب* ـ ین شخصی فوندوندا ایسه اوْچ غزل ساخلانیلیر.

۵. باشقا غزللر *محمّدفؤاد کؤپرؤلؤ* طرفیندن *حاج کمال* ـ ین **جامع‌النظائر** الیازما مجموعه‌سیندن آلینیب نشر ائدیلمیشدیر.

عزیزآقا محمّدوف توپلادیغی شعرلری سیریلیک الفبا ایله ۱۹۸۰ ـ نجی ایلده **حبیبی شعرلر** آدلی بیر کتابدا نشر ائتمیشدیر.[1]

همین نشر بیر داها لاتین الفباسی ایله‌ده چاپ و نشر اوْلموشدور. شعرلری لاتین الفباسیندان عرب الفباسینا کؤچوْرمه زحمتینی آقای *پرویز شاهمرسی* و حروف ییغما ایشینی خانم *معصومه غلام‌نژاد بازکیائی* قبول ائتمیشدیرلر.

---

۱. محمّداوف، عزیزآقا. **حبیبی ـ شعرلر**، همان.

بو دیوانچانېن یئنی دۆزنه سالېنېب نشر ائدیلمه‌سی بیرده اونـا گـؤره‌دیرکـی گله‌جکده ملک‌الشّعراء *عبدالله حبیبی*‌نین مکمّـل دیوانچـانېن تاپېلماسـېنا اۆمیـد بسله‌ییریک. بیز دیوانېن یئنی دۆزنه سالېنماسېندا شـعر نـوعلارېنېِ یئنـی امـلاء قایدالارېنا اویغون برپا ائده بیلدیک.

معاصر اوخوجونون، دیواندان داها آسان فایدالانماسېِ اۆچـۆن، اوخودوغونـوز اؤن سؤزدن علاوه، کتابا آرتېرمالار بؤلۆمۆده اضافه ائتدیک. بو بؤلۆمدۆ:

۱. آیه‌لر و عربجه عباره‌لر جدولینی تنظیم ائتدیک.
۲. آدلار جدولی دۆزنله‌دیک.
۳. موسیقی اصطلاحلارېنېِ فهرست ائتدیک.
۴. تۆرکجه اسکی‌لشمیش سؤزجۆکلری معنا ائتدیک.
۵. دیوانېن متنینی باشدان سونا قدەر نقطه‌لندیردیک.
۶. بعضی اؤزل آدلارا قېسا شرحلر یازدېق.
۷. عربجه لغت‌لری معنا ائتدیک.
۸. کتابېن سونونا کشف‌الأبیات‌دا اکله‌دیک.

۱۰ ـ ۷. تصحیح طرزی

▲ بعضی بیتلرده بیر کلمه یـا بیـر عبـارت دۆشمۆشـدۆر. بـاکی چـاپېِنـېن مصحّحی اتک یازېـدا «مـصراع بۆتـۆو دگیـل» یازمېـشدېر. بیـز بـورادا حـدس ووردوغوز آرتېرمانېِ بو علامت [] ایچینه آلدېق.

▲ تأویل اداتی اوْلان که (= کی) بیرینجی سسی اۆنلۆ اوْلان کلمه‌دن سونرا گلنده، اونونلا ادغام اوْلور و «که» اداتېِنېن کسره‌سی دۆشۆر:

کزلدن (= که ازلدن)

▲ بو قاعده یالنېز «که» حرفینه عائد دگیلدیر. باشقا اداتلاردا بئله‌دیر. مثال:

نئج ائت (= نئجه ائت)

▲ بیز، بئله حاللاردا ‿ علامتیندن استفاده ائتدیک:

هر مذلّت که‿ایریشه معشوقدان

▲ سیسنی گؤسترن الفین اسقاط اۆلونماسې، یانېز «که» ایله علاقه‌دار دگیلدیر. باشقا کلمه‌لرده‌ده گؤرۆنۆر:

گؤرۆب تعجّب ائیله‌دی جمله‿اهل کوی میکده.

۱۱ ـ ۷. باکې چاپېنېن سهولری

بیزیم بورادا تقدیم ائتدیگیمیز دیوانېن متنی‌نین حاضرلانما زحمتینی اصلینده *عزیزآقا محمّدوف* چکمیشدیر. بیز، اوْنون زحمتی‌نین ثمره‌سی اۆزه‌لرینه بیر داها ایشله‌ییب، بو کتابی حاضرلایا بیلدیک. کتابی حاضرلاما ایشینده اوْنون نشر ائتدیگی نسخه‌ده گئدن سهولری‌ده دۆزه‌لتدیک.

بو سهولر عمومیّتله اوْخونوش سهولری‌دیر. بعضی‌لرین آشاغېدا سایېرېق:

۱. «قاپېندا آی ـــ گۆنش دربان اوْلورسا،» مصراعېندا «آی» یئرینه «ای» اوْخوموشدور.

۲. «دف و نی، عود و ششتاف چنگ و بربط» مصراعېندا یانلېش اوْلاراق «نی و» یازمېشدېر.

۳. آشاغېداکی بیتده «قامو» قیدینی «غم و» اوْخوموشدور:

هر مذلّت که‿ایریشه معشوقدان،

عاشقه خود اؤل قامو اعزاز اؤلا.

۴. آشاغېداکی بیتده «اؤلدورور» (= آن است) فعلینی اؤلدۆرۆر (= مـی‌کـشد) اوْخوموشدور.

اؤلدورور سلطان ایکی عالمده بس،

چون حبیبی هر کیم، *عبدالله* اؤلا.

۵. تۆرکجه سؤزجۆکلری عـرب الفباسـېندا یازېلېـشېنې اسـاس توتمـوش و *آذربایجان* تۆرکجه‌سینده چوْخ گۆجلـۆ اوْلان آهنـگ قـانوتونو سـس یـازېمې (= آوانویسی) ائدرکن یوْزموشدور. مثال اۆچۆن «ایردیگینه» عبـاره‌سـېنې erdügünə، «لعلیندیریر»ی lə'lündürür ، «ائتدیگین»ی etdügün، «سـایری» sayru، «باشـېنې» başunu ضبط ائتمیشدیر.

۶. خال معناسېندا اوْلان «بن» کلمه‌سینی «من» اوْخوموشدور:

اؤل سیه‌دل بنلریندن عقل دلدیر منفعل

شول پریشان سُنبلۆندن جانا ایره‌ر اضطراب.

۷. آشاغېداکی بیتده «برخاستم» یئرینه «درخواستم» یازېلمېشدېر:

ائردی قولاغېما سحر چون های و هوی میکده،

برخاستم، کردم سفر من نیز سوی میکده.

۸. بۆلبۆل معناسېندا اوْلان «هزار دستان» ترکیبینـی «هـزار داسـتان» hezar dastan سانمېشدېر.

۹. آشاغېداکی جمله‌ده مفعول نقشینده اوْلان «آب» کلمه‌سینی مضاف ظـن ائتمیشدیر:

گؤزۆم ائدر هزاران آبی، روان چمنده

یۏخارېدا کی مصراعدا «آب روان» abi-rəvan ترکیبی اۏخوماق غلطیدیر.

۱۰. آشاغېداکی بیتده «شراب جـامېنې» ترکیبینـی، سـهو اۏلاراق «شـرابېن جامېنې» اۏخوموشدور:

ای حبیبی! سن مدام ایچ شۏل شرابِ جامېنې،

آنېن اسرارېنې ساخلا، بیلمه‌سینلر خاص و عام.

۱۱. «ائده‌ییز» فعلینی ödəvüz یازمیشدیر:

لعل یاقوتی روانی لطف ائدیب،

سون الیمه ائده‌ییز بزم مدام.

۱۲. «ستارېنې» را səttar və ney یازمېشدېر:

سن، ای حبیبی، جام می نوش ائیله، چالدېر چنگ و نی،

گؤردۆم کی، اول ستّارېنې قوللارېنا قېیماز، نئدیم؟

۱۳. «غرا» کلمه‌سینی آشاغېداکی بیتده «غوری» ğuri اۏخوموشدور

ای حبیبی! ایشته غرّا مدحینی تکرار ائدم،

بلبلِ شوریده‌نم، سنسن گۆلۆستانېم منیم.

۱۴. آشاغېداکی بیتده «اۏلمایان» سؤزۆنۆ، «اۏلمایاق» یازمېشدېر:

زُلال لعلین اۆچۆن اۏلمایاق خاک،

هوان اۏدونا هر دم یانه‌سیدور.

۱۵. آشاغېداکی بیتده «الّا» سؤزۆنۆ lilla اۏخوموشدور.

۱۶. «وَ هِیَ رَمیم» قرآنی عبـارەنـی vəhy-e rəmim یازمېـشدېر کـی və hiyə rəmim یازمالې ایدی.

۱۷. دیوانچادا گلن بیرجه قوشابیتی، قطعه آدلاندېرمېشدېر.

سایدېغېمېز بو سهولر بیریاندا دورسـون، اعتـراف ائتمـەلییـک کـی *عزیزآقا محمّـدوف* ـ ون زحمتلـری اۏلماسـایدې، بیـز اینـدی حبیبـی شناسـلېقدا الـده ائتدیگیمیز مقاما چاتا بیلمزدیک.

اۏمید ائدیرم بو یئنی نشریمیز، تبریزین افتخارلارېندان اۏلان ملـکالـشّعراء *عبدالله حبیبی*نین تام دیـوانیـنېن تاپېلماسـې و برپـا ائدیلمـەسـی اۏچـۏن بیـر باشلانغېج سایېلسېن. آمین

دکتر ح. م. صدیق

تهران ـ تبریز

آذرماه ۱۳۸۹

جدول آسان‌خوانی متون ترکی

برای آسان‌خوانی متون ترکی، برخی تغییرات در نگارش کلمات ترکی در این کتاب اعمال کردیم که در جدول‌های زیر نشان می‌دهیم؛ و هم‌چنین سعی کردیم شکل نگارش کلمات دخیل عربی و فارسی را نیز حتی‌الإمکان مطابق مبدأ و اصل آن‌ها حفظ کنیم.

۱. جدول واک‌نگاری

نشانه‌های‌واکه‌های‌ترکی	مثال	معادل حروف لاتین	مثال
آ ، ـا	آلماق (گرفتن)	A , a	almaq
ا، َ ، ـه، ه	ال (دست)	Ə, ə	əl
ای، ـیـ ،ی	ایلان (مار)	İ, i	ilan
اي، ـيـ ، ي	قيزيل (طلا)	I, ı	qızıl
اۉ، ـۉ، ۉ	سۉل (چپ)	O, o	sol
اؤ، ـؤ، ؤ	سؤز (سخن)	Ö, ö	söz
او، ـو، و	اولدوز (ستاره)	U, u	ulduz
اۆ، ـۆ، ۆ	دۆزمک (صبرکردن)	Ü, ü	düzmək
ائـ ، ـئـ ، ۀ	یئل (باد)	E, e	yel

۲. جدول آواک‌نگاری

نشانه‌های‌آواک‌های ترکی	مثال	معادل حروف لاتین	مثال
ب/ بـ/ ـبـ / ـب	بوز (یخ)	B, b	buz
پ/ پـ / ـپـ/ ـپ	اؤپمک (بوسیدن)	P, p	öpmək
ت/ تـ/ ـتـ/ ـت	توی (جشن)	T, t	toy
ث/ ثـ/ ـثـ/ ـث	ثریا	S, s	Sürəyya
ج/ جـ/ ـجـ/ ـج	جان	C, c	can
چ/ چـ/ ـچـ/ ـچ	چاخماق (آتش زنه)	Ç, ç	çaxmaq
ح/ حـ/ ـحـ/ ـح	حوّا	H, h	Həvva
خ/ خـ/ ـخـ/ ـخ	خالیق	X, x	xaliq

daş	D, d	داش (سنگ)	د/ ـد
zövq	Z, z	ذؤوق	ذ/ ـذ
bir	R, r	بیر (یک)	ر/ ـر
ziğ	Z, z	زیغ (گِل)	ز/ ـز
jalə	J, j	ژاله	ژ / ـژ
sərin	S, s	سرین (خنک)	س/ سـ/ ـسـ/ ـس
şəhid	Ş, ş	شهید	ش/ شـ/ ـشـ/ ـش
sidq	S, s	صیدق	ص/ صـ/ ـصـ/ ـص
zəlalət	Z, z	ضلالت	ض/ ضـ/ ـضـ/ ـض
Tur-e Sina	T, t	طور سینا	ط/ ـط
zill	Z, z	ظلّ	ظ/ ـظ
Cə`fər	`	جعفر	ع/ عـ/ ـعـ/ ـع
bağ	Ğ, ğ	باغ	غ/ غـ/ ـغـ/ ـغ
fəna	F, f	فنا	ف/ فـ/ ـفـ/ ـف
qaş	Q, q	قاش (ابرو)	ق/ قـ/ ـقـ/ ـق
kəsmək	K, k	کسمک (بریدن)	ک/ کـ/ ـکـ/ ـک
gəzmək	G, g	گزمک (گشتن)	گ/ گـ/ ـگـ/ ـگ
diləyim	Y, y	دیله‌گیم (آرزویم)	گي/ گيـ/ ـگيـ/ ـگي
lalə	L, l	لاله	ل/ لـ/ ـلـ/ ـل
miskin	M, m	میسکین	م/ مـ/ ـمـ/ ـم
incə	N, n	اینجه (ظریف)	ن/ نـ/ ـنـ/ ـن
vaxt	V, v	واخت (وقت)	و/ ـو
hilal	H, h	هیلال	ه/ هـ/ ـهـ/ ـه
yaban	Y,y	یابان (دشت)	ی/ یـ/ ـیـ/ ـی

جدول اختصارات

إ.	اسم.	(=)	معادل و معنای کلمه.
إ. مر.	اسم مرکّب.	**عر.**	عربی.
اد.	ادات	**فـ**	فعل.
إمصـ	اسم مصدر.	**فـ (به همراه سال)**	
بمـ	بن مضارع.	**فا.**	فارسی.
تر. اضـ	ترکیب اضافی.	**قـ**	قید.
تر. وصـ	ترکیب وصفی.	**ق.**	قمری.
جِـ .	جمعِ.	**قـ فـ**	قید فعلی.
ج.	جلد.	**ق. مر.**	قید مرکّب.
شبـ جمـ	شبه جمله.	**مصـ**	مصدر.
صـ	صفت.	**مصـ مر.**	مصدر مرکّب.
ص.	صفحه.	**معر.**	معرّب از.
صص.	صفحات	**مقتـ**	مقتول.
صـ مر.	صفت مرکب.	**هـ .**	هجری.
ضـ	ضمیر.	**یو.**	یونانی.

ايكينجى بؤلۆم:

۱. قصیده‌لر

ـ ۱ ـ

مفاعیلن مفاعیلن فعولن (بحر هزج مسدّس محذوف .ـــ/.ـــ/.ــ)

عدمدن تا کی، عالم اۏلدو پیدا،
بولونمادی تاپونا مثل و همتا.
سانا کیم بنزییه، ای دل‌رُبا، کیم،
کی، سنسن او لطیف اصلی هیولا.
خیالین خیلیدیر، ای شاه اعظم،
ائدن جان و کؤنۆل مُلکۆنۆ یغما.
پریشان زُلفۆنۆن سئودالارېندان،
دماغېم دولدو فاسد فکر سئودا.
۵ لب لعلین فراقېندان آخېبدېر،
گؤزۆم هر دمبدم خونِ سویدا.
گؤزۆن تک گؤرمه‌دی بیر فتنه‌انگیز،
اولالدان دورِ عالم، چشم بینا.
گؤره‌لدن نرگس مخمورون، ای دوست،
جهان خلقینه اۏلدوم مست و رسوا.
جهاندا قالمادې بیر ذرّه ظلمت،

اۆلالدان گۆن یۆزۆن نوری هویدا.
جمالېن مصحفین عینیم گؤره‌لدن،
کؤنۆله روشن اۆلدو سرّ اسما.
۱۰ یوزوندور آیت سَبعُ‌الْمَثانِی،
سؤزۆندۆر خود اصح اسماء حسنا.
خط و خالېن دۆرۆر ابجد حروفی،
اوخودون لام‌و بادېر، کاف ایله ها.
قیامت قامتېنې گؤرن آیدېر:
«بلامېدېر بو، یاخود قد و بالا؟»
یۆزۆنۆ هر کی، گؤردۆ بارک‌الله،
دئدی: «زی حسن ایچینده وجه زیبا!»
یۆزۆندۆر جنّت فردوس اعلا،
کی، طه اۆخور اۆندا حق تعالا.
۱۵ شو کیم توحیده قائلدیر احد دئر،
سنه، ای حسن ایچینده فرد [و] یکتا.
خط یاقوتېنې جان مصحفینده،
حبیبا! دست قدرت ائتدی انشا.
وجودی کایناتېن جمله سنسن،
آی جودی بی‌نهایت، فضل مولا.

حقیقت سنسن، اۇل مظهر، حقیقت،
کی، مظهردیر سنه سر جمله اشیا.
اگر عاشق و گر معشوق سنسن،
گه **آدم** قورسان آدېن، گاه **حوّا**.
۲۰ گهی **مجنون** اۏلورسان **لیلی** اۆچۆن،
گه اۏلورسان گئری **مجنونا لیلا**.
گهی **وامق**، گهی **عذرا** اۏلورسان،
گهی **یوسف**، گه اۏلورسان **زلیخا**.
گهی **احمد**، **علی**سن، گه **خدیجه**،
گهی **مریم** اۏلورسان، گه **مسیحا**...
گهی صورت اۏلورسان، گاه معنی،
گهی اسما اۏلورسان، گه مسمّا.
ائشیدیر بو صدایی خلقِ عالم،
کی، سنده دیر **سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا**.
۲۵ گۆنشدن کندۆزۆنۆ ظاهر ائتدین،
قامو شئیده گؤره‌مز لیکن اعما.
دو عالمده نه کیم وار جمله سنسن،
اگر اسفل اۏلا و، یاخود اعلا.
گؤرۆنۆرسن بو کثرت عالمینده،

بصیرت اهلینه پنهان و پیدا.
سنی هر شئیده گؤردۆ چون **حبیبی**،
که او لایی نفی ائدیب، آیدېر کی: «الّا.»
بیلۆرسن که اۇل فقیری مستحقدیر،
نۇلا حُسنۆن ذکاتین ائتسن اعطا.
۳۰ تمنّای وصالېندېر، همین بس،
اگر امروز اۇلا و، یاکی فردا.
آنېن مقصودی سنسن گئجه ـ گۆندۆز،
سنی سندن ائدەر هر دم تمنّا.
او حورِ جنّت و رضوانی آنماز،
ائدەلدن روضه‌ی حُسنۆن تماشا.

ـ ۲ ـ

مفاعیلن مفاعیلن فعولن (بحر هزج مسدّس محذوف . ـ ـ ـ/ . ـ ـ ـ/ . ـ ـ)

معاون مانا اول سبحان اؤلورسا،
بدنده روح قدسی جان اؤلورسا،
توتام عُمرۆم کیمی زُلفۆن اوجون برک،
نگارا! وصلینه درمان اؤلورسا.
او جوهردیر ساچام اول دم گؤزۆمدن،
خیالېن لطف ائدیب مهمان اؤلورسا.
نئجه ائتسین قراری جان ساچېنلا،
کی سرّ، نه عهد و، نه پیمان اؤلورسا.
۵ سن اول سلطانِ جانسان، ای دل‌افروز!
کی، قاپېندا سېغار، مین خان اؤلورسا.
نه غم، سن **خسروون**، مین جان **شیرین،**
سر زُلفۆنده سرگردان اؤلورسا.
یۆزۆن نوری ائده‌ر شکسیز هدایت،
ساچېن کُفری منه ایمان اؤلورسا.
سعادت بولور اول دم نحس اکبر،
قاپېندا، آی ـ گۆنش، دربان اؤلورسا،
شو فتّان عینی‌نین عینینه گلمز،
اوجوندان دمده یۆز مین قان اؤلورسا.

۱۰ رخون شمعینه قارشی جانی هر دم،
نولا پروانه‌وش بریان اؤلورسا.
رُخون، زُلفؤن گؤرؤب اؤلدوم مسلمان،
اؤلور مین ایللیک اؤل رهبان اؤلورسا.
اگر دنیادا و عقبادا سنسن،
همین جانا عظیم‌الشّأن اؤلورسا.
اؤخور جان مصحفینی بی‌گمان، اؤل،
خط و خالین کیمه برهان اؤلورسا.
گؤره‌ن شؤل وجه زیبانی، نگارا!
نؤلا گر واله و حیران اؤلورسا.
۱۵ نه سلطانسان کی، قاپی‌نین گداسی،
دؤرؤر، مین **خسرو** و **خاقان** اؤلورسا.
ایرم روز وصاله، ای مه نو!
شب هجرانینا پایان اؤلورسا.
دو عالمده غنی اؤلا فقیرین،
قاپیندان فضل ایله احسان اؤلورسا.
قامو درد و فراقیندان همین بس،
بو عاشق دردینه درمان اؤلورسا.
حیات جاویدان بولا **حبیبی**،
او قاشین عیدینه قربان اؤلورسا.

ـ ۳ ـ

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلْ (بحر هزج مسدّس مقصور . ـ ـ ـ/ . ـ ـ ـ/ . ـ ـ .)

الا، ای دلبریم، یارىم، خرابات،
دل و جان ایچره دلدارىم، خرابات.
بو ویران دل سارایىن وصل الیله،
یاپ، ای لُطف ایسسی معمارىم خرابات.
منی زار ائتمسین، دئ، خارِ هجرین،
آ جان باغىندا گلزارىم، خرابات.
منی شؤل جام مِیدن مست ائیله،
کی، سنسن سطر اسرارىم، خرابات.
۵ منیم بو منلیگیم، مُلکۆمۆ یغما،
چۆن ائتدین، تۆرکِ تاتاریم، خرابات.
محلّه‌ن گۆلخنی‌نین گوشه‌سیدیر،
سىغىنجىم، بورجوم و بارىم، خرابات.
گرو اؤلسون‌دا پیرِ می فروشه
مرقّع، جبّه، دستارىم، خرابات.
امیدیم باد ائتمه، باده وئرگیل،
ای آب و خاکىم و نارىم، خرابات.
عناصر، شش جهات و هفت کوکب،
بو دؤققوز چرخ دوّاریم، خرابات.

۱۰ اگر صوفی وجودی نور اؤلورسا،
حدیث و نقل و اخبارہم، خرابات.
کلام و حکمت و علم لدّنی،
منیم مهریمدیر، انوارہم، خرابات.
بیان و منطق و قانون و هئیت،
غزل، قول ایله اشعارہم، خرابات.
دف و نی، عود و ششتا، چنگ و بربط،
منیم تصنیف ادوارہم، خرابات.
مشام جانه عطرین ـ بویون ایرگیر،
آی طب انفاس، عطارہم، خرابات.
۱۵ شو فرعونی گؤزؤنله قاره زُلفؤن،
اؤلالدان بری سحّارہم، خرابات.
دلی دیوانه اؤلدوم مست گؤزؤندن،
بیل، ای دانای هوشیارہم، خرابات.
حبیبی نئج ائت استغفار و توبه،
که ازلدن اؤلدون احراریم خرابات.
کؤنؤل چیرکین، یو گئتسین **فضل** الیله،
آی طاهر، پاک ابحارہم، خرابات.
منی بو ایکیلیکدن بیره ایرگیر،
آ هفت و پنجیم و چارہم، خرابات.

۲. غزللر

ـ ۱ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن محذوف ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ)

شۏل مبارک ذاتېنا ایشیم ثنادېر، یا نبی!
عاصېلېک بیمارېنا آدېن شفادېر، یا نبی!
آیاغېن تۏپراغيِنېن قدرین نه بیلسین هر کیشی،
کُنْ فَکان اول تۏپراغه کمتر بهادېر، یا نبی!
ای گۏنش یۏزلۏ حبیب، هر کیم سنی حق بیلمه‌دی،
دانلا محشرده آنېن یۏزۏ قارادېر، یا نبی!
چۏن سنین خۏشلوغونا یاراتدي صانع عالمی،
آیاغېن تۏپراغېنا عالم فدادېر، یا نبی!
۵ بو **حبیبی** خسته‌یه قېلغېل شفاعت روز حشر،
چۏنکی اصلینده سنینله آشنادېر، یا نبی!

ـ ۲ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن محذوف ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ)

چین ائلیندن چین سحر چۆن شۇل بت زیبا گلیر،
که آی و گۆندن رُخلارېنېن پرتوي زیبا گلیر.
چۆن گلیر مین ناز ایله اول سرو سیم‌اندام یار،
ساناسان **مجنون**ـه **لیلی**، **وامیق**ـه **عذرا** گلیر.
ای که، قد دلبری سرو سهی‌یه بنزه‌دن،
راست ائت، بالله، نظر کیم، منتها بالا گلیر.
مصحف حُسنۆن تفأل ائتدیگیمجه روز و شب،
طالعیمده گۆرۆنن بو سوره‌ی **طه** گلیر.
۵ هر قاچان باد سحر دپره‌تسه مشکین زُلفۆنۆ،
خاطرېم اۏلور پریشان، باشېما سئودا گلیر.
حور عینه دعوت ائتمه منی، واعظ، وارمازام،
حُسن ایچینده چۆن‌کی، شۇل بی‌مثل و بی‌همتا گلیر.
نرگس مخموره دئییر کیم، تاکی خودبین اولماسېن،
باغ ایچینده سیر ائده شۇل گۆزلری شهلا گلیر.
کعبه‌ی کویین زیارت ائتمگه باد صبا،
ائشیگینه هر سحرگه بی‌سر و بی‌پا گلیر.
آل الیندن آیاغېی، قوی آیاغېنا باشېنې،

ساقیِ زُهرهْجبین، گۆن یۆزلی مهْسیما گلیر.

۱۰ قاپیسیندا گوشی حلقه قیلدیغیم بو که‌ ائشیدم،

تا کی دئیه‌رحم ائدیب شۆل عاشق رسوا گلیر.

خسته دل اۆلدوغونا، غم یئمه، ای جان! دم به دم،

زی سعادت کیم قولونو گۆرمگه مولا گلیر.

چۆن **حبیبی** گۆردۆ بو گۆن دلبرین دیداری‌نی،

سانما آنین کۆنلۆنه آیروق غصّه‌ی فردا گلیر.

ـ ۳ ـ

مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن (بحر رجز مثمّن سالم ـ ـ . ـ/ـ ـ . ـ/ـ ـ . ـ/ـ ـ . ـ)

سنبلْ ساچېن گۆل یۆزۆنه چۆن کیم نقاب اۏلور، شها،
پنهان اۏلان گؤزۆن اوٚل دم شۏل آفتاب اۏلور، شها!
لعلِ لب یاقوتونا جان نئجه تشنه اۏلماسین،
چۆن کیم آنېن هر قطره‌سی دُرِّ خوشاب اۏلور، شها.
یۆزۆنه **زهره**، **مشتری**، **مهر** ایله **ماه** اؤگونمه‌سین،
که اۏل گۆنشین بیر ذرّه‌سی مین ماهتاب اۏلور، شها.
مهرینله کینین اودونو جانېم ایچینده یاخالی،
عین‌الیقین یئرین یۆزۆ عینیمدن آب اۏلور، شها.

۵ اۏل دم کی، سن نوش ائده‌سن جام صفایی **جم** کیمی،
لعلینه جام ایردیگینه باغرېم کباب اۏلور، شها.
نذر ائتدیگین بیر بوسه‌یی درویش اۆچۆن ائتسن ادا،
واللاهی کیم، آندان سانا مین ـ مین ثواب اۏلور، شها.
لعلیندیریر احیا ائدن هر دم او بی‌جسمی، ولی،
سرخوش گؤزۆندن سایری جان مست خراب اۏلور، شها!
آب زلالِ وصلینه شۏل رسمه تشنه‌دیر بو جان،
کیم گؤزلریمه بو جهان عین سراب اۏلور، شها.
باغرېم قانېنې گؤزلرین هر دم، **حبیبی**، تؤکدۆگۆ،
بودور کی، رنگین آب ایله اۏل خوش خضاب اۏلور، شها.

ـ ۴ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن محذوف ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ)

طره‌ی طرارینی سن ائده‌لیدن پیچ و تاب،
جان و دلدن صبر و آرام گئتدی، گلمز گؤزه خواب.
واله و حیران اؤلور، هر کیم گؤرۆر گۆن یۆزۆنۆ،
سن نئجه حور و ملک سیما بشرسن، ای شباب!
رخلارینلا عارضین هر کیم گؤرۆرسه دئر روان،
زی عجب قدرت کی، آتش یانار و هم آخار آب.
پرتو حُسن جمالین، عالمی روشن قیلیر،
سن دوغالدان جان گؤگۆنده، ای قمر رخ آفتاب!
۵ اول سیه دل بنلریندن عقلِ دلدیر منفعل،
شؤل پریشان سُنبلۆندن جانا ایره‌ر اضطراب.
شهپر عرش آشیانین، یعنی غمزه‌ن، ای صنم!
مکر ایله ییخدی جهانی، حالیمی قیلدی خراب.
ای **حبیبی**، اول حبیبین درد عشقی سوزونو،
جان و کؤنلۆن یؤلداش ائیله کیم، بودور خَیرُالْمآب

ـ ۵ ـ

مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن (مضارع مثمّن اخرب ــ ـ ./ ـ . ــ ـ/ ــ ـ . / ـ . ــ ـ)

ای آفتاب دولت! وی کوکب هدایت!
ای مطلع تجلّی، وی نور بی‌بدایت!
شمع رخ جمالین بیر نورِ لَمْ یَزَلْ‌دیر،
که انوارېنا بولونماز هرگز آنېن نهایت.
ای نورِ مهر عالم! بیر مه دۏرۏر کی، یۏزۏن،
مهر ایله ماهه ائیلر هر دم به دم سرایت.
هجرین شبینده مقصود یۏلونو یاد قېلدېم،
بیر گوشه‌دن گۆرۏن‌گیل، ای کوکبِ هدایت!
۵ سن مصحف حیاتی یازدېقدا دست قدرت،
یۏزۏن صحیفه‌سینه نقش ائتدی یئددی آیت.
کیپریکلرینله قاشېن، زُلفۏن حروفی‌دیر کی،
سَبع‌الْمَثانی‌ده صحیح اۏلدو اول کتابت.
سُنبل ساچېنې چۆزمه کیم، نئجه باش آیاقدا،
قالېر اوجوندان آنېن بی‌جرم و بی‌جنایت.
معشوقونون، ای عاشق! مهری اودو یئلینه،
هر دمده آب و خاکه باخ، ائیله‌مه شکایت.

معشوقه‌دن خبر کیم بیلمک دیلرسه، یانسېن،
عشق اؤدونا کی، عاشق بودور اصح روایت.

۱۰ بی‌پا و سر فناده قالمېش دۆرۆر **حبیبی**،
لطفۆنله دستگیر اؤل، فضلینله ائت عنایت.

ـ ۶ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن محذوف ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ)

بیر سحر پیر مغانی چۆن زیارت ائیله‌دیم،
آیاغېندا باش قۏدوم، چۏخ چۏخ عبادت ائیله‌دیم.

بیر عجب رطل گران سوندو الیمه پیر مست،
آلدېم ایچدیم، جان و دل مُلکۆن عمارت ائیله‌دیم.

چۆن منی مست ائیله‌دی اول رطلیله پیرِ مغان،
من دخی مطربله ساقی‌یه اشارت ائیله‌دیم.

مطربا! راست‌گو نواده چون دۆزتدیم چنگینی،
عاکفِ میخانه‌یه چۆنکیم بشارت ائیله‌دیم.

۵ **جم** اۏلوب کاشانه ایچره، نوش قېلدېق جامِ می،
ساقیِ مهرویی گؤردۆم، چۏخ شطارت ائیله‌دیم.

جان و کؤنلۆ، عقل و دینی جمله وئردیم ساقی‌یه،
شۏل زیانگر صوفی‌یه سانکېم خسارت ائیله‌دیم.

پُرگشایش اۏلدوغومو گؤردۆ، دئر: ای بینوا،
چۏخ سئوینمه، جسم و جانی یۏخسا غارت ائیله‌دیم.

ائشیدیب پیرین سؤزۆن، ایچدیم حضورِ قلب ایله،
جمله اسقاط صلاتیمه کفارت ائیله‌دیم.

بیر زمان چون ساکن میخانه اۇلدوم پیر ایله،
نفسِ شوم ایامېنې خیلی حقارت ائیله‌دیم.
۱۰ پیریمین بیر جرعه‌سینه ساتمام ایکی کَوْنی من،
ای **حبیبی**، که‌اِی بیلیرسن خوش تجارت ائیله‌دیم.

ـ ۷ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مسدّس محذوف ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ)

دل ساچېندان اۆلدو سئودایی مزاج،
جانا، شیرین لبلریندن ائت علاج.
عینِ جاندېر اللریندن زهرِ ناب،
سنسیز آب زندگی ملح اُجاج.
عنبر سارا ساچېندان اۆلدو خاک،
نافه‌ی چین نئجه‌سی بولا رواج؟
حُسنۆنۆن رازېن نئجه ساخلایا دل،
گیزله‌مک ممکۆنمۆ مصباح زجاج؟
۵ جوهریندن خاک پاکېن، ای صنم!
ایریشن باش، اۆلمادی محتاج تاج.
بو **حبیبی** دنیا و عقباده بس،
حسرتیندن غیره ائتمز احتیاج.
اۆلمادان بو باد و آتش، خاکېمېز،
ماهِ مهرینله بولایدی امتزاج.

ـ ۸ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن محذوف ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ)

خواب غفلتدن اؤیانسہن عشق دلدار ایسته‌ین،
بؤلبؤل شوریده اؤلسون وصل گلزار ایسته‌ین.
نی کیمی باغرہن دلیب، هر دمده نالان ائیله‌سین،
دردیله یانسہن، یاخہلسہن وصلت یار ایسته‌ین.
عاشقہن یانماقدان اؤزگه دردینه درمانی یوخ،
یانماغا پروانه بولسون شمعِ رخسار ایسته‌ین.
عاشق اؤلدور جان و دلدن درد قہلدہ اختیار،
دردینه درمان بولدو، دردی تکرار ایسته‌ین.
۵ جان وئریب بیر جان اؤچؤن یانسا **حبیبی**، غم دگیل،
ماسَوا دان فارغ اولدو وصل دلدار ایسته‌ین.

ـ ۹ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن محذوف ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ)

پرتو حسنِ جمالېن عالمی پُرنور ائده‌ر،
احسن وجه خیالېن آدمی مسرور ائده‌ر.

لعل جانبخشېن اگرچه مرده جسمه جان وئریر،
چشم بیمارېن، نگارا! جانلارې رنجور ائده‌ر.

کلکِ قدرت آلنېنا چون **فضل** بسم‌الله یازار،
یعنی رحمان صورتین شیطانی گؤزدن دور ائده‌ر.

عینِ فتّانېنلا قاشېن، زُلفین، ای مهر و صنم!
نئچه عزّت اهلینی پامال ائدیبن خار ائده‌ر.

۵ غم دگیل، خیل خیالېن یېخسا، ای شه! جان ائوین،
چۆن‌کی حُسنۆن گنج عشقینله آنې مأمور ائده‌ر.

رُخلارېن شمعینه جان پرواز ائدیب پروانه‌وش،
یاندېغېنجا ساچلارېن اول مسکینی مهجور ائده‌ر.

منشیِ قدرت یازار چۆن دفتری‌نین صورتین،
خط توقیعینی اوّل دم رقعه‌ی منشور ائده‌ر.

حُسنۆنۆن تقویمینی چۆن باغلار احسن وجه ایله،
خط و خالې‌نېن رقومی ابجدین مسطور ائده‌ر.

نقشینی پرگاری‌نېن نقّاش صورت یازاجاق،
آب و رنگین رسم ایچینده بت گیبی مستور ائده‌ر.

۱۰ لعل و لؤلؤنۆن **حبیبی** نظم ائده‌جک مدحینی،
ائشیدن دئر:«بو **مسیحا**دیر کی، نفخ صور ائده‌ر!»

- ۱۰ -

فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مسدّس محذوف ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ)

درد عشقه هر کی، اول دمساز اۏلا،
اۏل گره‌ک لابد کی، اهلِ راز اۏلا.
عاشق صادق اۏدور معشوقونون،
یۏلونا جان ترک ائده، سرباز اۏلا.
دمده مین گز قال ائده‌رسه عاشقی،
غمزه‌سی معشوقونون خود آز اۏلا.
عاشقا! جور و جفا و درد و غم،
ذوق و شادی، حسن و خلق و ناز اۏلا.
۵ هر مذلّت که ایریشه معشوقدان،
عاشقه خود اۏل غامو اعزاز اۏلا.
عاشق آندا نئجه توبه ائده کیم،
آب و سبزه، شاهد و می ساز اۏلا.
ایریشه‌مز شۏل همانین زُلفۆنه،
مرغِ دل گر شاهین و شاهباز اۏلا.
ای **حبیبی**، خوشدورور جام شراب،
خاصه کیم، محبوبِ خوش آواز اۏلا.

ـ ۱۱ ـ

مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن (بحر رجز مثمّن سالم ـ ـ. ـ/ ـ ـ. ـ/ ـ ـ. ـ/ ـ ـ. ـ)

ای دوستان! ای [دوستان!] یاریم منه اۇیماز، نئدیم؟
عمرۆم کیمی گئتدی روان شۇل شمع جان گؤیمز، نئدیم؟

هردم نظر پاک ائیله‌ییب، باخسام جمالِ آیﻬنا،
گۆنش یۆزۆ آیینه‌سی آیﻬنا گؤز دۇیماز، نئدیم؟

شۇل فتنه‌ی دور قمر، عینین بلادیر کیم مگر؟
سرخۇش اۇلوب، غملر ایچر، نئتدیگینی دۇیماز، نئدیم؟

اۇل دل سیه، فتان فرنگ، هر اۇخ کیم آتار بی‌درنگ،
دۇغرو روانه ایریشر، آیروق گؤزه قیماز، نئدیم؟

۵ جان بۆلبۆلۆ هر صبح و شام، افغان و آه ائیلر مدام،
اول غنچه لب، گۆلرخ قولام، چون شمعینه قۇیماز، نئدیم؟

بیر دمده مین جان و جهان ترک ائیلر اۇلسام یۇلونا،
اول عالی همّت دلبریم مینین بیره سایماز، نئدیم؟

یاریﻦ قاپیسیندا مدام، خوار اۇلدوغوم بودور کی من،
دۇیار کیشی هر نسنه‌یه، بو جرمۆنه دۇیماز، نئدیم؟

ای ناصح مشفق! بیزه پند و نصیحت ائیله‌مه،
کیمسه ازلده یازیلان یازی و چۆن یۇیماز، نئدیم؟

شیخیم، او جان ساقیسی‌نین سرخوْش گؤزۆندن مست اوْلان،
مردملری ایکی جهان خلقی دخی دوْیماز، نئدیم؟

۱۰ سن، ای **حبیبی!** جام می نوش ائیله، چالدیر چنگ و نی،
گؤردۆم کی، اول ستّاریڭ قوللاریڭا قیماز، نئدیم؟

ـ ۱۲ ـ

مفاعیلن مفاعیلن فعولن (بحر هزج مسدّس محذوف . ــ ــ ــ/ . ــ ــ ــ/ . ــ ــ)

دور، ای مرغ سحر! بالله، آغاز ائت،
سراغازېن اۆدونو جانگداز ائت.
مخیّر ائیله عشّاقی نواده،
صفاهان یۆزۆنۆ گؤستر، حجاز ائت.
که او زنگول‌یله مرغولی نگارېن،
سر زُلفۆنۆ توتوب رودساز ائت.
او گۆل‌رخ غنچه لبدن بوسه ایسته،
آ بۆلبۆل، هر نفس ناز و نیاز ائت.
۵ ائده‌رک بوسه‌لیگی ائیله یۆره‌ک،
شو عود و چنگ و نایی پرده ساز ائت.
نگارا! آیاغېندان ساچېنې در،
غبار اۆلموش رئوسی سرفراز ائت.
شو مشکین زُلفۆنۆن چینینی چؤزگیل،
بو مسکین عاشقېن عُمرۆن دراز ائت.
فمیندیر نقطه‌ی موهوم، **حبیبی**،
سن آندان بیر خبر سؤر، کشف راز ائت!

ـ ۱۳ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن محذوف ـ . ـ ـ/ ـ . ـ ـ/ ـ . ـ ـ/ ـ . ـ)

گۆل یاناغېن اۆزره چۆن اۇل سُنبل سرکش یاتېر،
جمله سرکش دیللر آنا باغلې خوش ناخوش یاتېر.
هرکی حُسنۆن کعبه‌سینده گؤرسه فتّان عینی‌نی،
دئر:«روان محراب ایچینده بیر ایکی سرخوش یاتېر.»
اۆستۆ چاپېق بیر عجب اۇغرودور اول هندو سنین،
باغ جاندان سیب و گۆل شفتالو وئریب خوش یاتېر.
قَاب قَوسین ایله غمزه‌ن اۇخونا جان و دلی،
سینه‌میز ایچینده هم قربان و، هم تیرکش یاتېر.
گؤزۆمۆن یاشیله آهېم آتشیندن یئر و گؤی،
خشک و تر اۇلموش، **حبیبی**، هم قورو، هم یاش یاتېر.

ـ ۱۴ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن محذوف ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ)

عاشقه معشوقونون جورو صفاسې خوش گلیر،
ایکی عالمدن آنا بیر مرحباسې خوش گلیر.
گؤزلریم دردینه سؤرمه اولماغېیچۆن دم به دم،
توتیای جوهریندن خاک پایې خوش گلیر.
عمر باقی ساچلارېندېر، باده وئرمه، ای صنم!
گؤرۆن اؤل عمرِ عزیزی، چون بقاسې خوش گلیر.
جمله بو خلق جهانېن قیل و قالېندان منه،
ائشیگینده ایتلری‌نین ماجراسې خوش گلیر.
۵ سانا، ای زاهد! بهشت و حور و رضوانی، منه،
اؤل بت زیبا نگارېمېن لقاسې خوش گلیر.
بو **حبیبی**نین دُعاسېن مستجاب ائت، ای صنم!
چۆن کرم اهلینه داعیېنېن دُعاسې خوش گلیر.

ـ ۱۵ ـ

مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن (بحر رجز مثمّن سالم ــ ـ . ـ/ ــ ـ . ـ/ ــ ـ . ـ/ ــ ـ . ـ)

ساقی! سحردیر، سون بری، جام جمی نوش ائده‌لیم،
بو سنگسار اؤلموش سری اؤل جاملا سرخوش ائده‌لیم.
روح ایله عقلی راه ایله لایَعقَل و مست ائیله‌ییب،
دهر زمانہن غصّه‌سین بیر دم فراموش ائده‌لیم.
بو عقل محکم قید ایمیش عشّاقه، گؤردۆک، ای رفیق!
گل جهد ائدیب، دوروشالہم، تا آنی سرخوش ائده‌لیم.
گلدیم قباچه گئیدیریب، رز قہزہنہ بیر قوجالہم،
آدہن آنہن جسمِ لطیف، روح گهرپوش ائده‌لیم.
۵ چۆن‌کیم زمین و آسمان، گؤردۆک، سماع ائیلر مدام،
گل بیز دخی میخانه‌ده شؤل خُم کیمی جوش ائده‌لیم.
قوی مدرسه‌یله مسجدی صوفی و شیخ و واعظه،
پیر مغانہن جامہنہ دِیر ایچره بیز نوش ائده‌لیم.
ای ساقی روح روان! بیر دؤلو سون، بالله، روان،
تا کیم **حبیبی** درویشی بی‌عقل و بیهوش ائده‌لیم.
شؤل کیم ائده جکدیر مدام، گل ائده‌لیم بیز صبح شام،
ای پیر پخته! اؤلما خام، دئمه کی، اوش، اوش ائده‌لیم.

ـ ۱۶ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن مقصور ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ.)

فضل فیاض ازل چون ائیله‌دی فیضینی عام،
ساقیا! دور جام جم سون، صبح دۆرۆر، وَالسَّلام.
صوفیا! قوی ننگ و نامی، جام صافی نوش قېل،
ساقی مَهرو الیندن، عاشقا! سن آلما خام.
کؤنلۆنۆن آیینه‌سینی هر نفَس پاک ائیله‌گیل،
شۇل مصفّا آب ایله بو یئنگینی آنېن مدام.
میکده ایچره مقیم اۇل، دئر ایسه پیرِ مغان،
سن آنېن دُرّ کیمی سؤزۆن سیما قېل، آل اله جام.
۵ رَطْبُ و یابس سؤزۆ قوی واعظ دماغېن خوش گۆنۆ،
گرم و تر ائت جامدن کیم بو دۆرۆر خَیرُالْکَلام.
ای **حبیبی**، سن مدام ایچ شۇل شرابِ جامېنې،
آنېن اسرارېنې ساخلا، بیلمه‌سینلر خاصّ و عام.

ـ ۱۷ ـ

دور اۆرۆ، ای ساقی، بالله، خوش‌خرام،
جام جمدن نوش ائدیب سرخوش‌خرام.
لعل یاقوتی روانی لطف ائدیب،
سون الیمه ائده‌ییز بزم مدام.
گۆن یۆزۆنله زُلفِ شبرنگین، آ دوست،
وردیم و ذکریم اؤلوبدور صبح و شام.
ای قمررخ، شمس جان، ساقی، ساقین،
پخته اؤلموش عاشقینی ائتمه خام.
سبزه و آب و حریف و ساز و می،
بو دۆرۆر اسباب عشرت، وَالسَّلام.
حاضر ایکن دور ایچه‌لیم دورمادان،
کیم، گئده‌ر **جم** تختدن اوشانور بو جام.
صحبتی بیر خاص ائده‌لیم یار ایله،
مطّلع اؤلماسین آنا هئچ عوام.
جهد قیل، سنلیگی سندن زایل ائت،
شول مصفّی آب ایله سن، ای قولام!
ای **حبیبی**! حالی اؤلما بیر نفس،
ایچ شرابی ایل اؤن ایکی آی، تمام!

ـ ۱۸ ـ

مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن (بحر رجز مثمّن سالم ــ ـ . ـ/ ــ ـ . ـ/ ــ ـ . ـ/ ــ ـ . ـ)

باللّه، سحردیر، ساقیا، دوْلدور بری جام، ایچه‌لیم،
لایَعقَل و مست اوْلالېم، بیز رند و بدنام، ایچه‌لیم.

چوْن بو سیه‌ْکاسه جهان، بیر دم بیزه وئرمز آمان،
سون لاله‌گون آنی مدام، هر صبح و هر شام ایچه‌لیم.

ای ساقیِ خجسته فال! هر روز و هفته، ماه و سال،
ناموس جامی داشا چال، قوی ننگ ایله نام، ایچه‌لیم.

آچېلدې چون گوْلشنده گوْل، ساقی، اله آل جامِ مُل،
چوْن‌کیم بیزه قالېر دگیل بو دور و ایّام، ایچه‌لیم.

۵ مفتی، مدرّس، شیخ، امام، گؤردوْم کی، ایچرلر مدام،
بیز اوْنلارا تابع اوْلوب، ای اهل اسلام! ایچه‌لیم.

چوْن حاضر اوْلدو دف و نی، گوْل سبزه ایچره یار و می،
وقتی غنیمت آنلا که ای، گل، ای دلارام! ایچه‌لیم.

می‌دیر مسیحین قانې بس، می‌دیر چو روح ثانی پس،
سن، ای **حبیبی**، سؤزوْ کس، کیم آنې مادام ایچه‌لیم.

چوْن رز قېزې گؤزلری‌نین یاشې دوْروْر می، بیل مدام،
ای ساقیِ عادل! بیزه دگمه، آنې تام ایچه‌لیم.

ـ ۱۹ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن محذوف ـ . ـ ـ/ ـ . ـ ـ/ ـ . ـ ـ/ ـ . ـ)

مستدام اؤلغیل همیشه، ای گؤزل خانېم منیم،
گؤزلری نرگیز، یۆزۆ گۆل، زُلفی ریحانېم منیم.
گۆن یۆزۆن گؤردۆکجه، واللاهی، بو کؤنلۆم شاد اؤلور،
حق سنی وار ائیله‌سین، دولتلی سلطانېم منیم.
سن فراغت، شاد و خرّم، من قېلېرام ناله‌لر،
خوشمودور، دلبر، سانا بو آه و افغانېم منیم؟
حسرتیندن خسته اؤلدوم، دردیمی بیلمز طبیب،
دلبرا! وصلینده‌دیر، وار ایسته درمانېم منیم.
ای **حبیبی**! ایشته غرّا مدحینی تکرار ائدم،
بۆلبۆل شوریده‌نم، سنسن گلستانېم منیم.

ـ ۲۰ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن محذوف ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ)

جان ایچینده درد عشقین اۏلالې، جانا! مقیم،
گؤزلریندن سایرې کؤنلۆم اۏلدو ساغ و مستقیم.
گۆن یۆزۆن آیینه‌سینه باخدېغېنجا هر نفس،
گؤزۆمه روشن گؤرۆنۆر وجه رحمان، ای حکیم!
هر قاچان بیر بوسه ائتسه جان لبیندن التماس،
باغرېمې خونخواره غمزه‌ن ائده‌ر اۏل دمده دو نیم.
نعمت و نازېن جهانېن نئده‌ر، ای جان! جان و دل،
کیم اۏلارا جور و نازېن اۏلدو چۆن ناز نعیم.
۵ ای **حبیبی**، جورو نازېن گؤره‌لیدن گؤزلریم،
کؤنلۆمۆن آرامې گئتدی، جاندا غم اۏلدو مقیم.

ـ ۲۱ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن محذوف ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ)

گر سنین چۆن قېلمایام چاک، ای بت نازک بدن!
گؤرۆم اۏلسون بو قبا، اگنیمده پیراهن کفن.
چېخمایا سئودای زُلفۆن باشدان، ای مه! گر یۆز ایل،
استخوانِ کلّه‌م ایچره دوتسا عقربلر وطن.
گرچی شاد اۏلمان دخی، ای دل! بوندان بؤیله کیم،
چۆن منه همدم اۏلان سنسن، نه سن اۏلگیل، نه من.
دۆشدۆ شبنم باغه، گل، تا گۆل نثار ائتسین سانا،
سبزه‌نین هر برگینه بیر دُر کی، تاپشېرمېش چمن.
ای کؤنۆل، عشق اهلینه هر دم گۆلردین شمع‌تک،
من دئمزمیدیم کی، بیر گۆن آغلېیاسېدېر گۆلن؟
نئجه دینلنسین **حبیبی**ـن سنسیز، ای اندامی گول؟
چۆن باتار جسمینه تنده هر تۆک اۏلموش بیر تیکن.

ـ ۲۲ ـ

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن (هزج مثمّن سالم . ـ ـ ـ/. ـ ـ ـ/ . ـ ـ ـ/ . ـ ـ ـ)

نه کوکبدیر بو، یا رب کیم، گۆنشدن نوری روشندیر،
نه غبغبدیر کی، اطرافی گۆل و ریحان و گۆلشندیر.
نه خط و عارض و خط کیم، محقق نقش چین اۆلموش،
نه شیرین نقطه‌دیر آغزیِ کی، علم غیب اۆچۆن فندیر.
نه مشکل عقده‌دیر زُلفی کی، عقل عام ائده‌مز حل،
....
نه **شیرین** لبدیر اول **خسرو** کی، جان **فرهاد**یدیر آنین،
نه **لیلی**دیر کی، **مجنون**ـو هزاران همچو من سندیر.
۵ اگر **شیطان** دگیلسن، گل ملک کیمی سجود ائیله،
شو زیبا وجهینه یارین نئچۆن کیم وجه أحسن‌دیر.
شو جادویی کمان‌کش‌دیر کی، قان ایچمکدن اوسانماز،
شو هندو خال دلکش گؤر، نئچه ایلدیر کی، رهزندیر.
اگرچی صوفی‌نین فکری همیشه حور و جنّتدیر،
حبیبی سئودیگی جاندان شو دینین نورو اوْغلاندیر.

ـ ٢٣ ـ

مستفعلن مفاعلن مستفعلن فعل (رجز مثمّن مخبون مجبوب ـ ـ . ـ/ . ـ . . / ـ ـ . ـ/ . ـ)

ای آغزی غنچه، چهره‌سی گۆل، خطلری سمن،
زُلفی بنفشه، حُسنی چمن، بۏیو یاسمن.
صاحب جمال و اهل کمال، شکّرین مقال،
یوسف صیفتلی، **عیسی** نفس، وجهیده حَسَن.
ای کؤنلۆ سنگ و عادتی جنگ، خویی هم پلنگ،
ناز ائیله‌ین، کرشمه قېلان، عاشق اؤلدۆرن.
یۏخ ـ یۏخ، خطا دئدیم، غلط ائتدیم، کج آنلادېم،
ایشی وفا و کؤنلۆ صفا، عاشقېن سئون.
٥ آز ائیله، ای **حبیبی**، شکایت زِ جورِ دوست،
درد و بلادن اینجیمه‌سین «عاشقم» دئین.

ـ ۲۴ ـ

مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن (بحر مضارع مثمّن اخرب ــ ـ . / ـ . ــ ـ / ــ ـ . / ــ ـ . ـ)

بیر دم سالېنسا چۆن اۇل سرو روان چمنده،
گؤزۆم ائدەر هزاران آبی روان چمنده.
شوقینه گۆل یۆزۆنۆن هر دم هزاردستان،
ائدیب بو بۆلبۆل جان، آیدېر شو آن چمنده.
زُلفۆن گؤرەلی سُنبل، گۆلگۆن یۆزۆنۆ لاله،
هر دمده ائکلەدرلر سئودا و قان چمنده.
بوی ساچېندان ایردی باد بهارا چۆن کیم،
سرمست و دنگ و حیران اۇلدو دوان چمنده.
۵ وَ هِیَ رَمیم اۇلانلار یُحْیِی‌الْعِظَام اۇلورلار،
سن بیر نفس اورارسان اول دم روان چمنده.
دور زمان ایچینده گؤرمەدی بیر بشر هئچ،
سنجیلەیین پری رخ، حور جنان چمنده.
شۇل تیر قامتېنې سروی گؤرۆرسه دۇغرو،
قاشېن کیمی اگیلیر، اۇلور کمان چمنده؟
معشوقه عینی سنسن، ای عشق اری **حبیبی**،
گئرچکسن عاشقانه اۇل جانفشان چمنده.
توت ساقی‌نین الینی، قۇی باشېنې آیاقدا،
ایچ جام عشقی، مست اۇل سن بو زامان چمنده.

ـ ۲۵ ـ

مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن (بحر رجز مثمّن سالم ـ ـ . ـ/ ـ ـ . ـ/ ـ ـ . ـ/ ـ ـ . ـ)

جان آلیجی خونی گؤزۆن بیر دم آمان وئرمز، نئدیم؟
دل خسته‌یه کیرپیکلرین اۏل دخی جان وئرمز، نئدیم؟
شیرین لبین اسرارینی روحُ‌الْقدس‌دان سۏردو جان،
دئر:«اۏل غیبین سرّیدیر، نام و نشان وئرمز، نئدیم؟»
که اۏل واعظین افسانه‌سین، ساقی، سۏن اول جام جمی،
گؤردۆن یقین کیم بو زمان دور زمان وئرمز، نئدیم؟
گرچی أنَا الْحَق سرّینی ذرّات عالم سؤیله‌شیر،
عینین کیمی روشن خبر، بیر شئی عیان وئرمز، نئدیم؟
۵ اول لذّتی کیم جانیما لعل روانْ‌بخشین وئریر،
واللاهی، آنین ذوقینی جان و جهان وئرمز، نئدیم؟
ای سبزه‌ی جان گۆلشنی، سرو روانین لُطفینی،
باغ بهشت و [جنّت و] حور جنان وئرمز، نئدیم.
شۏل جامی کی، سوندون مدام، جانِ **حبیبی**‌یه مدام،
ای ساقی! مهرو چون قولام، پیر و جوان وئرمز، نئدیم؟

ـ ۲۶ ـ

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن (بحر هزج مثمّن سالم . ـ ـ ـ/ . ـ ـ ـ/. ـ ـ ـ/ . ـ ـ ـ)

مگر باد صبا زُلفۆن اوجوندان کی پریشان‌دیر،
که، باش و جان و دل هر دم آیاق آلتیندا ریزان‌دیر.
مفرّح لعل و یاقوتون خیال فکرین ائده‌لدن،
بو جانِ شیرین، ای دلبر! عجب دلتنگ و حیران‌دیر.
گؤزۆنله زُلفِ شبرنگین گؤره‌لدن جان و دل هر دم،
پریشانْ‌حال و آشفته، نزار و زار و گریان‌دیر.
قاشینلا کیپریگین زُلفۆن، خط و خالینلا هم لعلین،
اۏخویان مصحفِ جاندان دئر: «اۏل آیاتِ قرآن‌دیر.»
۵ منی رسوای خلق ائتسه، عجبمیدیر غم عشقین،
که، هر دم ناوک غمزه‌ن دل و جان ایچره پنهان‌دیر.
قیامت قامتین عینیم گؤره‌لدندیر روان، ای دوست!
بلای ناگهان‌دیر بو، کیم اۏل آشوبِ دوران‌دیر.
حبیبی درویشین شوقین گؤره‌لدن، ای پری پیکر!
روان آخیتدیغی گؤزدن عقیق و لعل و مرجان‌دیر.

ـ ۲۷ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن محذوف ـ . ـ ـ/ ـ . ـ ـ/ ـ . ـ ـ/ ـ . ـ)

کؤنلۆمۆ هم دم به دم ائده‌ر پریشان ساچلارېن،
عقلی قېلېر دنگ و واله، مست و حیران ساچلارېن.
بیر تۆکنمز قاره سئودادېر کی، اوجو یوٚخ آنېن،
من پریشان خاطرین باشېندا، ای جان! ساچلارېن.
گۆن یۆزۆندۆر گرچه ایمان ایله دینی عاشقېن،
مانا یئتر دنیادا کُفر ایله ایمان ساچلارېن.
گر دو کَوْنی بیر قېلېنا وئرسه‌لر مین جان ایله،
ای صنم! باللّه ـی، وئرمه که اؤلا مجّان ساچلارېن.
۵ عقده‌سیندن بیر گره چؤزه‌رسه عرشین اۆستۆنه،
توتار آی و گۆنشین یۆزۆنۆ یکسان ساچلارېن.
غالیه و مشک و عنبر قېلدې طبل و عود، نی،
سربه‌سر خاک جهانی عنبرافشان ساچلارېن.
ایکی کَوْنه بیر قېلې نئجه‌سی اؤلماسېن محیط،
قوردو چون عَرش‌الْعظیم اۆستۆنه سایان ساچلارېن.
دؤرت کتابېن مشکلینی بو **حبیبی** ائتسه حل،
نولا چۆن‌کیم اؤلدو آنا نقل و برهان ساچلارېن.

ـ ۲۸ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مسدّس محذوف ـ . ـ ـ/ ـ . ـ ـ/ ـ . ـ)

من کی، لعلین جان یئرینده گؤرمۆشم،
دردینی درمان یئرینده گؤرمۆشم.
تیر غمزه‌ن زخمینی جاندان روان،
مردم آخار قان یئرینده گؤرمۆشم.
خانه‌ی گؤزده خیالین کؤلگه‌سین،
شُکر کیم، مهمان یئرینده گؤرمۆشم.
گۆن یۆزۆنده کفر زُلفین، ای صنم!
من یقین ایمان یئرینده گؤرمۆشم.
۵ مصحف حسنۆنده خط و خالىنی
حرف به حرف **قرآن** یئرینده گؤرمۆشم.
قاشلارىن یایىنا کیم عید آیىدىر،
جانلارى قربان یئرینده گؤرمۆشم.
هر نه جور ائتسن، **حبیبی**، لطف ایله،
حُسن خلق احسان یئرینده گؤرمۆشم.

ـ ۲۹ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن محذوف ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ)

گؤزۆم آیدېر کؤنلۆمه: «شۏل حورِ مهوشدن ساقېن!»
کؤنلۆم آیدېر: «یۆرۆ، وار سن شۏل گؤز و قاشدان ساقېن!»
کؤنلۆمۆ گؤزۆم خیالېنا وطندیر گرچی کیم،
ای صنم! بالله، لطف ائت، آب و آتشدن ساقېن.
ای بلالي دل شکسته، وی پریشان حال، ائشید،
سؤزۆمۆ: «شۏل جادو سُنبل، زُلفِ سرکشدن ساقېن!»
سانا گر رسوای خلق اۏلماق گره‌کمزسه، آ دل!
یۆرۆ، وار شۏل مست جادو ایکی سرخۏشدان ساقېن.
۵ اول حبیبِ بی‌وفانېن قولینه اینانما سن،
ای **حبیبی**، سانا دئدیم آب و آتشدن ساقېن.

ـ ۳۰ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن محذوف ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ)

دور سحر، ای ساقی جان! بیر قدح می سون بیزه،
گؤزلرین چون‌کیم یئدیردی، سحر ائدیب، افیون بیزه.
واله و بی‌عقل و سرخوش، مست و حیران اؤلموشوز،
گؤرۆنه‌لی شۏل گؤزۆ نرگس، یۆزۆ گۆلگۆن بیزه.
رُخلارین شۏل جام جم گیتی نمادیر کیم یقین،
روشن اول یۆزدن گؤرۆنۆر خالقِ بیچون بیزه.
پُر ائدیب پیمانه‌یی، ساقی، الیمه سون مدام،
نوش ائده‌لیم، کیم بیلیر، نئده بو چرخ دون بیزه.
۵ اول صفا جامین پیاپی نوش ائده‌لیم، ای حکیم!
چۆن‌کی اؤل پیر مغاندان اؤلدو بو قانون بیزه.
شۏل لب یاقوتونو قوت ائتمه‌گی‌چین جانینا،
دم به دم یئدیردیگی قاندیر دل پرخون بیزه.
ای **حبیبی**، عقلی قۏی، توت جام عشقی هر نفس،
شؤیله لایَعقَل اؤلی گؤر کیم گۆله **مجنون** بیزه.

ـ ۳۱ ـ

مفاعیلن مفاعیلن فعولن (بحر هزج مسدّس محذوف .ـــ/ .ـــ/ .ــ)

گؤره‌لدن زُلفِ عنبر بارېن، ای دوست!
پریشان‌دېر بو دلْ‌افگارېن، ای دوست!
یاشاردېقجا لب لعلینده خطّین،
قېزارېر آتش رخسارېن، ای دوست!
نه شیرین آب و رنگ و خال و خط‌دیر،
شو زیبا صورت پرگارېن، ای دوست!
بو گۆن ماهیتی سنسن حقیقت،
بو هفت و پنج و نُه له چارېن، ای دوست!
۵ عجب آفت دۆرۆر جان جهانه،
او چشم جادوی عیّارېن، ای دوست!
نه روشن شمس دین و مهر جانسان،
که، توتدو عالمی انوارېن، ای دوست!
اؤلوبدور غرق انوار تجلّی،
حبیبی گؤره‌لی دیدارېن، ای دوست!
یۆزۆن **ماه**ـېن گؤرن **مهر**ینه باخماز،
او چرخ اطلسِ دوّارېن، ای دوست!

ـ ۳۲ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن محذوف ـ . ـ ـ/ ـ . ـ ـ/ ـ . ـ ـ/ ـ . ـ)

مانا مهری ائرمه‌دی سن مه لقانېن، نئیله‌ییم،
آخری اؤلمادی بو جورو جفانېن، نئیله‌ییم.
بیر تۆکنمز قاره سئودادېر باشېما ساچلارېن،
ای جهانېن فتنه‌سی، اوجوندان آنېن نئیله‌ییم.
تیز ائده‌لدن منه خنجر مرد کافر گؤزلرین،
راحتی قېلمادې، گئتدی جسم و جانېن، نئیله‌ییم.
نه قده‌ر فکر دقیق ائده‌ر اؤلورسام بئلینی،
غایتینه عقل ایرمز اول میانېن، نئیله‌ییم.
۵ خط و خالېن نقشی دلدن گؤز یاشیله گئتمه‌دی،
یازېسبدېر باشېما، چۆن‌کیم خدانېن، نئیله‌ییم.
بیر نفس چۆن سندن آیرې اؤلدو جانېم، ای صنم!
وارلېغېن جان و جهانېن، کُنْ فَکَان ـېن، نئیله‌ییم.
سؤردو جان روحُ‌الْقُدُس دان شؤل دهانېن سرّینی،
«بیلمزم من سرّینی»، دئر، «غیبدانېن»، نئیله‌ییم!
اؤلمادې بو پیره هرگز خوانِ وصلیندن نصیب،
سن سعادتلی جوانمردِ جوانین، نئیله‌ییم.
عارضېن دؤرۆنده شؤل گۆل جلوه ائده‌ر کندینی،

گؤر اوتانماز یؤزؤنؤ اؤل بی‌حیانی، نئیله‌ییم.

۱۰ جان گؤزؤن، **مرّیخ** غمزه‌ن سیفی چؤن عنبر اؤلور،

تیرِ **زهره**، **ماه** و **مهر** آسمانی، نئیله‌ییم.

چون **سهیل**ـی لبلرین بیر بوسه وئرمز جانیما،

گؤنده مین گز اؤپدؤگؤنؤ فرقت اؤنون، نئیله‌ییم.

لعل و یاقوتی روانیمدان روان ائتمز سانا،

ای **حبیبی**، ساقی نامهربانی، نئیله‌ییم.

اؤل هوا و بو هوس کیم لبلری ائت جام[تک]،

هئچ ائدیب یئله وئریر زُلفؤن او جانی، نئیله‌ییم.

ـ ۳۳ ـ

مفاعیلن مفاعیلن فعولن (بحر هزج مسدّس محذوف. ـ ـ ـ/ . ـ ـ ـ/ . ـ ـ)

تاپېن کیم، جانلارېن جانانه‌سیدیر،
بو عاشق جان آنېن جانانه‌سیدیر؟
یۆزۆ بیر شمعِ جاندېر، عالم‌افروز،
کیم آنېن **مهر** و **مه** پروانه‌سیدیر.
رُخون نعتینده خالېن بایداغې‌نېن،
قامو شاه جهان فرزانه‌سیدیر.
بو جمله زُلف و جانېن زُلف و خالېن،
بیریسی دام و، بیری دانه‌سیدور.
۵ ساچېن مشّاطه‌سې‌نېن دیل اۏلوبدور،
نئجه گئتسین کی، هر دم شانه‌سیدور.
قاشېن محرابی جان ایکن، عجب بو،
کیم اهل شرکین اۏل میخانه‌سیدیر.
ساچې زنجیری‌نین هر دم **حبیبی**،
بو عقل و جان و دل دیوانه‌سیدیر.
زُلال لعلین اۆچۆن اۏلمایان خاک،
هوان اۏدونا هر دم یانه‌سیدور.

ـ ۳۴ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مسدّس محذوف ـ . ـ ـ/ ـ . ـ ـ/ ـ . ـ ـ/ ـ . ـ)

دور اورو، ای ساقی مهروا! بیزه،
سون بری بیر قاچ قدح وینو بیزه.
لبلریندیر گرچه کیم، تریاک جان،
افعی زُلفۆن ایچیرۆر آغو بیزه.
گۆن یۆزۆندن شاد و خنداندیر کؤنۆل،
ساچلارین ابری سالار قایغو بیزه.
عین آشوب جهاندیر گؤزلرین،
آفتِ جان اۏلدو اول جادو بیزه.
۵ روضه‌ی حسن جمالین گؤره‌لی،
حاصل اۏلدو جنّت و مینو بیزه.
گرچی کیم سهم سعادتدیر قاشین،
اۏخ ائده‌ر تیز اول کمانْابرو بیزه.
دُر دیشینله لعل نابین ذوقونو،
وئرمز، ای جان! لاله و لؤلؤ بیزه.
آب حیوان چشمه‌سیندن دادلیدیر،
وئرسه لعلین چون بیر ایچیم سو بیزه.
رهزن جاندیر، **حبیبی**، خاک دوست،
وه کی ائده‌ر اول دل سیه هندو بیزه.

ـ ۳۵ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مسدّس محذوف ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ)

هر کیمه همراه، **فضل‌الله** اۏلا،
آنا **فضل** فیض اۏل الله اۏلا.

هر نه کیم ائده‌ر کیشی، ای یۏل اری،
اول گره‌ک کیم، **حسبتاً** لله اۏلا.

عشقِ معشوقه قول اۏلان صدق ایله،
دنیا و عقبا ایچینده شاه اۏلا.

عاشقین ایشی گره‌ک شام و سحر،
ورد حسرت گؤز یاشیله آه اۏلا.

۵ بو اُفُقدن هر ستاره کیم دۏغار،
مهر عالم جان گؤیۆنده ماه اۏلا.

نور ایله روشن اۏلا بو کاینات،
اول سعادت نجمی شمس‌الله اۏلا.

وجه آدمدیر صِراطٌ مُستقیم،
آنا دۏغرو گئتمه‌ین بی‌راه اۏلا.

ائتمه‌ین سجده ملک اوش آدمه،
دیو ملعون، عاصیِ گمراه اۏلا.

اۏلدورور سلطان ایکی عالمده بس،
چون **حبیبی** هر کیم، **عبدالله** اۏلا.

ـ ۳۶ ـ

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن (بحر هزج مثمّن سالم . ــــ/ . ــــ/. ــــ/ . ــــ)

نگارا! زُلف شبرنگین کی، ایامین سیاه ائیلر،
منیم اؤل عُمرۆمۆ باده وئریب، هر دم تباه ائیلر.
سن اؤل انسانِ کاملسن، الا، ای صورت رحمان!
که، دایم حُسنۆنه سجده **سروش** و **مهر** و **ماه** ائیلر.
امین اؤلان حوادثدن، دو عالمده، او عاشق‌دیر،
که، سن معشوق غیبی‌نین ائشیگین اؤل پناه ائیلر.
سعادتلی آیاغې‌نېن توزو هر باشا کیم قوْنسا،
الینی ایردیریر عرشه، آدېن صاحب کلاه ائیلر.
بو خاکی جسمیمی مهرین اؤدونون یئلی یاخدېقجا،
گؤزۆم سیلاب اؤلور اؤل دم، هم آهېم کوهی کاه ائیلر.
قامو شاهمات اؤلور شاها فرس فیلیله فرزین سور،
قاچان کیم بایداقِ خالېن رُخون نعتینده شاه ائیلر.
معنبر زُلفۆنه مشک **ختا** اؤیگنمک ائتدیکجه،
یانار فکر خطاسې‌نېن اؤدونا چون گناه ائیلر.
آ **شمس الدینِ** جانْ‌پرور، تیتیرەر گؤی، قامو اختر،
حبیبی عشقین اؤدوندان که‌ اؤ دم درد ایله آه ائیلر.

ـ ۳۷ ـ

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلْ (بحرهزج مسدّس مقصور . ـ ـ ـ/ . ـ ـ ـ/ . ـ ـ .)

شو کافر چشمی گؤردۆم استفاده،
علومی آندان ائتدیم استفاده.
که‌آنا بنزر دخی بیر بت بولونماز،
ختا و **چین** و **رومی** **استواده.**
شو کجباز زُلف آلدې ایکی روح مفت،
دخی سۆرمزدن اوّل خالی پیاده.
سن، ای ساقی! الیمه سون، سحر دور،
سبو، ساغر، پیاله، جام باده.
۵ دۆز، ای مطرب! رباب و چنگینی راست،
عراق و اصفهان ایله نواده.
گل، ای صوفی، ایکی کَوْنین صفاسېن،
دیلرسن، ایسته، بول جامِ صفاده.
آنېن چۆن حرمتی معلوم اۏلوندو،
کتابِ **عیسی**، **موسی**، **مصطفاده.**
دۏلاشدی جان سر زُلفۏنه یارېن،
او مشکل عقده‌یی ایستر گشاده.

بو کؤنلۆم دردینی سؤردوم طبیبه،
«لبیدیر،» دئر، «دوا دارُالشّفاده.»

۱۰ **حبیبی**، گر دیلرسن عمر باقی،
اؤزۆنۆ فانی ائت دارالْفَناده.

ـ ۳۸ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن محذوف ـ . ـ ـ/ ـ . ـ ـ/ ـ . ـ ـ/ ـ . ـ)

کایناتېن وارلېغېندان منه سن ساقی یئتر،
قبله‌ی محرابی، جانا، قاشېنېن طاقی یئتر.
نار هجرانېن دُخانې ظلمتینی سۆرمگه،
شمس جان، زهره جبین، ماهېن یۆزۆ تاقی یئتر.
جان مسکین ماری زُلفی آغولارسا، غم دگیل،
ذرّه‌جه شیرین لبی‌نین چۆن‌کی تریاقی یئتر.
گرچه یاران مست اؤلوب، نوش ائیله‌مزلر کاسه‌ای،
بیزه **فضل**ـین دولتینده جرعه‌ی باقی یئتر.
شمس دینین صحبتینده بیزه، ای یار ظریف!
نقل و شمع و سبزه، آب و ساز ایله ساقی یئتر.
بیز بو بی‌پا و سر و افتاده دلْریشین مدام،
توتماغا الینده جامی ساعد و ساقی یئتر.
دُرد و صافی نه سونارسا ساقیِ جان، نوش قیل،
دینمه‌سین کیم، ای **حبیبی**، مست دۆرۆر ساقی، یئتر.

ـ ۳۹ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن محذوف ـ . ـ ـ/ ـ . ـ ـ/ ـ . ـ ـ/ ـ . ـ)

اول زامان کیم مست قیلدي چشم مخمورون منی!
خاک پاکه اۏل دم ائتدیم، من فدا جان و تنی.
عقلیم و فکریم داغیلدي، بیر یئره جمع اۏلمادی،
بو پریشان کۆنلۆمۆن اۏلالی زُلفۆن مسکنی.
بو جهان و جان دماغین تازه و خوشبو ائدەر،
دَپره‌ده باد صبا چۆن‌کیم شو زُلفِ مشکینی.
ای شهنشاهِ جهان، وی پادشاهِ انس و جان!
گۆر بو بی‌پا سرفتاده قاندا قالمیش مسکنی؟
۵ سن منی بیر دمده مین گز اۏلدۆرۆرسن جور ایله،
بیر نفس من شکر و حمددن غیری آنمازام سنی.
ییغماگیل غم لشکریله، بالله، ای سلطان جان!
گۆره‌لی جان کعبه‌سینده چۆن او وَجه أحسنی.
بو **حبیبی** صورت رحمانه ائدەر سجده‌سین،
بو ویران دل کیم اۏلوبدور، گنج عشقین مخزنی.

- ۴۰ -

مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن (بحر رجز مثمّن سالم ــ ــ . ــ/ ــ ــ . ــ/ ــ ــ . ــ/ ــ ــ . ــ)

ایردی قولاغېما سحر چون های و هوی میکده،
برخاستم، کردم سفر من نیز سوی میکده.
رفتم در آن میخانه را، دیدم بسی دیوانه را،
هر دم پیاپی می‌کشد، از خُم سبوی میکده.
بیر دم تفرّج ائیله‌دیم، چون اول مقام عالیی،
درحال مست ائتمیش منی گؤردۆم کی، بوی میکده.
پیر مغانېن یۆزۆنه توش اۇلدو اۇل دم گؤزلریم،
دئدیم: «ندیر راه نجات، ای آبروی میکده؟»
۵ قېلدې نظر چۆن حالیمه، بیر دۇلو سوندو الیمه،
دئدی تبسّم ائده‌رک: «کُنجِ کدوی میکده!»
اۇل جامی چون نوش ائیله‌دیم، بو عقلی سرخوش ائیله‌دیم،
گؤرۆب تعجّب ائیله‌دی جملهٔ اهل کوی میکده.
سن منطقین درسین منه سؤیله‌مه، ای مفتی! دخی،
هر مشکلی تحقیق ائده‌ر، چون گفت‌وگوی میکده.
شۇل کعبه‌یی تزویر ایله، ای آرزو ائدن کیشی،
اۇلماق دیلرسن جان امین، ائت آرزوی میکده.
دهٔ روح قدسی بۆلبۆله، تا کهٔ ائده هردم غلغله،

خاموش ائتمکدیر مدام، گؤردۆن کی، خویِ میکده.

۱۰ ائتگیل طهارت، ای فقیه! غسل ائیله‌گیل پاک و لطیف،

خوش بو روان صوفی دۆرۆر چۆن‌که آب جوی میکده.

طبل و الم میخانه‌یه چک، گل سحر دور شاهوار،

گؤردۆم کی، چون ائیلر خروش سُرنایِ نای میکده.

مندن ائشیت دوٗغرو خبر، ائدم سنه سؤز مختصر،

سن، ای **حبیبی**، دور سحر، ائت جستجوی میکده.

ـ ۴۱ ـ

مفاعیلن مفاعیلن فعولن (هزج مسدّس محذوف . ـ ـ ـ/ . ـ ـ ـ/ . ـ ـ)

قامو جوری کی، جانا، جانه ائتدین،
قاموسون خوب کی مردانه ائتدین.
گؤزۆن قان آغلادیغې، ای پری‌رو!
کی، هردم ظلمۆنۆ انسانه ائتدین.
الینه تیغ وئردین ایکی مستین،
بو رسم و عادتی تۆرکانه ائتدین.
شو مست ائتدیکلرین محراب ایچینده،
گؤرن دئر: «مسجدی میخانه ائتدین.»
۵ شو جان دِیرینده یاخدیغین ایکی شمعی،
جهانی یکسر آتشخانه ائتدین.
او زنجیری ساچینا شانه اوردون،
تؤکه‌لی عاقلی دیوانه ائتدین.
جمالین شمعینه یانماغا هر دم،
قامو جان مُرغونو پروانه ائتدین.
یۆزۆن نعتینده خالین بایداغینې،
سۆره‌لدن شاهلارې فرزانه ائتدین.
ساچېنین بیر قیلین، ای مصحف جان!

هزاران قصّه و افسانه ائتدین.

۱۰ کؤنۆل مُرغون گرفتار ائتمگیچۆن،

شو زُلفۆ خالِ دام و دانه ائتدین.

حبیبی، قولاغېنا سؤیله یارېن،

سؤزۆنۆ چۆنکۆ سن دُردانه ائتدین.

ـ ۴۲ ـ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (بحر رمل مثمّن محذوف ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ ـ/ ـ. ـ)

بالله، ای سرو روان! دورگیل سحر، گۆلشن دگیل،
گۆن یۆزۆن شمعی اؤنۆنده تا گۆله گۆلشنده گۆل.
جمله عالم گۆلشن اۏلسا، گۆلسه هر دم یۆزۆمه،
چۆن گۆلر یۆزۆن منه گَلمییه، اۏل گۆلشن دگیل.
روضه‌ی حُسن و جمالېن عرض ائده‌لدن، ای صنم!
گۆلدۆ باغ و لاله، نسرین، سوسن و گۆلشنده گۆل.
بیتیره‌لدن گۆل‌ستانی، باغبانِ کاینات،
بیتمه‌دی بیر گۆل یۆزۆن مثلی دخی گۆلشن دگیل.
لاله، یۆزۆن حسرتیندن اۏدا یاخار ایچینی،
غنچه، لعلین غیرتیندن سو اۏلار گۆل شن دگیل
سُنبلۆن وصفین صبادن ائشیدۆبدۆرۆر مگر،
آنېن اۏچۆن یئله وئریر خرمنین گۆلشنده گۆل.
بو **حبیبی** ایریشلدن نوباهارِ وصلینه،
عالم آنا جنّت اۏلدو، یالنېز گۆلشن دگیل.

۳. ترکیب‌بند

۱ دۆن گؤردۆم اول نگار طربناک و ارجمند،
کافور الیله دسته‌له‌میش عنبرین کمند.
باخدېم شکنج طرّه‌سینه زار و مستمند،
بیر شخص ناتوان اؤتورور گردنینده بند.
«ـ کیمدیر بو مسکین، اول نه رسندیر؟» ـ دئدیم، دئدی:
«ـ زُلفۆم کمندی توتساغی جانېندېرېر سنین!»

چکمیش جماله فرّ و دم و عزّ و جاهېنې،
عنبرله دؤلدوروب، باشا اگمیش کلاهېنې.
ابرین یۆزۆندن آلدې و عرض ائتدی ماهېنې،
گؤردوم یۆزۆنده دانه‌ی خال سیاهېنې.
«ـ شول مشک لاله اۆزره ندندیر؟» ـ دئدیم، دئدی:
«ـ جانېندا عکس داغ نهانېندېرېر سنین.»

۲ لعل و گُهر دیشییله یاپېشمېش دؤداغېنا،
مشک ختن هوسدن اؤلاشمېش یاناغېنا.
دُرِّ **نجف** هوادن آسیلمیش قولاغېنا،
چؤخ دانه دانه نسنه تؤکۆلمۆش آیاغېنا.
«ـ هی هی، بو نه عقیق‌یمندیر؟» ـ دئدیم، دئدی:

«ــ گؤزدن آخان جگرده کی قانېندېرېر سنین.»

۳ گشت ایله چېخدې گۆلشنه اؤل سرو گۆل‌عذار،
الوانِ میوه دامنینه تؤکدۆ شاخسار.
من گؤردۆم آندا پسته و بادام و سیب و نار،
بیر مرغ اؤخوردو عارضِ باغیندا زار ــ زار.
«ــ اؤل مرغ نه مرغ، بو نه چمندیر؟» ــ دئدیم، دئدی:
«ــ باغ چمنده مرغ روانېندېرېر سنین.»

۴ گؤز گؤردۆگۆنجه کؤنلۆم اؤلور حُسن مایلی،
ائیلر دلی بو شیوه ایله نئچه عاقلی.
سحر ائیله‌میش یۆزۆنده یئنه چاه بابلی،
بند ائتمیش آندا بیر نئچه صاحبنظر دلی.
«ــ چین سؤیله، بو نه چاه زغندیر؟» ــ دئدیم، دئدی:
«ــ ای چوْخ خطالې، کندی مکانېندېرېر سنین.»

۵ یاشېم یۆرۆدۆ سو کیمی اول سرو سویینه،
گؤز باخا قالدې زُلف و خط و روی و موینه.
پیرانه‌سر کؤنۆل آخېب اول قد جوینه،
آلداندې طفل‌تک دل آنېن رنگ روینه،
«ــ بو نه خجسته سرو سمندیر؟» ــ دئدیم، دئدی:

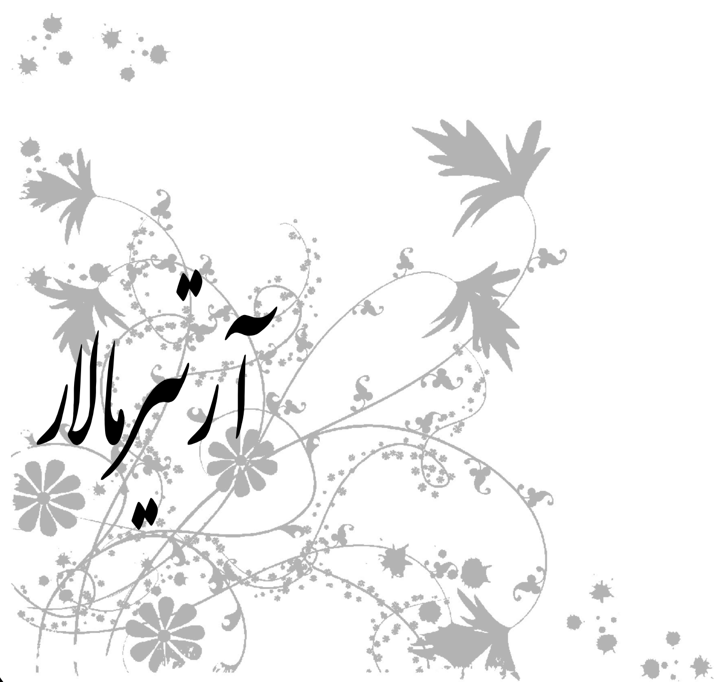
«ـ بخت سعید و عمر جوانێندێرێر سنین.»

۶ نرگس اوْیاندی، بو چمن [ایچره‌ز] جامهْ‌خواب،
گوٚل چێخدێ، پیرهن یاخاسێندان آچێب نقاب.
تب دوٚشدوٚ جانه، جمله‌ی آفاقی توتدو تاب،
اول دم کی، دوْغدو قبله‌ی مشرقدن آفتاب،
«ـ بیر ذره گؤردوٚم آندا، دهندیر!» ـ دئدیم، دئدی:
«ـ بو سؤز یقین، **حبیبی**، گوٚمانێندێرێر سنین!»

۴. قوشابیت

صفا هنگامېدېر، عشرت دمیدیر، ای گۉلِ رعنا،
آچېل باغِ لطافتده گۉرۉنسۉن پرچمین، جانا!
منوّر ائیله‌سین رویون دل عشّاق غمخواری،
دل ناشادی شاد ائیله، بودور خاصیّت معنا.

ئۈچۈنجى بۆلۈم:

۱. تۆرکجه لغت معنی

بو لغت معنی بۆلۆمۆنده، دیوانچادا گئدن فعللرین صیغه‌لرینی مصدره تبـدیل و معنا ائتدیک. مـثلاً: **ایـرم** (= یئتیـشم) صـیغه‌سـینی **ایرمـک** شـکلینده معنـا ائله‌دیک. بعضی عربجه و فارسجا کلمه‌لری‌ده بو سیاهه‌یه آرتېردېق.

ائشیک eşik [اِ.] آستانه، درگاه.

اؤیگونمک öyünmək [مصـ] فخـر ائتمـک، گۆره‌نمک.

اؤیگنمک öygənmək [مصـ] عصبانی اؤلماق.

ار ər [اِ.] کیشی، ایگید، عارف.

آغو ağu [اِ.] زهر، سم.

اوجونـــــدان ucundan [اد.] الینـــــدن، خاطریندن، سببیندن.

اوش uş [شبـ جمـ] بو، او.

اوشانماق uşanmaq [مصـ] دۆشمک.

اوشانماق uşanmaq [مصـ] دۆشمک.

اۆرۆ ürü [فـ] یۆرۆ، یۆل گئت. اۆرۆمـک (= یۆرۆمک) مصدریندن.

آیـــاق ayaq [اِ.] پیالـــه، قـــدح، شـــراب پیاله‌سی.

آیدېر aydır [فـ] دئییر. آیمـاق aymaq (= دئمک) مصدریندن.

ایرگیرمـــک irgirmək [مـصـ] آرتېرمـــاق، اضافه ائتمک، تبدیل ائتمک و دگیشمک.

ایرمـــــک irmək [مـــصـ] یئتیـــــشمک، اولاشماق، چاتماق.

آیروق ayruq [اِ.، صـ] آیری، باشقا، اؤزگه، غیری.

ایریشمک irişmək [مصـ] یئتیشمک.

ایسی issi [اِ.] صاحبی، مالکی.

ایشته iştə [اد.] بودور.

اؤلالـــدان olaldan [قـــ فـــ] اؤلمـــاق مصدری‌نین قیـدی فعلـی‌دیـر. معناسـی: اؤلان زماندان.

باخا قالماق baxa qalmaq [مصـ مر.] مـات قالماق، حیران اؤلماق.

بایداق baydaq [اِ.] بایراق، پرچم، علم.

بولمـــاق bulmaq [مـصـ] تاپمـــاق، الـــه گتیرمک.

تاپینمــــاق tapınmaq [مــصـ] ســـتایش ائتمک.

توتساق tutsaq [إ. صـ] دوستاق، محبوس، زندانی.

چؤزمــک çözmək [مـصـ] حـل ائتمـک، آچماق.

چاپیق çapıq [صـ] یارارلی.

دپـره‌تمـک dəprətmək [مـصـ] ترپتمـک، تکان وئرمک.

دماغ dimağ [إ. عـر.] بئیین، مغـز، عقـل و هوش.

سنجیله‌یین sənciləyin [اد.] سنین کیمی، سنین تکی.

سنلیک sənlik [إمصـ] تکبّر، اؤزؤن بگنمه.

سونماق sunmaq [مصـ] هدیه ائتمک.

سیغینج sığınc [إ.] پناهگاه، ملجأ.

شؤل şol [ضـ] او.

قامو qamu [قـ] هامی، همه.

قایغو qayğu [إ. مصـ] مراقبت، محبّت.

قباچه qəbaçə [إ.] کیچیک قبا، نیم‌تنه.

قوتلو qutlu [صـ] خوشـبخت، سـعادتمند، مبارک.

قؤدوم qodum [فـ] قؤمـاق (= قؤیمـاق) مصدریندن.

کندی kəndi [ضـ] اؤزؤ. اؤچؤنجؤ شخص ضمیریدیر.

گئرچک gərçək [صـ] حقیقی.

گؤیمک göymək [مصـ] سوختن.

گز gəz [قـ] دفعه، کره.

منلیــــک mənlik [إ.، مــصـ] شخـــصیّت، اؤزلؤک.

وار var [فــ] گئـــت، یئــری. وارمــاق (= گئتمک) مصدریندن امر فورماسی.

وینو vinu [إ.] شراب، چاخیر، می.

یئنگین yengin [صـ] رسیده.

یاپمــاق yapmaq [مـصـ] دؤزلتمــک، بنــا ائتمک.

یازی yazı [إ.] سرنوشت، تقدیر.

۲. فارسجا و عربجه لغت معنی

ادوار [عر. إ. جِ دَور] مقام‌ها.
اسفل [عر. صـ] [۱.] پـایین‌تـرین، زیرتـرین [۲.] پایین، زیرین.
اسماء حسنی [عر. تر. وصـ] صفت‌هایی که به خداوند تعلّق دارد، مانند: بصیر، حکیم، سمیع و ...
اصحّ [عر. صـ] صحیح‌تر، صحیح‌ترین.
اصـــفهان [معـر. از فـا.: اسـپهان] یکـــی از دستگاه‌های موسیقی ایرانی.
اعلا [عر. صـ] برتر، بهتر، برگزیده.
اعما [عر. صـ] نابینا.
افیون [معر. از یو.] تریاک، هر نـوع مـاده‌ی مخدّر.
امتزاج [عر. مصـ] آمیخته شدن یـا ترکیـب چند چیز با هم.
پـرده [فـا. إ.] فواصـل دسـته‌ی سـازهای خانواده‌ی تنبور که با رشته‌هایی از نخ، زه و مانند آن‌ها بر دسته‌ی سازهای زهی به فاصله‌های معیّن بسته می‌شـود؛ دسـتان؛ گوشه.
تصنیف ادوار [عر. تر. اضـ] ترکیب و ترتیـب نواهای موسیقی، آهنگسازی.
تفأل [عر. مصـ] فال نیک گرفتن.
چنگ [فـا. إ.] ساز رشته‌ایِ بسیار قدیمی که نوع ابتدایی آن به شکل میله‌ی خمیـده و مقعر بوده که بـر آن، رشـته‌هـایی تعبیـه می‌شده است.
حجاز [عر. إ.] گوشه‌ای در دستگاه شـور؛ از الحان قدیم ایرانی.
خرابات [عـر. إ.] در ادبیات عرفـانی، جـایی خیـالی، نمـادِ حقیقـت‌طلبـی و راسـتی و ضدیّت با ریاورزی، و به تعبیـر صـوفیان، مقام اتّصال به ذات حق.
خط توقیع [عر. تر. اضـ] قـسمی از خطـوط نوشتنی عرب که آن را طغرا یا خط طغرا نیز گویند. نوعی از خط پیچیده‌ی حروف که بر آن خط، به فرمان پادشاهان القـاب نویسند.
خیرالمآب [عر. تر. اضـ] بهترین بازگشت.
دُخان [عر. إ.] دود.
دُرّ خوشـاب [عـر. + فـا.، تـر. وصـ] مرواریـد خوش آب و رنگ؛ درّ صـاف و شـفّاف و آبدار.

دف [عر. إ.] ساز کوبه‌ای با چنبر چوبیِ بزرگ که بر یک دهانه‌ی آن، پوست کشیده شده و بر چنبر آن، حلقه‌هایی متعدّد آویزان است و با انگشتان دست نواخته می‌شود.

دنگ [فا. صـ] گیج؛ سرگشته؛ پریشان.

راست [فا. إ.] [۱.]در ردیف‌های آوازی، گوشه‌ای در دستگاه راست‌پنجگاه؛ [۲.] از الحان قدیم ایرانی.

رطب [عر. صـ] تر؛ خیس؛ آبدار.

رطل گران [عر. + فا. تر. وصـ] شراب اثرگذار، گیرا و مستی‌آور.

رقعه [عر. إ.] نامه.

رقوم [عر. إ. جـِ رقم] رقم‌ها.

رهبان [عر. إ.] زاهد گوشه‌نشین و تارک دنیا.

روح‌القدس [عر. إ.] [۱.] روان پاک؛ [۲.] در ادبیات عرفانی، نفَس و القای خداوندی؛ [۳.] جبرئیل.

زجاج [عر. إ.] [۱.] شیشه؛ [۲.] چراغ از جنس شیشه؛ قندیل.

زنگوله [فا. إ.] [۱.] یکی از شش آواز موسیقی قدیم؛ [۲.] گوشه‌ای در دستگاه‌های ماهور، راست‌پنجگاه، سه‌گاه، چهارگاه، و نوا و آواز بیات تُرک از ملحقات دستگاه شور.

ساختن [فا. مصـ مـ، بمـ: ساز] تنظیم کردن، نواختن، زدن.

سبع‌المثانی [عر. إ.] نامی که به سوره‌ی حمد داده‌اند.

سرّ اسماء [عر. تر. اضـ] رازهای نهفته در اسماء که مخصوص خداوند است.

سرخوش [فا. صـ] خوشحال؛ مست؛ شادمان.

سُرنا [فا. إ.] ساز بادیِ چوبیِ مخروطی شکل از خانواده‌ی نی در اندازه‌های ۳۰ تا ۶۰ سانتی‌متر و اَشکال مختلف با ۶ تا ۷ سوراخ.

سویدا [عر. إ.] نقطه‌ای سیاه که بر دل است.

سیما [عر. إ.] نشان؛ علامت و نشانی که بدان خیر و شر شناخته شود.

سیه‌کاسه [فا. صـ مر.] کنایه از مردم بخیل و رذل.

ششتا [فا. إ.] نوعی ساز زهی شبیه به عود؛ شش تار.

شطارت [عر. إمصـ] بی‌باکی؛ چالاکی؛ رندی.

صفاهان [از معر. إ.] اصفهان.

طه [عر. إ.] [۱.] بیستمین سوره از قرآن کریم که ۱۳۵ آیه دارد. [۲.] از فواتح سوره‌هاست که در آغاز سوره‌ی بیست قرآن کریم آمده است.

عــراق [عـر.: عِـراق، معـر. از فـا.: اراک] [۱.] گوشه‌ای در دستگاه ماهور، راست‌پنجگاه، نوا و آواز افشاری از ملحقات دستگاه شور. [۲.] از الحان قدیم ایرانی.

عرش‌العظیم [عر. تر. وصـ] تخت و سریر بزرگ.

عــشّاق [عر. إ.] [۱.] گوشه‌ای در دستگاه همایون، آواز بیات اصفهان، از ملحقات دستگاه‌های همایون، راست‌پنجگاه و دستگاه نوا؛ [۲.] از الحان قدیم ایرانی.

علم لدُنّی [عر. تر. اضـ] علم که بنده را افتد بی‌واسطه‌ای و تنها به الهام خدای تعالی باشد.

عود [عر. إ.] بربط.

عــــین‌الیقــــین [عـر. إ.] یکــی از مراحــل سه‌گانه‌ی سلوک پس از علم‌الیقین که در آن حقایق بر سالک چنان آشکار است که گویی می‌بینند. (برگرفته از آیه‌ی ۷ سوره‌ی التکاثر)

غالیه [عر. إ.] ماده‌ای خوشبو و سیاه‌رگ، مرکّب از مشک، عنبر، بان و چند ماده‌ی خوشبو دیگر.

غبغب [عر. إ.] برجستگی زیر چانه یا گلوی انسان و بعضی حیوانات.

فتّان [عر. صـ] [۱.] بسیار زیبا و دل‌فریب؛ [۲.] فتنه‌انگیز؛ آشوبگر.

قاب قوسین [عر. تر. اضـ] مقدار فاصله‌ی دو سوی کمان (بخشی از آیه‌ی ۹ سوره‌ی النجم)

قانون [معر. از یو. إ.] قواعد کلی در علوم انسانی مانند فلسفه، معارف دینی، ادبیات و مانند آن‌ها.

کدو [فا. إ.] کوزه‌ی شراب؛ صراحی.

لایعقل [عر. صـ] نادان؛ بی‌خرد؛ بی‌عقل.

لم یزل [عر. صـ] بدون زوال؛ جاودان.

مجّان [عر. صـ] مجانی.

مخیّر [عر. صـ] انتخاب شده؛ برگزیده شده.

مرغول [فا. إ.] آواز؛ نغمه.

مرقّع [عر. إ.] [۱.] جامه‌ای که درویشان از قطعات گوناگون می‌دوزند و بر تن می‌کنند؛ خرقه؛ [۲.] جامه‌ی ژنده؛ جامه‌ی وصله‌دار.

مستور [عر. صـ] [۱.] پنهان؛ پوشیده؛ [۲.] دارای پوشش و حجاب.

مسطور [عر. صـ] نوشته شده؛ نوشته.
مسمّا [عر. صـ] نامیده شده؛ موسوم؛ دارنده‌ی اسم.
مصباح زجاج [عر. تر. وصـ] چراغی که در میان شیشه‌ای قرار گرفته است.(برگرفته از آیه‌ی ۳۵ سوره‌ی النور)
مصحف [عر. إ.] متن مکتوب قرآن؛ کتاب آسمانی.
معاون [عر. صـ، إ.] [۱.] همدست؛ شریک؛ [۲.] یاری‌کننده؛ کمک‌کننده.
مفتی [عر. صـ، إ.] آن‌که فتوا می‌دهد؛ فتوادهنده.
مُل [فا. إ.] شراب، می.
ملح أجاج [عر. تر. وصـ] نمک بسیار شور.
منشور [إ. عر.] حکم؛ فرمان، به ویژه فرمان حکومت و فرمان سرگشاده.
نوا [فا. إ.] [۱.] از دستگاه‌های هفت‌گانه‌ی موسیقی سنتی ایران؛ [۲.] صدای موسیقایی؛ نغمه؛ [۳.] از الحان قدیم ایرانی.
نی [فا. إ.] ساز بادی در مناطق مختلف ایران و از جنس‌های مختلف، از جمله: نی، چوب، برنج، و ... که دارای چهار تا شش سوراخ در جلو و یک سوراخ در پشت است.
هزاردستان [عر. إ. مر.] بلبل.
هیئت [عر. إ.] علمی که درباره‌ی ستارگان ثابت و سیاره بحث می‌کند
هیولی (هیولا) [معر. از یو.] مادّه‌ی اولیه‌ی عالم که پذیرای صورت‌ها و اشکال مختلف است.
یابس [عر. صـ] خشک.

۳. آیه‌لر و عربجه عباره‌لر

۴. اؤزل آدلار

۵. موسیقی اصطلاحلاري

۷. کشف‌الأبیات

۸. حبیبی کتابلیغې

۱. آراسلې، حمید. **مختصر آذربایجان ادبیاتی تاریخی**، باکو: ۱۹۴۳.

۲. اغریدلی، حاجی کمال. **جامع‌النظائر**، بایزید، دولت کتابخاناسی، نسخه‌ی خطی شماره‌ی ۵۷۸۲.

۳. انوشه، حسن (ویراستار.) **دانشنامه‌ی ادب فارسی ـ ادب فارسی در قفقاز**، تهران، ۱۳۸۱.

۴. ایپکتن، خالوق. **دیوان ادبیاتی اسملر سؤزلۆگۆ**، آنکارا، ۱۹۸۸.

۵. تربیت، محمّدعلی. **دانشمندان آذربایجان**، تهران، ۱۳۱۴.

۶. چلبی، اولیا. **سیاحتنامه**، چاپ سنگی، ج.۱.

۷. چلبی، عاشیق. **مشاعرالشّعراء**.

۸. حکمت ارطیلان، اسماعیل. **آذربایجان ادبیاتی تاریخی**، باکو: ۱۹۲۸، ج.۱.

۹. ________ . **حبیبی**، "حیات" درگیسی، آنکارا، ۱۹۲۸، ج.۳.

۱۰. دهخدا، علی‌اکبر. **لغت‌نامه‌ی دهخدا**، تهران: مؤسسه‌ی انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.

۱۱. رشاد، فائق. **تاریخ ادبیات عثمانیه**، استانبول، ۱۹۱۳.

۱۲. ساسانی، چنگیزصادق اوْغلو. **حبیبی (دیانت وقفی اسلام انسیکلوپدیسی)**، ج. ۱۴.

۱۳. سام میرزا صفوی. **تحفه‌ی سامی**، چاپ سنگی، ۱۳۱۳.

۱۴. سامی، شمس‌الدین. **قاموس‌الأعلام**، اسلامبول، ۱۳۱۵، ج.۳.

۱۵. سلمان ممتاز. **سلطان‌الشّعراء حبیبی**، باکو: مجله‌ی "فقرا فیوضاتی"، ۱۹۲۱.

۱۶. الطهرانی، آقابزرگ. **الذریعه إلی تصانیف الشیعه**، القسم الأول من الجزء التاسع، تهران: الطبعة الأولی.

۱۷. عون‌اللهی، سیدآقا. **IIVX - IIIX عصرلرده تبریز شهری‌نین تاریخی**، باکو: ۱۹۸۲.

۱۸. قلی‌زاده، میرزا آقا. **آذربایجان ادبیاتی تاریخی**، باکو: ۱۹۶۰، ج.۱.

۱۹. قېنالي‌زاده. **تذکره**، ج.۱.

۲۰. کؤپرؤلؤزاده، محمّدفؤاد. **حبیبی**، دارالفنون ادبیات فن مجموعه‌سی، ۱۹۲۵، ج.۴/۱.

۲۱. لطیفی. **تذکرة‌الشّعراء**، درِ سعادت: مطبعه‌ی اقدام، ۱۳۱۴ هـ.

۲۲. محمّدزاده صدیق، حسین. **واقف گؤزه‌للیک و حقیقت شاعری**، ترجمه: محمّد داوریار، تهران: تکدرخت، ۱۳۸۹.

۲۳. مظفر، محمّد (صبا.) **روز روشن**، هوپال، ۱۹۲۷.

۲۴. نسیمی، سید عمادالدین. **دیوان اشعار ترکی**، تصحیح و تحشیه و مقدمه: دکتر ح. م. صدیق، تبریز: اختر، ۱۳۸۷.

مطلبی که پیش روی خواننده است توسط سایت «دوستداران دکتر ح. م. صدیق» در اختیار مسئول محترم سایت توروز قرار داده شده است. پیش از آغاز کتاب مقدمه‌ای در شناخت آثار، احوال، تحقیقات و اندیشه‌های دکتر حسین محمدزاده صدیق را قرار دادیم.
– سید احسان شکرخدا

پیشگفتار در بررسی زندگی و آثار دکتر صدیق[1]

چکیده

استاد دکتر حسین محمدزاده صدیق از بزرگان فاضل و استادان بنام و خستگی‌ناپذیر ایران در قرن معاصر است که در زمره‌ی اساتید دلسوز و محققان و نویسندگان پرکار و زحمتکش محسوب می‌شود. با توجه به تسلط و اشراف بالا و کامل ایشان در مباحث مختلف از جمله: ادبیات، زبان‌شناسی، فولکلور، روزنامه‌نگاری، ترجمه، شعر و... ایشان صاحب تألیفات بسیار، چه به صورت کتاب و چه مقاله در این زمینه هستند.

در این نوشتار، قصد بررسی همه‌ی جوانب زندگی این بزرگمرد استاد، ادیب و شاعر ایرانی نیست. بلکه سعی گردیده به طور موجز به

[1] در نوشتن این گفتار از مقاله‌ی آقای علی آزادمنش و خانم عاطفه درویشان به طور کامل استفاده کرده‌ایم و بعضی از جملات ایشان را عیناً در مقاله آورده‌ایم.

معرفی این شخصیت کم‌نظیر ادبی و علمی ایران اسلامی در قالب زندگی‌نامه، تحقیقات، تألیفات، مجموعه‌های اشعار، ترجمه‌ها و دیدگاه بعضی از اهل قلم درباره‌ی ایشان و هم‌چنین از میان مقالات تحقیقی استاد، به نقد و بررسی اجمالی سخنرانی‌هایشان در چند کنگره‌ی ادبی و علمی پرداخته شود.

در این مقاله که تحقیق نظری به شیوه‌ی تحلیل محتوا است، مطالب و اطلاعات از طریق منابع کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده است.

مقدمه

یاد کرد و معرفی بزرگان علم و ادب و کندوکاو در زوایای مختلف زندگی آنان و اشراف بر روح متعالی ایشان و مطالعه در آثاری که از خود به یادگار گذاشته‌اند، امروزه از اهمّ اموری است که باید به شایستگی انجام گیرد و آیینه‌وار پیش روی جوانان گذاشته شود، زیرا بیان و تبیین حیات علمی و فضایل شخصیت‌های برجسته‌ی اجتماع، شیوه‌های تبعیت از روش‌ها و منش‌های استادان بزرگوار را به دانشجو و جوانان ما می‌آموزد و البته که این رسالتی است شایان توجه و خدمتی است بس گرانقدر برای نسل‌های آینده که باید وارث و حافظ هویت‌های علمی و فرهنگ ملت خویش باشند.

اطلاع از احوال و آثار و تحولات، عظمت فرهنگ و مفاخر علمی و ادب ملت و ممکت ایران، ضرورت شناخت فرهیختگان را بر ما فرض می‌کند. اعاظم و اکابری که زندگی خود را وقف دانش و پژوهش کرده، در توسعه و تکمیل و تجلی شخصیت ملی و فرهنگی جامعه‌ی خویش، رسالتی بزرگ را ایفا نموده‌اند. یکی از نمونه‌های بارز این فرزانگان، دکتر حسین محمدزاده صدیق است که با سابقه‌ی درخشان خدمات فرهنگی خود در تاریخ و فرهنگ و ادب، مسندی ویژه دارد و دستمایه‌های قلمی وی اعمّ از نگارش و تألیف و ترجمه و شعر در قلمرو تاریخ ایران، ادبیات آذربایجان، شعر، تاریخ ادبیات و تصوّف ایران، نثر انتقادی و تصحیح متون نظم و نثر و... جایگاه مخصوص به خود را دارند. استاد دکتر حسین محمدزاده صدیق در زمره‌ی افرادی است که در نیم قرن فعالیت خود جز فرهنگ‌پروری کاری نکرده است. آثار و تألیفات ارزنده‌ی وی گواه این ادّعاست و جزء معتبرترین منابع و مراجع جویندگان و پژوهندگان است. وی از جمله شخصیت‌هایی است که با کارهای خود به فرهنگ مکتوب و رسمی این مرز و بوم، صادقانه و عاشقانه خدمت کرده است.

وی از معروفترین نویسندگانی است که تألیفات ایشان اعّم از تاریخ و ادبیات و شعر و ترجمه به ۳۵۰ کتاب و رساله می‌رسد و تعداد مقالاتشان

از هزار فقره افزون‌تر است. ایشان برخلاف بسیاری از دوستان و هم‌قلمان در گذشته که به دنبال امور سیاسی رفتند، تنها به ادب و فرهنگ و نویسندگی گراییدند و بعد از انقلاب شکوهمند اسلامی و به بار نشستن استقلال و آزادی‌های فرهنگی، سوار بر توسن علم و ادب، نیکنامی اندوختند. (محمد داوریار اردبیلی، ۱۳۸۹:۷)

استاد دکتر صدیق مردی چند چهره و شخصیت چند بعدی که فعالیت‌های علمی ایشان ابعاد گوناگون داشته که شگفت‌انگیز و بهت‌آمیز است. ایشان علامه‌ای به تمام معنی، با متانت علم و تدقیق عالمانه‌اش آثار ماندگاری تحویل جامعه‌ی علمی- ادبی کشور داده‌اند که در نوع خود بی‌بدیل است (محمد داوریار اردبیلی، ۱۳۸۹: ص۷). وی استادی لایق، محققی تیزبین، شاعری پراحساس و مبارز، مترجمی امین و دقیق، روزنامه‌نگاری مدیر و مدّبر، سخنرانی پرجذبه، منتقدی بی‌رحم و مهربان، نویسنده‌ای قهار و زبان‌شناسی راه‌گشا (محمدرضا کریمی، ۱۳۷۷: ص۱۷) هستند که درباره‌ی ابعاد مختلف این شخصیت در حد مقدورات سخن خواهیم گفت.

دکتر صدیق از شخصیت‌هایی است که با پشتکار خود به درجات عالی علم رسیده است. بارها در رژیم سابق زورورزان مانع تحصیلات رسمی وی شده‌اند، اما او در کنار فعالیت‌های علمی و ادبی قهارانه، به

تحصیلات رسمی هم پرداخته است. او پس از اخذ درجه‌ی PH.D از دانشگاه استانبول در سال ۱۳٦۲ و بدون توجه به دعوت‌های کشورهای همسایه و داشتن ویزاهای اقامت از کشورهایی مانند کانادا، به خاک وطن بازگشت (مصاحبه‌های علمی پدرم، ۱۳۸۱: ص۱۳) او در زمره‌ی معدود کسانی است که سالیان سال با عشق و علاقه‌ی وافر به تحقیق و تفحص در زبان و فرهنگ و ادبیات اسلامی پرداخته است.

به جرأت می‌توان گفت که اگر امروز زبان و فرهنگ و در کل هویت ملی ما می‌تواند در برابر هجمه‌های فرهنگ‌ستیزان پایداری نماید، مرهون مساعی اشخاصی هم‌چون ایشان است (مهندس امیر چهره‌گشا، ۱۳۸۸: ص ۷٦).

پژوهش‌های استاد در زمینه‌های مختلف، امروزه در محافل علمی و دانشگاه‌های ایران و جهان از اعتبار خاصی برخوردار است (ائلیار آذران ۱۳۸۲: ص ۲۱).

تولّد

استاد دکتر صدیق در ۱۵ تیرماه سال ۱۳۲٤ ش. برابر با ماه جولای سال ۱۹٤۵ میلادی در خانه‌ی پدری جنب مسجد آقا میرعلی در کوچه‌ی اسماعیل بقال از محله‌ی سرخاب در شهر تبریز متولد شده است. (مصاحبه‌های علمی پدرم، ۱۳۸۱: ص ۳)

در کودکی در مسجد جامع تبریز و حوزه‌ی طالبیه نزد آقامیرزا غلامحسین هریسی، آقا میرزا عمران و مرحوم وقایعی مشکات تبریزی به تعلیم قرآن، فلسفه‌ی اسلام، فقه، احکام و اصول دین مشغول شد. از کودکی در حالی که ١٤ سال بیشتر نداشت، در مسجد محله و اوقاتی هم در منزل به تدریس قرآن و دروس مدرسه‌ای مشغول بود. بی‌سوادهای محله را که دو برابر سن او سن داشتند باسواد کرد. (همان. ٨) او، در سال ١٣٣٧ تحصیلات ابتدایی را به پایان رسانید و وارد دبیرستان شد و در رشته‌ی علوم ادبی مشغول تحصیل گشت. از همان ابتدا استعداد عجیبی نسبت به ادبیات پیدا کرد. به طوری که در دبیرستان او را "شاعر" صدا می‌کردند و او برای بهتر متوجه شدن درس‌ها، آن‌ها را به قالب شعر درمی‌آورد و فرمول‌های فیزیک، ریاضی و یا درس طبیعی و جغرافیا را در قالب شعر حفظ می‌کرد و انشاءهای خود را به شعر می‌نوشت. (همان، ٩)

وقتی از دوره‌ی اول دبیرستان به دانشسرا رفت، شایع شد که همه‌ی کتاب‌های کتابخانه‌ی دانشسرا را خوانده است، زیرا با کارمندان وارد می‌شد و با آن‌ها خارج می‌شد. می‌خواست همه‌ی قله‌ها را فتح کند. (یعقوب حیدری. ١٣٨٧: ١٤)

دوران کودکی

استاد در مصاحبه‌ای که در سال ۱۳۷۹ با «بنیاد پژوهشی ادبیات کودکان ایران» کرده‌اند، از مادرشان بسیار با عزت یاد کرده و افتخار می‌کنند که دوران کودکی خود را با او سپری کرده‌اند:

«مادرم شاعر بود. پیوسته موزون و مقفّا سخن می‌گفت و قادر بود با تکیه بر ظرفیت‌ها و توانمندی‌های موسیقایی زبان ترکی، هر صحبتی را به شعر تبدیل کند. بی‌گمان در سال‌های کودکی من، لالایی و نازلامایی‌های ریتم‌دار و آهنگین ایشان، در شکل‌گیری توان شاعری، در من کارگر افتاده است. مادرم سینه‌ی پر درد و غمی داشت. سخنانش پیوسته با آه توام بود. آه‌های مادرم از اعماق قلبش بیرون می‌آمد. مادرم، گاه و بی‌گاه و شاید تمام شب‌های زمستان، سر کرسی برایم **ناغیل** می‌گفت. از **ناردان خاتون**، **ملک محمد**، **مرد قارداش و نامرد قارداش**، **هفت پسر پادشاه**، **دختر شاه سمرقند**، **کچل** و ماجراهای متعدد او. قصه‌های **شاه عباس**، قصه‌های **روباه** و غیره را اول بار از مادرم و شاید هم فقط از مادرم شنیدم. او از قدرت خلاقه‌ای در قصه‌سرایی و موزون‌سازی برخی پاره‌های آن برخوردار بود. مادر او یعنی مادر بزرگ من، **شکرِ ننه** نیز سینه‌ی پر قصه‌ای داشت. من **شکر ننه** را به ناغیل گفتن می‌شناختم و نه چیز دیگر، **شکر ننه** وقتی قصه می‌گفت، همه ساکت،

مست و مبهوت می‌شدیم. او طوری افسانه می‌گفت که انگار آن‌ها را حفظ کرده است، کلمات و جملات را با ژست‌های ادبی ادا می‌کرد و هیچ گاه هم دیگرگونه نمی‌شد.» (محمد هادی محمدی، ۱۳۸۰: ۹۲)

آغاز فعالیت ادبی

دکتر صدیق وقتی از دانشسرای مقدماتی پسران تبریز فارغ‌التحصیل شد، رهسپار روستاهای تبریز و اهر گردید (م. کریمی، ۱۳۸۸: ۱٦). در روستا، ضمن معلمی، به گردآوری مواد فولکلوریک همت گماشت. او، در قصبه‌ی هریس معلم و مدیر دبستان بود و هم‌چنین در دانشگاه تبریز در رشته‌ی ادبیات فارسی تحصیل می‌کرد. (مصاحبه‌های علمی پدرم، ۱۳۸۱: ۱۰)

از سال ۱۳٤٤ به فعالیت‌های علمی و ادبی پرداخت. اولین مقاله‌ی او تحت عنوان "فرشته‌ی میترا و عید مهرگان" در سال ۱۳٤٤ در ماهنامه‌ی آموزش و پرورش تبریز چاپ شد. (همآن جا)

در سال ۱۳٤٦ صفحه ادبی روزنامه عصر نوین را در تبریز اداره می‌کرد و در سال ۱۳٤۷ در همین شهر نشریه‌ی «هنر و اجتماع» را راه‌انداز کرد که آن را هر پانزده روز یکبار و با استفاده از امتیاز روزنامه‌ی مهد آزادی انتشار می‌داد. (همآن جا)

کم بودند کسانی که در رژیم گذشته، حرص مقام و شهرت را به یک‌سو نهادند و علیه استبداد و ظلم نعره سردادند و راه مبارزه بیش گرفتند که دکتر صدیق یکی از آن‌ها بود. (جابر عالی‌شان، ۱۳۵۹: ٤/ ۱۳۸۷: ۹)

آثار

دکتر صدیق تألیفات و آثاری بسیاری در زمینه‌های گوناگون دارد. آثار او معمولاً رغبت گروه‌های مختلف خواننده را دربردارد (پروانه محمدلی، ۲۰۰۹: ۱۲۳). مواردی از دستمایه‌های قلمی ایشان را خانم معصومه بازکیایی لیست کرده‌اند که با استفاده از ثمره‌ی زحمات ایشان این سیاهه را در این‌جا می‌گنجانیم.

تصحیح و تحشیه

۱. آل محمد (ص) تاریخینده تشریح و محاکمه
۲. امثال لقمان
۳. پنج نمایشنامه
٤. تمثیلات تماشاخانه (۲- موسیو ژوردان)
۵. تمثیلات تماشاخانه (٤- خرس قولدورباسان)
٦. تمثیلات تماشاخانه (۱- کیمیاگر)
۷. چهار تئاتر و رساله‌ی اخلاقیه

۸. حضرت پیغمبر (ص) دن قیرخ حدیث

۹. دو سهندیه

۱۰. دیوان اشعار ترکی بایرک قوشچو اوغلو

۱۱. دیوان اشعار ترکی حکیم سید ابوالقاسم نباتی

۱۲. دیوان اشعار ترکی حکیم ملا محمد فضولی

۱۳. دیوان اشعار ترکی حکیم ملامحمد هیدجی

۱٤. دیوان اشعار ترکی سید عظیم شیروانی

۱۵. دیوان اشعار ترکی سید عماد الدین نسیمی

۱٦. دیوان اشعار ترکی مرتضی قلی ظفر اردبیلی

۱۷. دیوان اشعار ترکی ملا پناه واقف

۱۸. دیوان اشعار فارسی مولانا حکیم ملامحمد فضولی بیاتلی

۱۹. دیوان اشعار فارسی میرزا علی مجتهدی (عشقی)

۲۰. دیوان غریبی و تذکره مجالس شعرای روم

۲۱. دیوان فارسی سید ابوالقاسم نباتی

۲۲. رند و زاهد فضولی

۲۳. سایالار

۲٤. قارامجموعه

۲۵. قارامجموعه

۲٦. قارامجموعه ۱و ۲

۲۷. قاعده زبان ترکی

۲۸. قواعد زبان ترکی

۲۹. کلاملار

۳۰. گلشن راز شبستری

۳۱. لیلی و مجنون و باشقا اثرلری

۳۲. محاکمهٔ اللغتین

۳۳. مقالات تربیت

۳٤. مقالات فارسی میرزا فتحعلی آخوندزاده

۳۵. مقالات فلسفی میرزا فتحعلی آخوندزاده

۳٦. منتخب غزلیات شمس تبریزی

۳۷. نصاب اعتماد: فرهنگ لغات منظوم ترکی

۳۸. نمایشنامه‌های میرزا آقا تبریزی

۳۹. یوسف و زلیخا

تحقیق و پژوهش

۱. دیدی از نوآوری‌های حبیب ساهر

۲. سه سنگیاد باستانی

۳. سیری در اشعار ترکی مکتب مولویه

٤. شرح غزل‌های صائب تبریزی (ج. ۱)

٥. عارف سالک

٦. عاشیقلار

۷. قوپوزنوازان دلسوخته‌ی آذربایجان

۸. گونشلی وطن یادداشتلاری

۹. مقالات ایرانشناسی (ج. ۱و۲)

۱۰. واقف، شاعر زیبایی و حقیقت

۱۱. هفت مقاله

۱۲. یادمان‌های ترکی باستان

ترجمه

۱. آتا! ای ظلم گؤرموش مکتبین بایراقداری

۲. آثاری از شعرای آذربایجان

۳. آذربایجانین شهید عالیملری

٤. آرزی و قمبر

٥. ارمنستان در زمان تیمور لنگ

٦. از پیدایی انسان تا رسایی فئودالیسم در آذربایجان

۷. اسلام احکامی

۸. اصول عقاید

۹. افضل الدین خاقانی شیروانی

۱۰. انقلاب بورژوازی در انگلستان

۱۱. أوچونجو امام، حضرت حسین علیه السلام

۱۲. ایچگی و ایچگی ایچمک حاققیندا قیرخ حدیث

۱۳. بهسروده‌های زرتشت

۱٤. بیرینجی امام، حضرت علی علیه‌السَّلام

۱۵. پیرامون پیدایش انسان

۱٦. توحیده چاغری

۱۷. جزء عم

۱۸. حضرت امام جعفر صادق (ع) دن قیرخ حدیث

۱۹. حضرت امام حسن (ع) دن قیرخ حدیث

۲۰. حضرت امام حسن عسگری (ع) دن قیرخ حدیث

۲۱. حضرت امام حسین (ع) دن قیرخ حدیث

۲۲. حضرت امام رضا (ع) دن قیرخ حدیث

۲۳. حضرت امام زین‌العابدین (ع) دن قیرخ حدیث

۲٤. حضرت امام علی (ع) دن قیرخ حدیث

۲۵. حضرت امام علی‌النقی (ع) دن قیرخ حدیث

۲٦. حضرت امام محمدالتقی (ع) دن قیرخ حدیث

۲۷. حضرت امام محمدباقر (ع) دن قیرخ حدیث

۲۸. حضرت امام مهدی (عج) دن قیرخ حدیث

۲۹. حضرت امام موسی کاظم (ع) دن قیرخ حدیث

۳۰. حضرت فاطمه زهرا (س) دن قیرخ حدیث

۳۱. حکیم ملاعبدالله زنوزی و زنوزیه مکتبی

۳۲. در شناخت هنر و زیبایی

۳۳. دو گفتار ادبی

۳٤. دیوان لغات الترک

۳۵. زندگی و اندیشه‌ی نظامی

۳٦. سون سؤز

۳۷. گفتارهایی پیرامون مسائل زبانشناسی ایران

۳۸. گفتاری درباره‌ی زبان‌های رایج فارسی در آذربایجان

۳۹. مسایل ادبیات دیرین ایران

٤۰. مسایل ادبیات نوین ایران

٤۱. مطلع‌الإعتقاد فی معرفة‌المبدا و المعاد

٤۲. قیسا سؤزلر

٤۳. مجموعه داستان‌های ماکسیم گورکی

٤٤. مقدمه‌ای بر فلسفه‌ی تکاملی طبیعت و جامعه

مجموعه شعر

۹. قاشقایی لوحه‌لری

۱۰. کیچیک شعرلر

۱۱. یورد غزللری

متون دانشگاهی

۱. آشنایی با رسالات موسیقی

۲. آشنایی با متون ادبی

۳. برگزیده متون نظم ترکی

٤. برگزیده‌ی متون نظم و نثر ترکی (ج.۱)

۵. خلاصه‌ی قانون کار و تاریخ ادبیات

٦. سیری در رساله‌های موسیقایی

۷. متون ادبی هنر

ادبیات کودکان

۱. چیل مایدان

۲. دنیای قصه‌ی بچه‌ها

۳. دوقلوهای ترک

٤. قصّه‌های روباه

۵. قصّه‌های کچل

٦. یهودانین خیانتی

نقدها

۱. درباره‌ی قصه‌های کودکانه‌ی بهرنگ

۲. و باز هم درباره‌ی مرداد و امرداد

۳. انارستان

٤. حبیب ساهر، شاعر مردم

۵. ترجمه‌ی بوستان

٦. هجری هریسی

۷. قامت خود را بردار می‌بیند

۸. از شبستر تا شبستر

۹. ژستهای علمی ترکی ستیزان

۱۰. میرزا مأذون قشقایی

۱۱. فقدان دکتر حمید نطقی،

۱۲. پاسخ به معترض

۱۳. چون غرض آمد هنر پوشیده شد

١٤. حماسه‌پرداز خشم شقایق

۱۵. پیرامون اشتباه مرحوم تربیت درباره‌ی قارامجموعه

١٦. تکمله‌ای بر کتاب

۱۷. بازی‌های باستان شناسی پان ایرانیسم‌ها بر علیه مدنیت ترکی

١٨. نگاهی به مطالب کتاب فارسی اول دبیرستان

١٩. صفویه، ملا صدرا و جعبه جادویی

٢٠. مکتب غیر واقعی‌سازی و حرکت از «من» به «نا من»

٢١. وجدان علمی و ادب کاوی صمیمانه

٢٢. پاسخ به مقاله‌ی «ظهور پان ترکیسم و ترجمه‌ی دیوان لغات‌الترک»

٢٣. تغزّل‌سرای خردگرا

٢٤. شاعر خنده‌های تلخ

٢٥. کاروان سالار نثر واقعگرا

٢٦. درباره‌ی رمان «اشک سبلان»

٢٧. انسان طالعینی دوشونن شاعیر

٢٨. درباره‌ی اشعار سؤنمز

٢٩. اشک سبلان

کنگره‌ها

١. اوزان شعری در دیوان مختومقلی فراغی

٢. تأثیر آفرینش نظامی بر ادبیات ترکی

٣. حاج غلامرضا مجدفر

٤. حکیم هیدجی و آذربایجان فیلسوفلاری

۵. خطیب تبریزی، شارح ابن سکّیت

٦. در مورد ادبیات قشقایی

۷. سبک آذربایجانی در شعر فارسی

۸. سلسله‌ی مولویّه و شیخ شهاب‌الدین اهری

۹. عطار

۱۰. فرزند ایل سرافراز

۱۱. کلیات غریبی منتشا

۱۲. گامی برای تدوین کتابشناسی اوحدی مراغه‌ای

۱۳. منوچهری از دیدگاه مرحوم پرفسور احمد آتش

١٤. نگاهی به پیشینه‌ی باستانی زبان ترکمنی

۱۵. نوع سیرسوژه در منظومه‌های نظامی

١٦. ورود آق‌قویونلوها به آناطولی

دکتر صدیق پیش از هر چیزی یک معلم است. او سال‌های جوانی خود را در دبیرستان‌ها سپری کرده است و وقتی در اوایل دهه‌ی ٦۰ از دبیرستان به مراکز تربیت معلم منتقل شد، چند سال بعد در مرکز تربیت معلم دارالفنون مدرس نمونه شناخته شد. در آن جا نیز فصلنامه‌ای ادبی با نام دارالفنون راه‌اندازی کرد. در جایی معلمان را خطاب کرده، می‌گوید:

«عزیزان من! وقتی وارد کلاس شدید و در را بستید، همه چیز را، جزء بچه‌ها، فراموش کنید و خودتان را پدر روحانی و معنوی آن‌ها بدانید. گفتار و رفتارما خیلی روی بچه‌ها تأثیر دارد. من به خودم که نگاه می‌کنم، می‌بینم آن قدر که از معلمانم متاثرم، از پدر و مادرم نیستم.» (جواد محقق. ۱۳۸۲: ص ١٤)

امضاءها

نام علمی استاد «دکتر حسین محمدزاده صدیق» است که از دهه‌ی ٦۰ به این طرف به این اسم معروف شده است. کتاب‌هایش در دهه‌ی ٤۰ و ۵۰ با امضای، «ح. صدیق» منتشر شده است. اشعار ترکی او با تخلص «دوزگون» و شعرهای فارسی‌اش با امضاء «اشاون» انتشار یافته است. ترجمه‌ی **قرآن** و کتاب‌های مذهبی خود را در دهه‌ی هفتاد با نام «حسین سرخابلی» منتشر ساخته است. امضاءهای مستعار «حمص»، «حق»، «صفدر شمایلی سرخابلو»، «فاضل ترک‌تبار تبریزی» هم از آن اوست. (دکتر مرتضی مجدفر، ۱۳۸۵: ۱۸)

استاد عرفان

دکتر صدیق سال‌ها در دانشگاه های ما تدریس کرده است. در اواخر دهه‌ی هفتاد و اوایل دهه‌ی هشتاد اغلب دانشگاه‌های معتبر تهران، اصفهان، تبریز، شیراز، اهواز، ارومیه، زنجان، سمنان و غیره از ایشان برای

تدریس و سخنرانی دعوت رسمی می‌کردند. در بسیاری از واحدهای دانشگاه آزاد هم از تهران، زنجان، تبریز و غیره تدریس و سخنرانی کرده‌اند. دانشجویان، اغلب شیفته‌ی دانش و رفتار استاد می‌شدند. معروف است که در نظرخواهی که در یکی از دانشگاه‌ها از دانشجویان درباره‌ی استاد شده بود، یکی از دانشجویان نوشته بود:

«دکتر صدیق سر کلاس، این قدر از ما کار کشید که درمانده شدیم، اما مایلم ترم دیگر نیز او به کلاس ما بیاید!»

این، ناشی از سخنانی بود که وی در کلاس می‌زد و وجود آدمی را نشاطی دوباره می‌بخشید تا بتواند با چشمانی باز در طریق عشق و معنویت گام بردارد. (روزها با استاد، ۱۳۸۷: ۳)

عرفانی که شاگردان دکتر صدیق از او آموخته‌اند، عرفان اسلامی است. درباره‌ی ابعاد عرفانی استاد تاکنون از طرف علاقه‌مندانش سه کتاب زیر چاپ شده است:

ادراکات (۱۳۸٤)

نجوای سکوت (۱۳۸۵)

اندریافت نو (۱۳۸۵)

یکی دیگر، مجموعه‌ای با عنوان «دیوان رها» حاوی یکصد غزل عرفانی درباره‌ی استاد و به عشق ایشان سروده و چاپ کرده است. «رها»

لقبی است که شاگردان محافل عرفانی استاد به او داده‌اند. یکی از این غزل‌ها چنین است:

من به جز حضرت تو راهبری نگزینم،
همدم و مونس و یار دگری نگزینم.
همه را چشم طمع خیره به خوان دگری است،
من به جزدیده‌ی عبرت، بصری نگزینم.
تلخ آید دگران را شکر تعلیمت،
غیر از این نوش که داری، شکری نگزینم.
خبری هست تو را کاصل خبرهاست مرا،
در پی آنم و جز آن خبری نگزینم.
ای که پروانه صفت بال و پرم سوخته‌ای!
تا تو بالم ندهی، بال و پری نگزینم.
میوه‌ی عشق، ثمرهای جهان را ثمر است،
من به جز میوه‌ی عشقت ثمری نگزینم.
تا تو سلطان منی سلطنت فقر سزاست،
تا تو درگاه منی، هیچ دری نگزینم.

روح مذهبی و انقلابی

استاد از کسانی است که به امام راحل (ره)، بنیان‌گذار انقلاب اسلامی عشق می‌ورزید. ایشان تمام آثار منظوم و چند کتاب منثور امام راحل (ره) را به ترکی آذری ترجمه کرده‌اند و به چاپ رسانیده‌اند. گذشته از آن، منظومه‌ای هم با عنوان «در سوک آفتاب» سروده است که انتشار آن با استقبال روبرو شده است. (هفته‌نامه‌ی سهند، ۱۳۷۱:ش)

هم‌چنین نزدیک یکصد عنوان کتاب در موضوعات مذهبی شیعه در اوایل دهه‌ی هفتاد از طریق بنیاد بعثت در تهران انتشار داده است که در میان آن‌ها چهارده جلد سیره‌ی معصومین(ع)، چهارده جلد احادیث معصومین(ع)، پنج جلد اصول عقاید و کتاب «علمای شهید آذربایجان» قابل ذکراند. (فهرست انتشارات بنیاد بعثت، ۱۳۸۰)

در تمام نوشته‌های استاد روح مذهبی و عرفانی وجود دارد. اشعار مذهبی و عرفانی ایشان نیز فراوان است. (مریم منافی ملایوسفی، ۱۳۸۱: ٤)

کلمات قصار

چند تن از شیفتگان قلم به دست دکتر صدیق، کلمات قصار و نصایح ایشان را به صورت کتاب چاپ کرده‌اند که از آن میان می‌توان به دو کتاب:

الف) روزها با استاد[1]

و

ب) قدم به قدم با استاد[2]

اشاره کرد.

با استفاده از این دو کتاب بعضی از کلمات قصار ایشان را در این‌جا می‌نویسیم:

قدم اول را که برداشتی، قدم آخر را نیز برداشته‌ای و زمان حجابی است بر چهره‌ی این حقیقت بزرگ.

برای کسی که خلأ نبودنِ شعف و بشارت در زندگی را با خیالات پر کرده است، برای خود حجاب و مانع حضور بشارت و امیدواری ایجاد کرده است.

انسان زمانی نجات پیدا می‌کند که بهانه‌جویی را کنار بگذارد و با خودش صادق باشد.

باید با تمام وجود زندگی کرد. آن‌گاه نوعی شگفت‌زدگی، نوعی حیرت که نیاز به اثبات و بحث ندارد، ما را فرا می‌گیرد.

---

[1] شکرخدایی، سید احسان. **روزها با استاد**، تبریز، اختر، ۱۳۸٦.

[2] شکرخدایی، سید احسان. **قدم به قدم با استاد**، تهران، تکدرخت، ۱۳۹۱.

حقیقت برای یک انسان گرفتار در ظلمت، حقیقتی است که ساخته‌ی نوع زندگی، نیازها و عقاید او است.

همان گونه که اتّفاقات بیرونی می‌تواند بر حال درونی ما اثر بگذارد، ما نیز می‌توانیم با دگرگونی حال درونی خویش بر حوادث و وقایع بیرونی زندگی اثرگذار باشیم.

هر کس به اندازه‌ی محبوبِ خویش وسعت می‌یابد. اگر محبوب کامل است، پس عاشق نیز می‌تواند کامل شود. اگر وسایل و کالاها محبوب کسی شود، آن‌گاه وسعت نگرش و رشد او منحصر به همان کالاهاست.

ترجمه

دکتر صدیق وقتی اثری را ترجمه می‌کند، گاهی بیش از مؤلف آن زحمت می‌کشد و طوری ترجمه را روان و نرم انجام می‌دهد که گاهی خواننده فراموش می‌کند که این مکتوب، ترجمه است (داوریار، ۱۳۸۸: ۸). مخصوصاً ترجمه‌ی اشعار به دست او چنان است که لطافت، حساسیت، طنین، صلابت و حتی ارزش بعضی کلمات را به خواننده‌ی فارسی‌زبان منتقل می‌کند. به گونه‌ای که حس جاری بودن را ارزانی می‌دارد، بی‌آن که بخواهد با جملات و کلمات ناموزون و غیر همگون، ترجمه‌ی اشعار، را گرفتار دشوارگویی‌ها و پیچیدگی‌های لفظی کند. (همآن جا)

از میان ترجمه‌های موفق او می‌توان به «دیوان لغـات التـرک» اشـاره کرد که آن را از عربی به فارسی و ترجمه کرده است.

موسیقی

دکتر صدیق سال‌ها واحدهای ادبیات موسیقایی دانشکده‌های موسیقی را تدریس کرده است و عضو هیئت سردبیری ماهنامه‌ی مقام نیـز بودنـد. با راهنمایی و زیر نظر ایشان در رشته‌ی موسیقی دانشگاه سـوره تـاکنون بیش از ده پایان‌نامه‌ی موسیقایی تألیف شده است. (ناصر به‌نژاد، ۱۳۸۷)

آخرین کتاب که از دکتر صدیق دربـاره‌ی ادبیـات موسـیقایی چـاپ شده، کتابی است با عنوان **سیری در رساله‌های موسیقایی** کـه از طـرف مرکز موسیقی حوزه‌ی هنری (انتشارات سوره مهر– ۱۳۸۹) چـاپ شـده است. در این کتاب وی پس از بحث دربـاره‌ی موسـیقی حـلال، حـرام، متعالی، عرفانی، ایقاعات و سبک‌شناسی رسالات موسیقایی، شش کتـاب عربی و سی و نه کتاب فارسی موسیقی را که در قرون گذشته مخصوصاً دوره‌های صفویه و قاجار تألیف شده است، عالمانه معرفی می‌کند.

شعر

اشعار **حسین دوزگون** بسیار ساده، معنی‌دار و گـاه از لحـاظ محتـوا بسیار پر مفهوم و از لحاظ بیان دلنـشین اسـت. او در بـسیاری از اشـعار خود، معایب اجتماعی دوران گذشته را با قدرت تمـام و بـدون تـرس و

واهمه بر زبان آورده است و جزء شاعرانی است که اراده‌ی شکست‌ناپذیر در مبارزه داشتند. (رضا همراز ۱۳۸۰:۶)

درباره‌ی او

در کنار بیش از سی‌صد کتاب، نزدیک به ده نشریه، بیش از هزار مقاله و ده‌ها کنفرانس و سمینار علمی داخلی و خارجی، باید تربیت بیش از هزار دانشجو را به کلکسیون افتخارات دکتر صدیق بیفزاییم.

سجایای اخلاقی و روح بلند استاد در پنجاه سال تلاش علمی و ادبی ایشان آن‌چنان زیاد بوده است که ده‌ها کتاب و صدها مقاله در باب ایشان منتشر شده است که به جرأت می‌توان گفت: هیچ استاد دانشگاهی این چنین دل و عقل دانشجویان خود را مجذوب نکرده است. (نائبی، ۱۳۸۸: ۱٤)

از میان آثاری که به طور مستقل درباره‌ی دکتر صدیق انتشار یافته است کتاب‌های زیر را می‌شماریم:

۱. ایمانی، بهروز. **سؤز سواغیندا؛** چاپ اول؛ تهران: مؤلف، ۱۳۷۹؛ تک جلدی؛ ۱۰۲ ص.: عکس؛ رقعی.

۲. ایمانی، بهروز. **لوحه‌دن لوحه‌یه،** تهران، تکدرخت، ۱۳۸۹.

۳. جمعیت نویسندگان آذربایجان، **مجموعه — ۱**؛ تهران: شبتاب، ۱۳۵۷؛ تک جلدی؛ ۱۳۲ ص.؛ رقعی.

٤. چهره‌گشا؛ امیر. **ائل قایغی‌سی**؛ چاپ اول؛ تهران: مؤلف، ۱۳۸۳؛ تک جلدی؛ ۱۰۵ ص.؛ رقعی.
٥. حیدری، لیلا؛ **فرجام طرح بنیاد آذربایجان‌شناسی**؛ چاپ اول؛ تهران: مؤلف، ۱۳۸۱؛ تک جلدی؛ ۸۷ ص.: نمونه، عکس؛ رقعی.
٦. حیدری، یعقوب. **کوه در کوله‌پشتی**؛ چاپ اول؛ تهران: تکدرخت، ۱۳۸۷؛ تک جلدی؛ ٤٧ ص.: عکس؛ رقعی.
۷. داوریار، محمد. **بیر عمان بیر دنیز**، تهران، تکدرخت، ۱۳۸۸.
۸. داوریار، محمد. **تکریم استاد**، تهران، فرهنگسرای مهر، ۱۳۸۸.
۹. دمیر، آیدین. **زندگی و بعضی از آثار دکتر محمدزاده صدیق**؛ استاد راهنما: دوچنت دکتر بیلگه‌خان آ. گؤک داغ؛ ۲۰۰۲؛ مقطع کارشناسی رشته‌ی زبان و ادبیات ترکی دانشکده‌ی ادبیات دانشگاه قرق قلعه (ترکیه)؛ ۲۲۹ص.: کتابنامه.
۱۰. رضیان، خاطره. **لب‌های یخ‌بسته**؛ چاپ اول؛ تهران: ائلشن، ۱۳۸۲؛ تک جلدی؛ ۱۱۵ ص.؛ رقعی.
۱۱. سالک، حمید. **چند گفتار پیرامون پنج نمایشنامه‌ی میرزا آقا تبریزی**؛ چاپ اول؛ تبریز: نوبل، ۲۵۳۷ (۱۳۵۷)؛ تک جلدی؛ ٧٤ ص.؛ رقعی.

۱۲. شکرخدایی، سید احسان (گردآورنده.) **روزها با استاد**؛ چاپ اول؛ تبریز، ۱۳۸۷؛ تک جلدی؛ ۱۱۲ ص.؛ جیبی.

۱۳. شکرخدایی، سید احسان. **ادراکات** [بی‌جا]؛ تهران: گردآورنده، ۱۳۸٤؛ تک جلدی؛ ۱۲۸ ص.: عکس؛ رقعی.

۱٤. شکرخدایی، سید احسان. **اندر یافت نو**، چاپ اول؛ تهران: دانشگاهیان، ۱۳۸٤؛ تک جلدی؛ ۱۱۲ ص.؛ رقعی.

۱۵. شکرخدایی، سید احسان. **دیوان رها**؛ چاپ اول؛ تهران: تکدرخت، ۱۳۸۷؛ تک جلدی؛ ۱٦۱ ص.؛ رقعی.

۱٦. شکرخدایی، سید احسان. **نجوای سکوت**؛ چاپ اول؛ تهران: دانشگاهیان، ۱۳۸٤؛ تک جلدی؛ ۱۱ ص.؛ رقعی.

۱۷. غریبلی، دکتر اسلام. **صفی‌الدین اردبیلی‌نین قارامجموعه‌سی و حسین محمدزاده صدیق**؛ چاپ اول؛ باکو: نشر جاویدان،۲۰۰٤؛ تک جلدی؛ ۱۳۹ص.؛ رقعی.

۱۸. غلامنژاد بازکیایی، معصومه. **کتابشناسی آثار استاد دکتر حسین محمدزاده صدیق**، تهران، تکدرخت، ۱۳۸۸.

۱۹. کریمی، محمدرضا. ائلیمیزین **آجیان یاراسی (شرح زندگی و آثار دکتر حسین محمدزاده صدیق)**؛ چاپ اول، تهران، ۱۳۸۰؛ تک جلدی؛ ۸۸ ص.: عکس؛ رقعی.

۲۰. محمدزاده صدیق، ائلدار. **مصاحبه‌های علمی پدرم**؛ به کوشش ائلدار محمدزاده صدیق؛ چاپ اول؛ تهران: مؤلف، ۱۳۸۱؛ تک جلدی؛ ۱۳٦ ص.: عکس؛ رقعی.

۲۱. نائبی، محمدصادق. **قارامجموعه از منظر واژه‌شناسی**؛ چاپ اول؛ تهران: مؤلف، ۱۳۸۰؛ تک جلدی؛ ۷۱ ص.؛ رقعی.

۲۲. نیایش، امید. **دکتر صدیق و هویت آذربایجان**؛ چاپ اول؛ تهران: زوفا، ۱۳۸۱؛ تک جلدی؛ ۹۵ ص.؛ رقعی.

۲۳. وظیفه، صدیار (ائل اوغلو). **جشن‌نامه‌ی دکتر صدیق**، تهران، تکدرخت، ۱۳۸۸.

۲٤. وظیفه، صدیار. **بیر بؤلوک دورنا**؛ چاپ اوّل؛ تهران: زوفا، ۱۳۸۱؛ تک جلدی؛ ۷۵ ص.؛ رقعی.

۲۵. همراز، رضا. **گوللر آچاجاق**؛ چاپ اول؛ تبریز، ۱۳۸۰؛ تک جلدی؛ ۱۲٦ ص.؛ رقعی.

بسیاری از استادان امروزی ادبیات، شاگرد و دانشجوی دیروز دکتر صدیق هستند و افتخار می‌کنند که شیوه و روش او را در تدریس پیش گرفتند. یکی از این استادان می‌نویسد: «تا به امروز که خود به تدریس زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه‌های زنجان مشغول هستم، سبک و

روش استاد بزرگوار را سرمشق تدریس خویش نموده‌ام. زیرا استاد تنها به کار درس دادن و عاقبت به نمره‌ی دانشجو اکتفا نمی‌کردند، بلکه با مهربانی و بدون توجه به نمره، دانشجو را به کار می‌گرفتند و هر بار با تکلیف قرار دادن یک تحقیق در موضوعات گوناگون ادبی، دانشجویان را به تحصیل واقعی علم و دانش فرا می‌خواندند.» (دکتر سیامک سلیمانی روشن، ۱۳۸۸: ۱۸۹)

او را علاقه‌مندانش «دائرةالعمارف متحرک» نام داده‌اند. یکی از نویسندگان معاصر می‌گوید: در حال حاضر پرفسور صدیق به تنهایی یک دائرةالعمارف به شمار می‌رود که در هر روز از عمرش صدها صفحه به دانش و ادبیات ایران افزوده و اندیشه‌های نو آورده است. (حسین دوستی، ۱۳۸۸: ۹۵) یکی دیگر از محققان معاصر شماره صفحات تعداد تألیفات او را بر روزهای عمر پربرکتش تقسیم کرده، به هر روزش ۴۷ صفحه افتاده است. (دکتر مرتضی مجدفر، ۱۳۸۸:؟)

دکتر حلیم یارقین استاد دانشگاه‌های افغانستان درباره‌ی یکی از ترجمه‌های دکتر صدیق با عنوان دیوان لغات‌الترک می‌گوید: «دکتر حسین محمدزاده صدیق با صلاحیت بایسته‌ای یکی از مهم‌ترین میراث ادبی و زبانی را به گونه‌ی بهینه‌ای به زبان فارسی به فرجام آورده و به چاپ رسانیده‌اند. این ترجمه‌ی کامل و روان نه تنها برای استفاده‌ی فارسی

زبانان، بلکه تمام علاقه‌مندان فارسی‌دان، بـه ویـژه افغانـستان از اهمیـت زیادی برخوردار است. من ترجمه‌ی تازه‌ی فارسی دیوان لغات‌التـرک را کاری بهین و گامی مهم و ارزنده در گسترش لغت‌شناسی و زبان‌شناسـی دانسته، استاد گران‌قدر دکتر حسین محمدزاده صدیق را به ایـن مناسـبت شادباش و تهنیت می‌گویم و از بارگاه رب‌العزۀ برایشان کامیابی‌های مزید آرزو می‌کنم.» (دکتر حلیم یارقین، ۱۳۸۸: ۱۱۸)

دکتر اسرافیل باباجان استاد دانشگاه غازی در آنکارا که روزگاری هم در ایران دانشجوی خود دکتر صدیق شده بـود، دربـاره‌ی همـین ترجمـه گوید:

«دکتر صدیق با این ترجمه، نه تنها متنی زیبا به فارسـی‌زبـان ارزانـی داشته است، در عین حال محیط دانـشگاهی ایـران را بـا حقـایق علمـی تورکولوژی آشنا ساخته است و اثری را که برای جهان اسـلام بـسیار بـا ارزش است تقدیم فارسی‌زبانان کـرده اسـت.» (دکتـر اسـرافیل باباجـان، ۱۳۸۸: ۱۰۱)

خسرو سرتیبی یکی از ادبای تبریز درباره‌ی دقت اسـتاد در تـصحیح متون، ضمن تحسین از تصحیح دیوان نباتی گوید: «از نکات قابـل توجـه در تحقیق دکتر صدیق، توجه در تصحیح اشعار و ابیاتی است که در نسخ قبلی غلط چاپی و املایی داشته و مفاهیم خود را از دسـت داده بودنـد و

عنایت به تأثیر شایسته‌ی نباتی در شاعران بزرگ است.» (خسرو سرتیبی کلیبر، ۱۳۸۸: ١٤٦)

شعر درباره‌ی دکتر صدیق

دکتر حسین محمدزاده صدیق یک ایرانی است که همه‌جای ایران را سرای خود می‌داند. همه‌ی ایرانیان به وجود چنین استاد زحتمکشی افتخار می‌کنند. تقریباً در همه‌ی استان‌های کشور حداقل یک بار حضور داشته است و مورد تقدیر و تحسین علاقه‌مندان خود شده است. در اهواز، شیراز، مشهد، سمنان، همدان، کرمانشاهان و ... در محیط‌های علمی تقدیر شده است و بر صدر نشسته است. اما، برادران و خواهران آذربایجانی ما احساساتی دیگر به استاد دارند. آن‌ها احساس خود را اغلب با شعرهای ترکی بیان داشته‌اند. یکی از آن شعرهای بلند (در صد بند) سروده‌ی محمدباقر باقری (ارکین) است. او، در این کتاب که به ترکی است می‌گوید:

من، قدر تو را وقتی زنده بودی شناختم
گرد و غبار زمانه را از چهره‌ات زدودم
چشم به چشمان سبزت دوختم و خندیدم
هر چه را دارم فدای تو می‌کنم
و یاری مانند تو را از دست نمی‌دهم.

(م. ارکین، ۱۳۸۹: ١٤)

مکتب دکتر صدیق

مهم‌ترین مکتبی که دکتر صدیق مؤسس آن است، روش علمی شرح حال‌نویسی شعرا و علمای سلف است. وی در این کار، اول کلیه‌ی اسناد قدیمی اعم از تذکره‌ها و تواریخ را تلخیص کرده و عین متن‌های آن را ذکر می‌کند و سپس دیدگاه‌های دوست و دشمن را درباره‌ی آن شاعر عیناً نقل می‌کند و آن گاه با استفاده از اسناد، شرح حال شاعر مورد نظر را خود می‌نویسد و دیدگاه‌ها را یکی یکی به نقد می‌کشد و پس از آن مضامین و محتوای دیوان صاحب ترجمه را از داخل اشعارش استخراج کرده، نهایت مختصات لفظی و معنایی آن‌ها را می‌دهد.

این روش بسیار پسندیده، مورد توجه ادبا و علاقه‌مندان قرار گرفت. مثلا **دیوان راجی** را که اخیراً کتابفروشی فردوسی در تبریز چاپ کرده است، بر اساس این مکتب کار کرده‌اند.

در شعر و نقد ادبی نیز وی صاحب سبک و مکتب است که باید به جای خود از آن بحث کرد.

این یک حقیقت است که این دانشمند در هر زمینه از علوم ادبی که کار کرده، در آن موفق شده است و راه و مکتب خاص خودش را ایجاد کرده است. (شاه نسا، ۲۰۰۷: ۳۸۰).

مراسم تجلیل

در سال‌های اخیر چند مراسم تجلیل در دانشگاه‌ها و فرهنگسراها از خدمات علمی و فرهنگی استاد در سطح ملی و استانی برگزار شد و «برگزاری این مراسم تجلیل از ایشان تنها کاری کوچک است که در مقابل ارج‌گذاری به خدمات علمی- فرهنگی‌شان صورت می‌پذیرد. بزرگان هر کشور و ملتی جزء میراث فرهنگی آن کشور محسوب می‌شوند. پس، بر همه‌ی مها واجب است که با تجلیل از این عزیزان به وظایفمان که همانا حفظ این میراث‌های گران‌بهاست عمل نماییم." (مهندس امیر چهره‌گشا، ۱۳۸۸: ۸۳)

در مراسم‌های تجلیل از استاد، از همه‌ی استان‌های کشور اسلامی‌مان محققان و هنرمندان حضور می‌یافتند. در یکی از مراسم آقای **باران** یکی از هنرمندان جنوب کشور همراه با گیتار به یاد مبارزات قلمی استاد و دفاع ایشان از حقوق تضییع‌شده‌ی مردم در رژیم گذشته، دو ترانه‌ی «دخترک گل‌فروش» و «کودک واکسی» را به ایشان هدیه کردند که قطرات اشک را به چشمان بعضی از حضار، از جمله استاد آورد. (تکریم استاد، ۱۳۸۹: ۱٦)

علاوه بر ایران در کشورهای دیگر نیز از استاد تقدیر شده است. از جمله در سال ۲۰۰۷ در سیپوزیوم تورکولوژی در دانشگاه غازی آنکارا از

او به خاطر ترجمه‌ی فارسی کتاب دیوان لغات‌الترک تجلیل به عمل آمد. (صمیمه بولاد. Baykara: ٤٦)

مهندس محمدرضا کریمی در کتابی که درباره‌ی شرح زندگی و آثـار دکتر صدیق نوشته است، در انتهای کتابش برای او صفاتی نظیـر درسـت کرداری، تواضع و فروتنی، جسارت علمی، خـوی معلمـی، شـجاعت و شهامت و خیرخواهی را می‌شمارد و می‌گوید: «او دانشمندی است که در جهان علم به کسی باج نمی‌دهد. جسارت علمی او بی مثل است. دوست و دشمن اعتراف می‌کنند که او دانشمندی بسیار با علم است و اکتشافات علمی و زحمات وی از امکان‌های انسان عادی خارج است. او در هرجا و هر جلسه که حضور پیدا کند، جوّ جلسه را در اختیار می‌گیـرد و مثـل یک معلم صـحبت مـی‌کنـد و بـرای خیـر دیگـران از همـه چیـز خـود می‌گذرد.» (مهندس محمدرضا کریمی، ۱۳۷۷: ۸٦) یکی از ویژگـی‌هـای شخصیتی استاد این است که با سعه‌ی صدر و گشاده‌رویی، پژوهندگان و شعرا و نویسندگان را می‌پذیرنـد و آن‌هـا را از ارشـاد و راهنمـایی خـود بهره‌مند می‌سازند. این خصوصیت اخلاقی، کـه متاسـفانه در روزگـار مـا کمیاب است، در کنار ویژگی‌های دیگر ایشان مانند خـستگی‌ناپـذیری و عشق و علاقه‌ی بی‌پایان به فرهنگ و ادب، ایشان را تبـدیل بـه چهـره‌ای مثال زدنی ساخته است. (میثم سرابی، ۱۳۸۸: ۱۸۵)

کسانی که درباره‌ی دکتر صدیق اظهار نظر کرده‌اند، او را مردمی‌ترین نویسنده و پژوهشگر می‌دانند. **برندا شیفر**- استاد دانشگاه هاروارد- هنگام بحث از فعالیت‌های ادبی او در رژیم گذشته، درباره‌ی او می‌گوید:

«مردم علاقه‌ی بیش از حدی به کتاب‌های حسین دوزگون نشان دادند. از این رو مسئولان رژیم، آن‌ها را جمع کردند و مانع انتشار آن‌ها شدند.» (Brenda shuffer, ۲۰۰۰/۲۸/۳)

شاه نسا رستم‌اوا - پژوهشگر جمهوری آذربایجان- می‌گوید:

«حسین دوزگون در رژیم استبدادی شاه، بدون توجه به هرگونه مشکلات، با خستگی‌ناپذیری زایدالوصفی نوشت و ایجاد کرد و از عقاید و آرمان‌های خود دست نکشید، تبعیدها دید و زندان‌ها کشید و ...» (شاه نسا، ۲۰۰۷: ص ۲۸۰)

قضاوت

قضاوت اهل قلم و دانشمندان درباره‌ی دکتر صدیق معمولا توام با تحسین و تکریم است. او را غواص دریای معانی و وارسته از تمنیات مادی (مهندس نائبی، ۱۳۸۸: ۲۹) و صاحب انرژی پایان‌ناپذیر و صاحب نظریه (داوریار ۱۳۸۸: ۵۹) و جزء افتخارات ایران زمین (مهندس چهره‌گشا ۱۳۸۸: ۷۵) به حساب می‌آورند آینه‌ای بی‌غبار نام می‌دهند

(جمشید شیبانی ۱۳۸۸: ۲۲۹) سرکرده‌ی اردوی علم و دانش می‌شناسند (حسین شهرک ۱۳۸۸: ۲۳۲) معلمی عدالت‌خواه می‌نامند (جبرائیل سیف هریس ۱۳۸۸: ۲۱۷) افتخار ملت (جعفر نور محمدزاده، ۱۳۸۸: ۲۲۰) و زبان‌شناس دانشمند ایرانی (دکتر غلام کریم ۱۳۸۸: ۱۶۹) و صاحب استعداد و خارق‌العاده و بی‌نظیر (اسدالله مردانی ۱۳۸۸: ۱۶۲) می‌شناسند او را به تنهایی یک ملت قلمداد می‌کنند (دکتر مرتضی مجدفر،۱۳۸۵: ۱۱) و دارای پهنه‌ی علمی چند بعدی و وسیع می‌شناسند. (مهندس امید نیایش، ۱۳۸۱: ۵) به دوستی با او و از این که گامی در راه اشاعه‌ی آثارش برمی‌دارند، به خود می‌بالند (مهندس باقری ۱۳۸۸: ٦) او را پیر، استاد و نورچشم خود می‌دانند (سید احسان شکرخدایی ۱۳۸۵: ۱۲)

بعضی‌ها نیز قضاوت‌های متفاوت دارند. یکی از آن‌ها شخصی به اسم **ویسمن** که در دهه‌ی ٦۰ در آمریکا کتابی در موضوع انقلاب اسلامی ایران نوشت و دکتر صدیق را به خاطر جان‌فشانی‌ها که برای انقلاب اسلامی داشت، تخطئه کرد و آقای مهندس **محمدرضا کریمی** کتاب **ائلیمیزین آجیبان یاراسی** را در سال ۱۳۷۷ در جواب او نوشت و منتشر ساخت. شخصی دیگر او را با مرحوم **جلال آل احمد** مقایسه کرده و آرزو کرد که او نیز «خسی در میقات» بنویسد و یا شخص دیگری موسوم به **ماکان** از این که ایشان، صاحب نظریه در زبان‌شناسی

ایرانی هستند برآشفته و حضور ایشان را در عصر ما بر نمی‌تابد و خیـال می‌کند که صاحب نظریه‌ها در علم حتماً باید روس و یا انگلیسی باشـند و ما در مقابل آن‌ها کرنش کنیم!

قضاوت اهل قلم هرچه باشد، ما امروز با شخصیتی که نـیم قـرن بـه فرهنگ و ادبیات این مملکت جانانه خدمت کرده است و با عشق به این آب و خاک زیسته است، رو در رو هستیم. زانوی ادب در برابرشـان بـر زمین می‌نهیم و از خداوند منان سال‌هـا سـلامت و نـشاط برایـشان آرزو می‌کنیم و به عنوان حسن ختام، آخرین پاراگراف کتاب **دکتر صـدیق و هویت** را در این‌جا نقل می‌کنیم: «باید دانست و پذیرفت که راز موفقیت و محبوبیت شخصیت‌های مردمی و میهنی مانند دکتر صدیق فقـط در آن است که اینان پیوسته بر روی ریشه‌های خود ایستاده‌اند، به فکر منـافع و موقعیت‌های خود نبوده‌اند، بلکه پیوسته به مردم و سرزمین اندیشیده‌اند و مرزهای آرمانشان را پشت سر نگذاشته‌اند. از این جهت است که دشمنان این مـرز و بـوم و نـوکران رنـگ و وارنـگ داخلـی آنـان، حـضور او را برنمی‌تابند و بعضی‌ها نیز که دنبال موقعیت و مقـام و منـافع شخـصی و پیمودن نردبان‌های ترقی هستند، تئوری‌های آن‌ها را لقلقه می‌کنند تا شاید از جوّی که ایجاد می‌شود، بتوانند بهره‌برداری کنند.» (امید نیایش، ۱۳۸۱: ۹٤)

کتاب حاضر

ما هم به نوبه‌ی خود برای عرض ارادت به محضر استاد و هم‌چنین به خاطر نشر قطره‌ای از دریای فعالیت‌های علمی ایشان، کتاب حاضر را آماده‌ی چاپ کردیم.

در بخش اول کتاب، شرح زندگی صائب تبریزی به روایت استاد را آوردیم که بخشی از آن را قبلاً در **شرح غزل‌های فارسی صائب تبریزی**،[1] و بخشی دیگر را در **شرح اشعار ترکی صائب تبریزی**[2] چاپ کرده بودند. که آورده‌ی ما خلاصه‌ای از این گفتارها است.

در بخش دوم، شرح ده غزل فارسی از ایشان را در این کتاب گنجاندیم که پیش از این به صورت کتاب مستقلی از طرف انتشارات الست در سال ۱۳۷۰ چاپ شده بود. لازم به ذکر است که این کتاب در سال‌هایی که ایشان در مرکز تربیت معلم شهید مفتح شهر ری و دانشگاه ارومیه درس دو واحدی «اشعار صائب تبریزی» را تدریس می‌کردند، انتشار یافت.

---

[1] محمدزاده صدیق، حسین. شرح غزل‌های صائب تبریزی، تهران، الست، ۱۳۷۱.

[2] محمدزاده صدیق، حسین. شرح اشعار ترکی صائب، تبریز، یاران، ۱۳۹۰.

در بخش سوم، برگزیده‌ای از شرح بیست غزل ترکی را با حذف برخی موارد و تغییراتی در آن آوردیم که در این شرح جزئیات ریشه‌شناسی و معادل‌سازی در اشعار صائب و نکات دستوری و صنایع ادبی و ویژگی‌های شعری غزل‌ها مورد بحث قرار گرفته است.

در بخش چهارم، ترجمه‌های منظوم فارسی از اشعار ترکی مورد بحث را که توسط استاد پذیرفته، گردآوری کردیم.

در بخش پنجم، مقاله‌ی «گزیده‌های شعر ترکی» را که درباره‌ی اشعار ترکی ذکر شده در «سفینه»ی صائب است، نقل کردیم.

امیدواریم برای علاقه‌مندان به پژوهش‌های استاد تحفه‌ای قابل توجه باشد.

منابع مقدمه

اسدالله مردانی رحیمی (مقاله)، **جشن‌نامه**، تهران، ۱۳۸۸.

امید نیایش، **دکتر صدیق و هویت آذربایجان**، زوفا، تهران، ۱۳۸۱.

امیر چهره‌گشا، **ائل قایغی‌سی**، تهران، ۱۳۸۳.

ائلدار محمدزاده، **مصاحبه‌های علمی پدرم**، تهران، ۱۳۸۱.

ائلیار آذران، **فرجام هفته‌نامه فرهنگی**، تهران، ۱۳۸۲ (ش اول).
بهروز ایمانی، **سؤز سوراغیندا**، تهران، ۱۳۸۱.
بهروز ایمانی، **لوحه‌دن لوحه‌یه**، تهران، ۱۳۸۸.
پروانه‌محمدلی، **Cənubi Azərbaycan Mətbuatı Tarixi**، باکو، ۲۰۰۹.
جابر عالی‌شان، **صمد بهرنگی منظومه‌سی**، تبریز، بهرنگی، ۱۳۸۷.
جبرئیل سیف هریس (مقاله)، **جشن‌نامه**، تهران، ۱۳۸۸.
جعفر نورمحمدزاده (مقاله)، **جشن‌نامه**، تهران، ۱۳۸۸.
جواد محقق، **رشد معلم**، تهران ۱۳۸۱و ۱۳۸۲ (ش٦ و ۷).
حسین دوستی، **بیر قوجاق سئوگی**، تهران، ۱۳۸۸.
حلیم یارقین (مقاله)، **جشن‌نامه**، تهران، ۱۳۸۸.
خسرو سرتیبی (مقاله)، **جشن‌نامه**، تهران، ۱۳۸۸.
رضا همراز، **گوللر آچاجاق**، تهران، ۱۳۸٦.
س. الف. نسیملو (مقاله)، **جشن‌نامه**، تهران، ۱۳۸۸.
سیامک سلیمانی روشن (مقاله)، **جشن‌نامه**، تهران، تکدرخت، ۱۳۸۸.
سید احسان شکرخدایی، **اندریافت نو**، تهران، نشر دانشگاهیان، ۱۳۸٦.

سید احسان شکرخدایی، **دیوان رها**، تهران، ۱۳۸۸.

سید احسان شکرخدایی، **روزها با استاد**، تبریز، ۱۳۸۵.

سید احسان شکرخدایی، **نجوای سکوت**، دانشگاهیان، تهران، ۱۳۸۵.

شاه نسا رستم اوا، **تدقیقلر (ادبیات، تاریخ، فلسفه و صنعت مسأله‌لری)** باکو، ش ۱، ص ۳۷۹– ۳۸۵، ۲۰۰۷.

صدیار وظیفه، **بیر بؤلوک دورنا**، تهران، زوفا، ۱۳۸۲.

صدیار وظیفه، **جشن نامه‌ی دکتر صدیق**، تهران، تکدرخت، ۱۳۸۸.

صمیمه بولاد، Baykara، آنکارا، ۲۰۰۷.

لیلا حیدری، **فرجام طرح بنیاد آذربایجان‌شناسی**، تهران، ۱۳۸۱.

م. ارکین، **تبریزدن حیدربابایا**، تهران، تکدرخت، ۱۳۸۷.

م. کریمی، **ائلیمیزین آجیان یاراسی**، تهران، ۱۳۷۷.

م. کریمی، **دوزگون و قارانقوش**، تألیف م. کریمی، تهران ۱۳۸۸.

محمد داوریار، **بیر عمان بیر دنیز**، تهران، ۱۳۸۹.

محمد داوریار، **تکریم استاد**، تهران، ۱۳۸۸.

محمد داوریار، **محمدباقر خلخالی و ثعلبیه**، تهران، ۱۳۸۹.

محمد داوریار، **واقف، گؤزللیک و حقیقت شاعری**، تهران، ۱۳۸۹.

محمد هادی، محمدی. **تاریخ ادبیات کودکان**، بنیاد پـژوهش تـاریخ ادبیات کودکان ایران، تهران، چیستا، ۱۳۸۰.

محمدباقر باقری، **تبریزدن حیدربابایا**، تهران، ۱۳۸۹.

محمدباقر باقری، **هفت مقاله‌ی دکتر صدیق**، تهران، ۱۳۸۸.

محمدصادق نـائبی، **دکتر صدیقین دیـل بیلـیم درسـلیگی**، تهـران، ۱۳۸۸.

مرتضی مجدفر (مقاله)، **جشن‌نامه**، تهران، ۱۳۸۸.

مریم منافی ملایوسـفی، **گاهنامـه‌ی پژوهـشی قـرار**، تهـران، ۱۳۸۱ (ش۳).

معصومه بازکیایی، **کتابشناسی آثار دکتر صدیق**، تهران، ۱۳۸۸.

میثم سرابی (مقاله)، **جشن‌نامه**، تهران، ۱۳۸۸.

ناصر بهنژاد، **سیری در رساله‌های موسیقایی**، تهران، ۱۳۸۷.

نیلوفر شکرخدایی، **دوقلوهای ترک**، تهران، ۱۳۸۸.

یعقوب حیدری، **کوه در کوله‌پشتی**، تهران، ۱۳۸۷.

Brenda shuffer. The Formation of Azerbaijani Collective İdentitu in İran, vol. ۲۸, No. ۳, ۲۰۰۰.